

*Управлінням (департаментом)
освіти і науки обласних,
Київської міської державної
адміністрації, інститутам
післядипломної педагогічної освіти,
загальноосвітнім навчальним закладам*

**Про організацію навчально-виховного процесу
у загальноосвітніх навчальних закладах і вивчення базових
дисциплін в основній школі**

01/07/2014

№ 1/9-343

Міністерство освіти і науки надсилає для практичного використання методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2014/2015 році у загальноосвітніх навчальних закладах, що додаються.

Просимо довести зазначену інформацію до відома керівників загальноосвітніх навчальних закладів та вчителів.

Додатки.

Заступник міністра

П. Б. Полянський

*Додаток 1 до листа
Міністерства освіти і науки України
від 01.07. 2014 № 1/9-343*

Педагогічні особливості навчання учнів у шостих класах

З-поміж новацій 2014/2015 навчального року такі: учні 6 класів, які вивчали дві іноземні мови у 5 класі – продовжують вивчення за бажанням. Триватиме, розпочате у 5 класі, вивчення інформатики; передбачено посилення використання здоров'язбережувальних технологій; підвищена увага приділятиметься природничій та екологічній освіті, оскільки розпочнеться вивчення двох природничих дисциплін географії та біології – важливою пропедевтичною базою для цього стало вивчення природознавства у 5 класі.

У віковій психології діти 6 класу потрапляють у період молодшого підліткового віку (з 11 років). Тобто вік учнів 6 класу можна назвати перехідним від молодшого шкільного до молодшого підліткового або початком переходу від дитинства до юності.

Ранній підлітковий вік – найскладніший період у розвитку дитини. У цей час спостерігаються різкі якісні зміни, які стосуються усіх сфер функціонування особистості: відбувається бурхливий фізичний і розумовий розвиток, етичне і соціальне дорослішання, дитина має підвищену збудливість, імпульсивність, на які накладається статевий потяг, часто неусвідомлений.

Важливою особливістю психіки дітей раннього підліткового віку є розвиток довільності всіх психічних процесів. Учні-підлітки уже можуть самостійно концентрувати увагу, розвивати пам'ять і мислення, регулювати власні емоційно-вольові процеси тощо.

Здатність сприйняття своєрідна: діти сприймають оточуючі їх предмети і явища неточно, тобто виділяють випадкові ознаки і особливості, що з якихось причин привернули їхню увагу. Протягом навчання у 6 класі відбуваються кількісні та якісні зміни процесу сприйняття. Кількісні зміни полягають у збільшенні швидкості процесу сприйняття та кількості сприйнятих об'єктів, розширенні обсягу їх запам'ятовування тощо. Поступово в учнів формується здатність спостерігати явища навколишньої дійсності, тобто, відповідно до певної мети, помічати їх, виявляти істотні деталі, з'ясовувати взаємозв'язки між ними.

Ці особливості учнівської психіки треба враховувати у процесі навчання. Вже з перших уроків у 6 класі учням бажано пропонувати завдання на спостережливість, виявлення істотних ознак предметів, встановлення зв'язків між декількома об'єктами тощо.

Пам'ять учнів у цей час має переважно наочно-образний характер. Учні краще запам'ятовують зовнішні ознаки предметів, ніж їх логічну змістову сутність. У пам'яті учнів цього віку зв'язки між окремими частинами явища, що вивчається, є нестійкими. Учні погано уявляють собі загальну структуру явища, його цілісність і взаємозв'язок компонентів. Запам'ятовування, зазвичай, носить механічний характер, заснований на враженнях та багаторазовому повторенні. Тому процес відтворення виучуваного вирізняється неточністю, великою кількістю помилок, заучуваного недовго утримується в пам'яті. Віковий період 11 – 12 років характеризується переходом від механічної пам'яті до смислової, яка формується під впливом навчання і має вирішальне значення у здобутті знань. Учні вже починають робити перші спроби, щоб запам'ятати доступний для них матеріал не дослівно, а осмислено.

Необхідно систематично, впродовж тривалого часу, повторювати з ними пройдений навчальний матеріал. Необхідно пам'ятати і про дослівне запам'ятовування й відтворення, яке є важливим засобом по-

повнення словникового запасу і формування культури мовлення, розвитку довільної пам'яті та самоконтролю, уміння помічати помилки у відтвореному та їх виправляти. З цією метою учням потрібно пропонувати багато завдань і вправ, призначених для усного виконання.

В учнів 6 класів переважає мимовільна (короткотривала) увага, дитина легко відволікається на який-небудь подразник, активно реагує на все нове, яскраве і незвичайне. Зосередження уваги на одному і тому ж об'єкті важко дається учням у цьому віці і призводить до швидкої стомлюваності. Це звісно заважає процесу навчання. Всі ці чинники потрібно враховувати під час організації навчального процесу.

Усвідомлення учнями значущості навчального матеріалу та важливості його засвоєння – умова стійкості довільної уваги. Наприкінці навчання у 6 класі обсяг і стійкість уваги дещо зростають. Учням можна пропонувати більші за обсягом тексти для самостійного читання, складніші – (з більшою кількістю дій) задачі для розв'язування. З метою активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів бажано пропонувати їм самостійно складати завдання і ставити однокласникам запитання, які стосуються вивченого теоретичного матеріалу. Така практика розвиває пам'ять і увагу в учнів та потребує вивчення теоретичного матеріалу.

Щоб сформувати прийоми довільної уваги, доцільно поряд із звичайною діяльністю пропонувати учням завдання з її перевірки, а також завдання на складання плану діяльності та її контролю. Стійкість уваги посилюється, коли зміст діяльності викликає зацікавленість, коли в об'єктів, що вивчаються, постійно виявляються нові особливості.

Від стилю мислення багато в чому залежить успішність дитини у навчанні та подальшому житті. Тому навчальний процес має підтримувати довготривале мислення. З цією метою на уроках треба заохочувати учнів до роботи з підручником, систематично працювати над розвитком усної і писемної мови школярів (коментування дій, усні вправи, складання учнями задач і запитань), пропонувати учням розв'язувати багато задач з логічним навантаженням, творчі завдання, пов'язані з опрацюванням різних видів інформації та відповідним поданням їх виконання. У презентаціях бажано використовувати гіперпосилання.

Крім того, що відбуваються зміни в когнітивній сфері, у цьому віці змінюється й основна діяльність учнів. Якщо у початкових класах головною діяльністю учнів була навчальна, то поступово в учнів 6 класу на перше місце виходить міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом. Навчання залишається важливим для дітей цієї вікової категорії, але пізнавальний інтерес

до навчання перебуває на стадії зацікавленості: легко виникає і легко згасає. Здебільшого він спрямований на процес навчання, а не на його зміст.

Навчальні труднощі молодших підлітків багато в чому залежать від емоційної сторони навчання, інтересу, заохочення, похвали вчителя чи їх відсутності. Якщо вчитель не стимулює самостійність та ініціативу в учнів, а лише наставляє і контролює результати їх навчальної діяльності, то підлітки втрачають інтерес до навчання. Тому на уроках у 6 класах варто приділяти значну увагу ігровим моментам.

Розглянуті вище психологічні особливості учнів-шестикласників є загальними і найтипівішими для дітей даної вікової категорії. Учителю слід мати на увазі, що вікові закономірності завжди проявляються через варіації індивідуальних якостей, які залежать від особливостей організму конкретної людини та її психіки.

У шестикласників увиразнюються індивідуальні особливості, пов'язані з розвитком самостійного мислення, інтелектуальної активності, творчого підходу до вирішення завдань. У цей період важливо, щоб учитель допоміг учню навчитися самостійно здобувати знання: користуватися додатковою літературою, довідниками, словниками, комп'ютером, Інтернетом.

У 2014/2015 навчальному році учні 6 класів загальноосвітніх навчальних закладів перейдуть на навчання за новими програмами для учнів 5 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, з якими можна ознайомитися на сайті Міністерства освіти і науки України за адресою: www.mon.gov.ua.

Для учнів 5 класів чинними є рекомендації надані у листі Міністерства від 24.05.2013 р. № 1/9-368 «Про організацію навчально-виховного процесу у 5 класах загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення базових дисциплін в основній школі»

При виборі навчального плану для учнів 5 – 6 класів необхідно користуватися наказом Міністерства освіти і науки України від 29.05.2014 р. № 664 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 р. № 409» та листом МОН від 11.06.2014 р. № 1/9-303 «Про навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів та структуру 2014/2015 навчального року».

Директор департаменту

Ю. Г. Кононенко

Початкова школа

Організація навчання у 1, 2 і 3 класах у 2014/2015 навчальному році здійснюватиметься за навчальними програмами, розробленими відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти та затвердженими наказом Міністерства від 12.09.2011 № 1050 «Про навчальні програми для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів», а саме:

Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012;

Учебные программы для общеобразовательных учебных заведений с обучением на русском языке. 1–4 классы. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012.

Відповідно до наказу Міністерства від 22.04.2014 № 500 «Про проведення експертизи та громадського обговорення типових навчальних планів та навчальних програм для дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів» відкореговано державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів початкових класів.

У навчальній програмі з **математики** для учнів 1-го класу у темі «Додавання й віднімання чисел у межах 100 без переходу через розряд» у державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів фразу «застосовує прийоми обчислення у межах 100 без переходу через розряд» замінити на «має уявлення про спосіб додавання і віднімання двоцифрових чисел без переходу через десяток й виконує відповідні обчислення за зразком». Наголошуємо, що ця тема подається **для ознайомлення**, тому не є обов'язковою для вивчення та контролю.

У 2 класі тема «Арифметичні дії додавання й віднімання без переходу через розряд» (стор.150) є **обов'язковою до вивчення**.

Під час її вивчення учні мають засвоїти такі випадки обчислення, як $45+20$; $45-20$; $45+2$; $45-2$; $45+22$; $45-22$.

Другокласники ознайомлюються з усіма таблицями множення та ділення одноцифрових чисел. Не варто вимагати від школярів засвоювати напам'ять результати множення чисел 6-9 і ділення на числа 6-9 під час обчислень. Для кращого засвоєння даних обчислень пропонуємо дозволити учням користуватись готовими таблицями.

У 3 класі, під час повторення теми «Таблиці множення і ділення» слід звернути увагу на повноцінне засвоєння таблиць множення і ділення.

У навчальній програмі «Літературне читання» (2–4 класи) у змістовій лінії «Коло читання» вказано, що перелік не тільки творів, а й авторів є рекомендованим і може бути змінений укладачами підручників та вчителями.

До змісту навчального матеріалу з природознавства в 3 класі у частині теми «Людини та її організм» внесено таке уточнення: «Нервова система й органи чуття».

У державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, у навчальній програмі «Русский язык» у школах с українською мовою навчання для 1 класу у реченні «пересказывает данный образец, составляет предложения по опорным словам и объединяет их между собой» замінити слово «словам» на слово «картинкам».

Інформуємо, що вчителі можуть використовувати елементи навчальних програм 2006 р., які відповідають вимогам Державного стандарту початкової загальної освіти.

Робочі навчальні плани для 1–3 класів загальноосвітніх навчальних закладів розробляються на основі Типових навчальних планів початкової школи, затверджених наказом Міністерства від 10.06.2011 р. № 572 «Про Типові навчальні плани початкової школи».

Відповідно до мови навчання у системі початкової загальної освіти зазначеним документом передбачено окремі варіанти Типових навчальних планів: для початкової школи з українською мовою навчання; для початкової школи з українською мовою навчання з вивченням мови національної меншини; для початкової школи з навчанням мовою національної меншини; для спеціалізованої початкової школи з українською мовою навчання та з поглибленим вивченням іноземних мов; для спеціалізованої початкової школи з вивченням російської чи іншої мови національної меншини та з поглибленим вивченням іноземних мов; для спеціалізованої початкової школи з українською мовою навчання і поглибленим вивченням предметів музичного профілю; для спеціалізованої початкової школи з українською мовою навчання і поглибленим вивченням предметів художнього профілю.

Повноцінність початкової загальної освіти забезпечується реалізацією і інваріантною, і варіативною складових, що в обов'язковому порядку фінансуються з відповідних бюджетів.

У 2014/2015 навчальному році третьокласники розпочнуть вивчати новий навчальний предмет «Я у світі», який спрямовується на соціалізацію особистості молодшого школяра, його патріотичне і громадянське виховання. Серед головних завдань предмета – формування громадянської компетентності. При його вивченні педагогам необхідно використовувати активні методи і форми навчання, що сприяють

формуванню критичного мислення, ініціативи, творчості, розвивають уміння міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, робити висновки, брати участь у громадському житті.

Найбільш ефективними для формування громадянської компетентності є колективні творчі справи; використання проектних, інтерактивних, інформаційно- комунікативних технологій.

Початкова школа виконує роль фундаменту, на якому будується вся система громадянського виховання школярів, формування у них любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національного характеру. Все, що закладається учням у цей період навчання і виховання, визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку. Набуті особистісні якості, а також знання, вміння і навички у початковій школі значною мірою визначають особливості практичної, громадської та професійної діяльності дорослої людини.

Навчальний предмет «Я у світі» розрахований на 35 годин у 3 класі з розрахунку 1 година на тиждень.

У третьому класі продовжується вивчення предмета **«Природознавство»**, де особливу роль відіграють такі методи та прийоми навчальної діяльності школярів як спостереження, проведення нескладних дослідів, вимірювань, тому у навчальній програмі виділено рубрики «Практичні завдання», «Практичні роботи», «Міні-проекти» «Екскурсії», «Дослідницький практикум».

Тематика «Дослідницького практикуму» в 3 класі має виразну компетентнісну спрямованість і передбачає розв'язання таких завдань: «Як опріснити воду?», «Як змусити вітер працювати?», «Які корисні копалини є у моєму краї?», «Як зменшити втрати тепла у будинку?», «Як тварини дбають про своє потомство?», «Раціон здорового харчування», «Як визначити гостроту свого зору». Знаходження шляхів розв'язання окреслених завдань знадобляться школяреві у повсякденному житті, допоможуть сформуванню раціональну поведінку, здоровий спосіб життя.

Практичні завдання й практичні роботи – важлива й обов'язкова складова уроку природознавства. Після теоретичних питань розглядаються прикладні відомості, структуровані навколо важливих проблем. Практичні роботи та завдання передбачають вивчення властивостей тіл природи, їх будови, проведення спостережень, дослідів, розв'язання природничих та екологічних задач, здійснення порівняльного аналізу, складання схем, проведення міні-досліджень, дискусій, роботу з колекціями корисних копалин, зразками гербаріїв, інтернет-ресурсами, різними джерелами інформації. Мета проведення цих робіт може бути різною: мотиваційна, навчальна, контролююча тощо.

Загальновідомо, що за провідною освітньою метою практичні роботи поділяються на навчальні, підсумкові (перевірні) і творчі. Навчальні (тренувальні) роботи націлені на відпрацювання і вдосконалення наявних знань і вмінь, а також на формування нових. Кількість навчальних (тренувальних) практичних робіт визначається вчителем, виходячи з конкретних умов навчання: програми і підручника, рівня підготовки учнів класу з урахуванням рівнів підготовки окремих учнів, фактичного часу на навчання. Наприклад, до навчальних практичних робіт (згідно з навчальною програмою) доцільно віднести такі: «Перевірка власної постави», «Вимірювання частоти пульсу», «Робота зі зразками гербаріїв квіткових рослин», «Ознайомлення з колекцією корисних копалин», «Позначення на контурній карті частин Світового океану». Оцінки за навчальні практичні роботи учитель ставить на власний розсуд.

Кількість, зміст, способи проведення та форми представлення результатів творчих практичних робіт не слід регламентувати. Потреба в таких роботах визначається вчителем і залежить від конкретних умов навчання, в тому числі рівня підготовки і пізнавальних інтересів учнів, традицій навчального закладу, забезпеченості навчальним обладнанням та сучасними засобами навчання. До творчих практичних робіт можна віднести «Дослідження розчинності речовин, що використовуються у побуті».

Практичні роботи можуть використовуватися як підсумкові (перевірні) роботи для здійснення контролю засвоєння знань, умінь і навичок з предмета. Таку роль можуть відігравати практичні роботи: «Складання ланцюгів живлення», «Умови розвитку рослин», «Розмноження кімнатних рослин».

У 3 класі навчальною програмою визначено проведення однієї обов'язкової екскурсії під час вивчення теми «Рослини, тварини і середовища їх існування». Але уроків-екскурсій, як форми занять у початковій школі, доречно проводити значно більше, вивчаючи природні компоненти живої і неживої природи. Залежно від того, що є предметом їх вивчення, екскурсії поділяють на предметні і комплексні. Запланована екскурсія «Ознайомлення з розмаїттям рослинного і тваринного світу рідного краю» є предметною, оскільки вона передбачає вивчення тільки рослинного і тваринного світу своєї місцевості. Таку екскурсію можна вважати й екологічною, оскільки при її проведенні даються не тільки назви рослин і тварин, за якими ведуться спостереження, а й виявляються зв'язки та єдність (угруповання), до яких вони належать. Під час екскурсії доцільно ознайомити учнів із правилами поведінки у природі, деякими прийомами їх використання. В системі інших шкільних занять екскурсії поділяють на **вступні**,

поточні, підсумкові. Запропоновану екскурсію можна провести як вступну на першому уроці вивчення теми. Її мета – отримати безпосереднє уявлення про рослинний і тваринний світ рідного краю з метою подальшого поглиблення отриманої інформації в умовах класних занять, при цьому витримується принцип «від живого споглядання до абстрактного мислення». Під час такої екскурсії можна зібрати матеріали (рослини, насіння, плоди, фотографії, малюнки) з метою їх подальшого використання на класних заняттях у ході вивчення відповідної теми. Такі екскурсії мають високу мотивацію, викликають інтерес до вивчення живої природи.

Можуть бути й інші варіанти проведення цієї екскурсії – поточний, під час вивчення теми, або підсумковий, який проводиться у кінці вивчення теми. Головна дидактична мета підсумкової екскурсії – навчити дітей співвідносити отримані на уроках знання з процесами і явищами, які відбуваються в природі. На такій екскурсії доцільно більше уваги приділяти вивченню зв'язків між компонентами природи, навчити дітей формулювати висновки природоохоронного характеру. Підсумкові екскурсії повинні мати чітко виражену природоохоронну спрямованість.

Значна увага приділяється використанню у навчальному процесі проектних технологій, впровадження яких спрямоване на стимулювання інтересу учнів до нових знань, розвиток дитини шляхом вирішення проблем і застосування здобутих знань у конкретній практичній діяльності. Запропоновані у програмі проекти мають, як правило, короткотерміновий характер та інтегрований зміст.

У 3 класі учням пропонується реалізувати два проекти: дослідницький і творчий. Дослідницький проект підпорядковується логіці наукового дослідження: вибирається тема дослідження, визначається проблема дослідження, об'єкт і предмет, висувається гіпотеза, яка перевіряється дослідницьким шляхом; обговорюються результати і формулюються висновки. Перед початком роботи над дослідницьким проектом «Виявлення пилу в повітрі та встановлення джерел його походження» учням доцільно повідомити, що існує багато способів визначення пилу в повітрі, пригадати відомі їм із попередніх класів способи визначення чистоти повітря й ознайомити ще з одним із них. Варто також самостійно провести дослідження чистоти повітря на шкільному чи власному подвір'ї.

Тематику міні-проектів та запитань до природи учитель може змінювати відповідно до матеріально-технічного забезпечення, наявності власних цікавих дидактичних розробок, рівня підготовленості класу, інтересів дітей, регіональних особливостей природи рідного краю тощо.

Реалізація всіх зазначених вище способів діяльності з природознавства забезпечить діяльнісний характер предмета та слугуватиме основою для перетворення навчальної інформації в практичні особистісно значущі уміння.

Вивчення навчальних предметів у **1-4** класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2014/2015 навчальному році здійснюватиметься за підручниками та навчальними посібниками, зазначеними у Переліку навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників, рекомендованих для використання в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2014/2015 навчальному році, які розміщені на сайтах Міністерства освіти і науки (www.mon.gov.ua) та Інституту інноваційних технологій і змісту освіти (www.iitzo.gov.ua).

Наголошуємо, що вчителі, які працюватимуть з учнями 3 класу за новими підручниками, обов'язково мають бути ознайомлені з навчально-методичною літературою для 3 класу до початку навчального року.

Особливості роботи за новими підручниками для учнів 3 класів «Українська мова. 3 клас» (авт. Вашуленко М. С., Мельничайко О. І., Васильківська Н. А.)

Центральним у підручнику з української мови в 3 класі є розділ «Слово. Значення слова». Пропонуються принципово нові підходи до вивчення цього розділу порівняно із ще донедавна традиційним, формально-граматичним, коли слово переважно розглядали як частину мови. У результаті учні сприймали слово не як одиницю мовлення, призначену для вираження думки, а як граматичну категорію, що, звичайно, не сприяло розвитку їхніх комунікативних умінь. Ставиться завдання подолати цей однобічний підхід до вивчення слова, розширивши коло лексико-граматичних і суто лексичних ознак, які допомагали б школярам сприймати слово у єдності його різних значень, у взаємозв'язках з іншими словами в словосполученні, реченні, тексті, усвідомлювати відмінність між предметами і явищами навколишньої дійсності і словами, що їх позначають. Тут учні ознайомлюються з явищами багатозначності слів, із прямим і переносним значенням слова, із синонімами й антонімами, виконують практичні завдання з найуживанішими омонімами (без уживання терміна). Засвоєні теоретичні відомості щодо аналізу лексичного значення слова закріплюються і поглиблюються в подальшій роботі, зокрема в підрозділах «Будова слова» і «Частини мови».

Звертаємо увагу вчителів на важливе загальнонавчальне вміння молодших школярів користуватися в навчальній мовленнєвій діяльності різними словниками - орфографічним, перекладним, тлумачним, словником синонімів, антонімів та ін. 3 клас є перехідним етапом у

формуванні в учнів початкових класів навичок скоропису. Підручник пропонує зразки каліграфічних вправ практично до кожного уроку. Їх місце у структурі уроку визначає вчитель. У другому семестрі, крім вправ, спрямованих на опанування каліграфічного письма, доцільно також практикувати завдання на вироблення в учнів швидкості й ритмічності письма – навичок, надзвичайно важливих для поступової підготовки молодших школярів до переходу в основну школу.

«Українська мова. 3 клас» (авт. Захарійчук М. Д., Мовчун А. І.)

Актуальним для підручника «Українська мова» для 3 класу залишаються **текстоцентричні технології**, в основу яких покладено текст. Розумінню прочитаного тексту сприяє відповідна словникова робота. Словникову роботу варто розглядати як сукупність систематичних вправ, спрямованих на засвоєння учнями лексичних, граматичних, вимовних і орфографічних норм літературної мови. З цією метою на сторінках підручника подається лексичне тлумачення слова під логотипом «словник».

У підручнику **введено у навчальний зміст уроки розвитку писемного мовлення**, спрямування яких – формування умінь будувати письмові висловлювання. Зміст цих уроків підсилений текстами-зразками, предметними і сюжетними малюнками відповідно теми уроку.

Розділ «Частини мови» містить навчальний матеріал, що сприяє розширенню знань про іменник, прикметник, дієслово. Звертаємо увагу на оновлені підходи щодо вивчення окремих тем цього розділу.

У навчальному матеріалі **підрозділу «Іменник»** є тема «Поняття предметності». З метою якісного опрацювання та усвідомленого сприймання поняття предметності автори пропонують теоретичні відомості, практичні вправи, малюнки, відповідний методичний апарат. Звертаємо увагу вчителів на те, що в темі «Практичне ознайомлення з відмінками іменника. Спостереження за змінюванням іменників за відмінками» у програмі не вказано на число іменника. Однак, автори підручника подають цей матеріал у логічній послідовності: роль закінчення слова для зв'язку слів у реченні, зв'язок слів у реченні за допомогою питань, назви відмінків та питань, таблиці відмінювання іменників спочатку в однині, а потім у множині (с.118,120 подається для ознайомлення й не оцінюється).

Тема «Загальне поняття про дієслово (питання, роль у реченні)» вміщена у підручнику до підрозділу **«Дієслово»** (ст.141) подається для ознайомлення й тому не оцінюється.

«Українська мова. 3 клас» для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (авт. Хорошковська О. Н., Охота Г. І., Яновицька Н. І.)

Реалізація поставлених у програмі завдань та розуміння усіх взаємозалежностей у формуванні комунікативної компетентності молодших школярів зумовили нові підходи до відбору змісту і його презентації у підручнику з української мови для 3 класу шкіл з російською мовою навчання.

Усе це знайшло своє відображення у текстовому матеріалі, навчальних вправах та методичному апараті підручника, адресованому безпосередньо учневі чи учениці.

Практичне спрямування у навчанні української мови і мовлення зумовило нові підходи й до формування назв параграфів. Подано не назву мовного матеріалу, який мав опрацьовуватися, а види мовленнєвої діяльності, які повинні формуватися протягом уроку.

Відомості про мовний матеріал подано у вигляді розповідей професора-лінгвіста або бесід Незнайка і Катрусі, які пропонуються як для слухання – розуміння (читає вчитель), так і для самостійного читання (суцільного чи вибіркового).

Є в підручнику і завдання для самостійної роботи. Вони є достатньо цікавими і дають можливість учителеві здійснювати диференційований підхід до навчання.

«Українська мова. 3 клас» для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (авт. Гавриш Н. В., Маркотенко Т. С.)

Завдання та вправи підручника дають можливість обрати зручну форму організації роботи дітей: індивідуальне виконання завдань, робота в парах або колективна робота. Підказкою для вчителя є формулювання завдання, у якому дається вказівка на спосіб опрацювання навчального матеріалу: (прочитай – прочитай**те**).

Підручник містить інформацію різного рівня: теоретичний матеріал з мови для обов'язкового засвоєння, інформаційні цікавинки для допитливих, фольклорні та літературні тексти (скоромовки, загадки, вірші, прислів'я, приказки тощо), ігрові матеріали (ребуси, кросворди тощо). Для зручності орієнтування в підручнику різна навчальна інформація, залежно від спрямованості, подається на певному кольоровому тлі. Також застосовано систему позначок, доступних для розуміння дітей (Працюємо разом. Працюємо в парах. Поміркуй. Домашнє завдання).

У підручнику є вправи, спрямовані на активізацію чи корекцію знань, засвоєних на уроках російської мови, та відповідних умінь щодо усвідомлення спільного в російській і українській мовах. Серед різних видів завдань особливу увагу приділено вправам на формування правильної звуковимови, для попередження інтерферуючого впливу російської мови.

Зауважимо різний характер запропонованих вправ і завдань. Зокрема, вправи аналітико-конструктивного характеру: на списування зі вставленням літер, дописування або зміну закінчень; вправи на конструювання словосполучень і речень; підстановчі вправи – ті, що потребують підстановки окремих слів, словосполучень у запропоновану фразу тощо; трансформаційні вправи, що передбачають заміну слів чи словосполучень синонімами або антонімами. До підручника включено вправи на переклад тексту з російської мови на українську, завдання творчого характеру, що вимагають скласти оповідання, невеличку розповідь за малюнком або серією малюнків. З цією метою до підручника вміщено сюжетні, предметні малюнки та репродукції картин відомих художників.

У підручнику подано словничок синонімів, антонімів, наголосів, що привчає учнів працювати з довідковою літературою. Також уміщено матеріал для повторення вивченого.

Зміст підручників **«Літературне читання»** спрямований на досягнення мети, розв'язання завдань, визначених у програмі; моделює систему навчання учнів читати і повноцінно сприймати художній твір як мистецтво слова, яке включає розвиток спостережливості, творчої уяви, чуття поезії, здатності сприймати звукові, словесні образи, емоційно реагувати на художнє слово, співпереживати, творити, виховувати у молодших школярів почуття патріотизму, любові до рідної землі, шанобливе ставлення до родинних стосунків, дотримання морально-етичних норм.

«Літературне читання. Українська мова. 3 клас» (авт. Савченко О. Я.)

У 3 класі вдосконалюються знання і досвід читацької діяльності, набуті у попередніх класах, відбувається підготовка учнів до систематичного вивчення курсу української літератури. Зміст і структура підручника мають забезпечити формування читацької компетентності, якою діти оволодівають, читаючи різні за жанром і обсягом твори, виконуючи цікаві розвивальні завдання. Рукопис охоплює 11 розділів: «Цікава книга природи», «Від слова до книги», «Із джерел народної творчості», «Літературні казки і п'єса-казка», «Зачарувала все весна», «Байки Леоніда Глібова», «Шевченкове слово», «Українські письменники про світ природи і дитинства», «Із скарбниці казкарів світу», «Про винаходи і винахідників», «Візьму перо і спробую».

Зміст підручника має зацікавити учнів, тому що відібрано твори, які пройшли випробування часом, а також із новітньої дитячої літератури знаних авторів. Діти читатимуть твори Т. Шевченка, Л. Глібова, Лесі Українки, Л. Костенко, В. Сухомлинського, О. Донченка, А. Коваль, В. Дацкевича, А. Лотоцького, О. Буцеля, Н. Забіли.

У структуру підручника закладено певний ритм, який складається з таких компонентів:

- назва розділу;
- ілюстрована заставка у вигляді розгорнутої книги;
- звернення-настанова до учнів щодо опрацювання розділу;
- основні тексти;
- позатекстові компоненти;
- супровідний ілюстративний матеріал;
- блок самоконтролю «Перевір свої досягнення».

Передбачено реалізацію виховної і розвивальної функцій дитячого читання.

Тому вчитель повинен звернути увагу на те, що відібраний зміст виховує інтерес і повагу до рідної української мови, привертаючи увагу дітей до її багатства, милозвучності, розкриває засобами художньо-пізнавального аналізу текстів глибинні образи української історії, культури, обрядовості. Наприклад, твори розділу «Сторінки історії», «Як не любить той край».

Важливо, щоб учитель, працюючи з методичним апаратом підручника, зумів реалізувати ідеї компетентнісного підходу. Наприклад, з метою формування в учнів умінь вчитися їм пропонуються завдання на порівняння текстів, учинків дійових осіб, постановку завдань до прочитаного, доведення, визначення головної думки.

Методичний апарат охоплює:

запитання і завдання до читання, у процесі читання, після читання твору;

різноманітні форми організаційної співпраці: *попрацюйте у парі; попрацюйте у групі; попрацюйте разом; поміркуймо разом; розіграйте сценку за прочитаним; будьте дослідниками; пофантазуйте;*

створення ситуацій діалогу з текстом, автором, укладачем підручника;

завдання для розвитку ключових компетентностей: *уміння вчитися, загальнокультурної, соціальної, комунікативної.*

Рекомендуємо вчителю звернути увагу на те, що розділи закінчуються сторінкою «Перевір свої досягнення». У ній за блоками (знаю, розумію, можу пояснити, вмію, виявляю ставлення) кожен учень самостійно виявляє стан своїх досягнень. Структура цієї перевірки є аналогом структури читацької компетентності, що стимулює дітей до активної участі у формуванні досвіду читацької діяльності.

Змістове наповнення підручника організоване таким чином, щоб учні успішно могли користуватися ним, опираючись на зорові образи (фото, репродукції, ілюстрації), уміщено ілюстрації з культурознавчим смислом у зв'язку зі змістом прочитаного.

«Літературне читання. Українська мова. 3 клас» (авт. Науменко В. О.)

У підручнику більше уваги приділено формуванню самостійності учнів під час роботи з художніми творами, формуванню усвідомленості, швидкості читання мовчки. Читання вголос і читання мовчки визначається орієнтовно співвідношенням 50% на 50%.

Коло читання розширено жанрами: байкою, п'єсою, п'єсою-казкою, легендою.

У підручнику пропонуються сюжетні схеми для переказу змісту казок, доповнення їх початку чи розвитку подій. Цей прийом допомагає включити дітей у творче читання казок, поданих скорочено, зацікавлює до їх читання в повному обсязі. Схеми розміщено на форзацах.

Завдання до текстів орієнтують на роботу учнів як під керівництвом учителя, так і самостійно.

Ілюстративний матеріал підручника багатofункціональний:

1. Репродукції картин відомих художників, зміст і настрої яких співзвучний художнім творам, спрямовані на збагачення уявлення про створення та взаємодоповнення художнього образу засобами літератури й живопису, розвитку мовлення, умінь визначати настрої поета, художника, творів мистецтва загалом.

2. Серії малюнків – це малюнкові плани. Вони призначені для формування вмінь ділити текст на частини, добирати заголовки, визначати особливості відображення змісту, образів у художньому творі та творі живопису, відтворювати зміст; порівнювати уявлювані картини з картинами художника. Ілюстрації до зарубіжних казок передають народний колорит, як-от: одяг, архітектура, побут тощо. На це треба звертати увагу, щоб художні твори диференціювались у сприйнятті дітей.

3. Малюнки, які предметно розкривають значення слів.

У підручнику – два розділи: «З народного джерела» та «З літературної скарбниці», зміст яких системно формує в третьокласників читацьку компетентність.

Для прикладу: підрозділ «Світ поезії» складається з двох частин: «Поетична майстерня» і «Поетична збірка».

Починається вступною інформаційною статтею, основне завдання якої полягає в тому, щоб:

викликати в дітей бажання читати поезію, розуміти її;

уточнити розуміння учнями значення термінів: «лірика», «пейзаж», «пейзажна лірика»;

повторити засоби творення художнього образу .

Поетична майстерня

Концептуально зміст «Поетичної майстерні» виконує завдання підготовки учнів до читання і розуміння поезії. У третьому класі стоїть

завдання ширше: навчити учнів аналізувати поезію, а для цього треба знайти «ключ», який дає у творі поет для розуміння читачем його почуттів і думок. Для цього дібрана одна група творів, у яких змальований вечір (він особливий у кожного поета), над кожним твором записано слово - літературознавче поняття.

Друга група віршів представлена поезіями, в яких передано почуття: «замилування красою природи», «тривога», «замилування перелітається зі смутком», «спокій», «захоплення».

«Літературне читання. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою. 3 клас»

(авт. Хорошковська О. Н., Охота Г. І.)

Зміст підручника, як і раніше, складають два основні розділи. Перший – «Усна народна творчість» та другий – «Твори українських письменників і народні твори», який побудовано за тематичним принципом.

Оскільки однією з вимог програми з літературного читання є ознайомлення учнів з жанрами народних та літературних творів, у підручнику подано твори різних жанрів і стилів та короткі визначення жанрів.

Значне місце займають різновиди усної народної творчості, починаючи з малих фольклорних форм – колискових, потішок, забавлянок, лічилок та загадок, прислів'їв і приказок, українських дитячих ігор, казок, віршів небилиць, жартівливих віршів тощо.

Ці види народної творчості супроводжуються короткими текстами, в яких розкривається сутність того чи іншого жанру, даються короткі визначення.

Новим у підручнику є невеличкі нариси про письменників, із творами яких найчастіше зустрічалися учні у попередніх чи в 3 класі.

Матеріал про вірші й віршування може сприяти прилученню дітей до поетичної творчості.

Значне місце в підручнику відводиться роботі з розвитку мовлення на основі ілюстрацій та прочитаних текстів, образні вирази з яких учні мають учитися використовувати у власних творах.

Методичний апарат підручника націлено на проникнення у зміст авторського задуму, усвідомлення основної думки, аналізу й оцінювання краси художнього твору, вчинків і характерів героїв, формування любові до рідного краю, України, почуттів громадянськості, патріотизму.

Мови національних меншин

Метою вивчення мов національних меншин є формування в учнів комунікативної компетентності шляхом засвоєння доступного і необхідного обсягу знань з мови навчання, опанування всіх видів мовленнєвої діяльності та набуття певного соціального досвіду.

Особливість мови навчання полягає в тому, що вона є не тільки навчальним предметом, а і найважливішим засобом навчання, виховання і розвитку особистості у процесі опанування всіх інших предметів початкової загальної освіти.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

формування в учнів мотивації вивчення мови;

забезпечення гармонійного розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання і письма);

формування комунікативних умінь;

опанування найважливіших функціональних складових мовної системи з урахуванням особливостей фонетичної і граматичної систем кожної з мов навчання;

соціально-культурний розвиток особистості;

формування вміння вчитися.

З урахуванням мети і завдань мовного компонента освітньої галузі виділяються такі змістові лінії: мовленнєва, мовна, соціокультурна і діяльнісна.

Основною змістовою лінією є мовленнєва. При цьому мовна, соціокультурна і діяльнісна змістові лінії спрямовані на забезпечення мовленнєвої.

Метою літературного читання є формування читацької компетентності учнів, яка є базовою складовою комунікативної і пізнавальної компетентності, ознайомлення учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка їх до систематичного вивчення літератури в основній школі.

У процесі навчання відбувається становлення читача, що здатний до самостійної читацької, творчої діяльності, здійснюється його мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток, формуються морально-естетичні уявлення і поняття, збагачуються почуття, виховується потреба у систематичному читанні.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

формування в учнів навички читання як виду мовленнєвої діяльності;

ознайомлення учнів з дитячою літературою в авторській, жанровій, тематичній різноманітності; формування в учнів соціальних, морально-етичних цінностей за допомогою художніх образів літературних творів;

формування умінь сприймати, розуміти, аналізувати різні види літературних і навчальних текстів з використанням елементарних літературознавчих понять;

розвиток мовлення учнів, формування умінь створювати власні висловлювання за змістом прочитаного (прослуханого);

формування в учнів прийомів самостійної роботи з різними типами і видами дитячих книжок; умінь здійснювати пошук, відбір інформації для виконання навчально-пізнавальних завдань;

розвиток творчої літературної діяльності школярів;

виховання потреби у систематичному читанні як засобі пізнання світу, самопізнання та загальнокультурного розвитку.

З урахуванням зазначеної мети і завдань мовного компонента освітньої галузі виділяються такі змістові лінії: коло читання, навичка читання, досвід читацької діяльності і літературна діяльність.

Усі зазначені вище завдання реалізуються в наступних навчальних програмах:

Болгарська мова, 1–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням болгарською мовою (сайт МОН);

Літературне читання, 1–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням болгарською мовою (сайт МОН);

Кримськотатарська мова, 1–4 класи для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою (сайт МОН);

Кримськотатарська мова і читання, 1–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою (сайт МОН);

Кримськотатарська мова і читання, 1–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою (сайт МОН);

Молдовська мова, 1–4 класи для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою (сайт МОН);

Літературне читання, 1–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою (сайт МОН).

Польська мова, 1–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (сайт МОН);

Літературне читання, 2–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (сайт МОН).

Румунська мова, 1–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою;

Літературне читання, 2–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою;

Румунська мова та читання, 1–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (сайт МОН);

Угорська мова, 1–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою;

Літературне читання, 2–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (сайт МОН);

Угорська мова та читання, 1–4 класи, для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (сайт МОН).

У 2014/2015 навчальному році учні 3 класів загальноосвітніх навчальних закладів навчатимуться за підручниками, які продовжують змістову лінію підручників для 2 класу.

Кримськотатарська мова та література:

1. «Кримськотатарська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою» (автори: Саттарова М.С., Саттарова С.С., «Кримнавчпеддержвидав»);

2. «Літературне читання. Кримськотатарська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою» (автори: Саттарова М.С., Саттарова С.С., «Кримнавчпеддержвидав»).

Молдовська мова та література:

1. «Молдовська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою» (автори: Фетеску Л.І., Гарага М.С., Наку А.Л., ФОП «Сухачов»);

2. «Літературне читання. Молдовська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою» (автори: Фетеску Л.І., Кулява Л.М., Аржінт А.Г., ФОП «Сухачов»)

Польська мова та література:

1. «Польська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою» (автори: Іваницька Е.В., Слободяна І.А., Лебедь Р.К., «Світ»);

2. «Літературне читання. Польська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою» (автори: Лебедь Р.К., Іваницька Е.В., Слободяна І.А., «Світ»).

Румунська мова:

1. «Румунська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою» (автори: Пілігач О.Г., Магас Г.І., Істратій М.Л., «Світ»);

2. «Літературне читання. Румунська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою» (автори: Пілігач О.Г., Магас Г.І., Істратій М.Л., «Світ»).

Угорська мова та література:

1. «Угорська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою» (автор: Цейбель Л. Л., «Світ»);

2. «Літературне читання. Угорська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою» (автор: Лотор-Пердук О. К., «Світ»).

*«Літературне читання. Російська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою. 3 клас»
(авт. І. М. Лапшина, Т. Д. Попова)*

Підручник містить 13 тематичних розділів, вивчаючи матеріал яких учні третього класу складуть уявлення про авторське, тематичне та жанрове різноманіття світу дитячої літератури.

Передбачено систематичні завдання на уточнення значення багатозначних слів, стимулювання образного використання слів і виразів, емоційно забарвленої лексики, репродуктивне й продуктивне відтворення прочитаних творів, художнє декламування та інсценування.

Текстова частина підручника “Литературное чтение” представляє комплекс російського фольклору і художніх творів авторів класичної російськомовної літератури, що дозволить опанувати епізоди з біографій письменників, систематизувати уявлення про авторів творів (уміння виявляти ставлення автора до героя за прямими характеристиками, заданими в тексті).

*«Літературне читання. Російська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою. 3 клас»
(авт. Гавриш Н. В., Маркотенко Т. С.)*

В основу добору текстів підручника покладено сезонно-тематичний принцип. Оскільки учні мають ще недостатній словниковий запас, на вивчення кожної з 12 тем передбачено декілька уроків, що дає змогу істотно розширити та засвоїти слова тематичного лексичного поля.

Для роботи над текстами, крім запитань, що змушують міркувати, запропоновано вправи і завдання, які сприяють усвідомленню прочитаного: поділ тексту на логічно завершені частини, добір заголовків до них, вибіркове читання або переказування, ілюстрування прочитаного уривка. Цікавими є завдання, які спонукають самих учнів ставити запитання до прочитаної частини.

«Російська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. 3 клас» (авт. Лапшина І. М., Зоряка Н. М.)

При поясненні особливостей російської мови у підручнику цілеспрямовано використовується позитивне перенесення набутих знань і умінь з уроків української мови, зокрема прийом міжмовного зіставлення.

Підручник надає можливості для організації учнями самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Школярам пропонують самостійно виокремити навчальну проблему, продумати спосіб її вирішення, дібрати тренувальні завдання для закріплення стереотипу виконання, продумати можливості для застосування в різних ситуаціях з власного життєвого досвіду, що стимулює учнів визначитися з вибором партнера для розв’язання мовленнєвих або лінгвістичних пи-

тань (більш підготовлений для підтримки, менш підготовлений для утвердження власних можливостей), підготуватися до виконання завдань із різним рівнем допомоги вчителя чи підручника.

«Російська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. 3 клас» (авт. Самонова О. І., Статівка В. І., Полякова Т. М.)

При використанні цього підручника доцільно здійснювати інтеграцію мовного та мовленнєвого дидактичного матеріалу, а також матеріалу соціокультурної спрямованості. При цьому домінують буде реалізація однієї із змістових ліній. Наприклад, якщо на уроці необхідно засвоїти переважно знання мовного характеру, переважатиме мовна лінія. Провідна мета уроку - розвиток мовленнєвої діяльності молодших школярів, отже, домінуюча лінія змісту навчання – мовленнєва. У разі, коли відомості мають яскраво виражену соціокультурну спрямованість, домінують соціокультурна освітня лінія. Основою вивчення мовного, мовленнєвого та соціокультурного матеріалу у їх взаємозв'язку є текст-опора – обов'язковий компонент кожного уроку. Як тексти-опори слід систематично використовувати культурологічні тексти.

Мовленнєва лінія передбачає цілеспрямований розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння (діалогічне і монологічне мовлення) читання (вголос і мовчки) і письма (виклад, твір).

«Російська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою. 3 клас» (авт. Сильнова Е. С., Канєвська Н. Г., Олійник В.)

У підручнику пропонуються завдання на фонетичне і граматичне моделювання та конструювання за поданими моделями (звуко-складові, морфемні моделі слів, схеми речень). Ці вправи допомагають представити конкретне мовне явище в узагальненому вигляді, сприяють розвитку аналітичного мислення, вдосконалення вміння співвідносити певне мовне явище з його моделлю, позитивно впливають на формування орфоепічних, орфографічних і граматичних умінь і навичок.

У роботі над дидактичним матеріалом при вивченні орфографічних і граматичних тем пропонуються завдання, які спонукають помічати, оцінювати точно, влучне й образне слово.

«Російська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою. 3 клас» (авт. Рудяков О. М., Челішева І. Л.)

Для впровадження обов'язкових змістових ліній мовного компонента (мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної) у підручнику передбачена робота учнів із різними текстами, наприклад, із текстами-правилами, текстами-таблицями, текстами-схемами.

Новизна підручника полягає в тому, що він включає сучасні методи і прийоми вивчення матеріалу, враховує компетентнісний та особистісно орієнтований підходи у навчанні.

Для забезпечення права національних меншин на якісну освіту мовами національних меншин пропонуємо перекладні підручники.

Кримськотатарська мова та література:

1. «Математика для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою» (автори: Богданович М.В., Лищенко Г.П., «Кримнавчпеддержвидав»);

2. «Природознавство для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою» (автор: Грущинська І.В., «Кримнавчпеддержвидав»);

3. «Основи здоров'я для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою» (автори: Бех І.Д., Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Страшко С.В., «Кримнавчпеддержвидав»);

4. «Сходинки до інформатики для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою» (автори: Ломаковська Г.В., Рівкінд Ф.М., Рівкінд Й.Я., Проценко Г.О., «Кримнавчпеддержвидав»);

5. «Я у світі для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою» (автор: Бібік Н. М., «Кримнавчпеддержвидав»).

Молдовська мова та література:

1. «Математика для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою» (автори: Богданович М.В., Лищенко Г.П., «Світ»);

2. «Природознавство для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою» (автор: Грущинська І.В., «Світ»);

3. «Основи здоров'я для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою» (автори: Бех І.Д., Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Страшко С.В., «Світ»);

4. «Сходинки до інформатики для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою» (автори: Ломаковська Г.В., Рівкінд Ф.М., Рівкінд Й.Я., Проценко Г.О., «Світ»);

5. «Я у світі для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою» (автор: Бібік Н. М., «Світ»).

Польська мова:

1. «Математика для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою» (автори: Богданович М.В., Лищенко Г.П., «Світ»);

2. «Природознавство для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою» (автор: Грущинська І.В., «Світ»);

3. «Основи здоров'я для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою» (автори: Бех І.Д., Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Страшко С.В., «Світ»);

4. «Сходинки до інформатики для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою» (автори: Ломаковська Г.В., Рівкінд Ф.М., Рівкінд Й.Я., Проценко Г.О., «Світ»);

5. «Я у світі для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою» (автор: Бібік Н. М., «Світ»).

Румунська мова:

1. «Математика для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою» (автори: Богданович М.В., Лищенко Г.П., «Світ»);

2. «Природознавство для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою» (автор: Грущинська І.В., «Світ»);

3. «Основи здоров'я для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою» (автори: Бех І.Д., Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Страшко С.В., «Світ»);

4. «Сходинки до інформатики для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою» (автори: Ломаковська Г.В., Рівкінд Ф.М., Рівкінд Й.Я., Проценко Г.О., «Світ»);

5. «Я у світі для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою» (автор: Бібік Н. М., «Світ»).

Угорська мова та література:

1. «Математика для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою» (автори: Богданович М.В., Лищенко Г.П., «Світ»);

2. «Природознавство для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою» (автор: Грущинська І.В., «Світ»);

3. «Основи здоров'я для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою» (автори: Бех І.Д., Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Страшко С.В., «Світ»);

4. «Сходинки до інформатики для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою» (автори: Ломаковська Г.В., Рівкінд Ф.М., Рівкінд Й.Я., Проценко Г.О., «Світ»);

5. «Я у світі для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою» (автор: Бібік Н. М., «Світ»).

Повний перелік навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин подано у Переліку навчальних програм, підручників та навчальних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України у 2014/2015 навчальному році.

Мета вивчення **«Природознавства»** полягає у формуванні природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу і людину, основ екологічних знань, опанування способами навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності, розвиток ціннісних орієнтацій у ставленні до природи.

«Природознавство. 3 клас» (авт. Груциньська І. В.)

Головне завдання підручника – не лише засвоєння учнями знань про природу, а й навчити їх жити у гармонії з навколишнім світом, відчувати відповідальність за майбутнє нашого спільного дому – планети Земля. Цьому сприяє і виконання різноманітних ланок проекту **«Облаштуємо нашу планету»**, що є наскрізним у підручнику.

У виданні реалізовано певний алгоритм представлення матеріалу, що був розроблений у попередніх класах, удосконалено відповідно до вікових особливостей третьокласників: назви параграфів (теми уроків), що традиційно називаються зустрічами, сформульовані у вигляді запитань. Це налаштовує на діалогічність засвоєння матеріалу і сприяє особистісно зорієнтованому підходу. До конструювання змісту кожної зустрічі-уроку застосовано однакову схему: спочатку розміщується рубрика-мотивація **«Ти дізнаєшся...»**, де учні дізнаються про що йтиметься на уроці. Потім рубрика актуалізації знань – **«Пригадай!»**. А закінчується кожний урок підсумками. Це нові рубрики **«Сторінками Книги важливих знань про природу»**, у якій тезисно сформульовано основні думки, що їх має засвоїти учень при вивченні теми уроку, та **«Запитання і завдання від Матінки Природи»**, у якій розроблено чітку систему з 5 диференційованих завдань репродуктивного й творчого характеру.

Кожен розділ завершується узагальненням і систематизацією знань, тобто приведення їх у цілісну природничо-наукову систему та встановлення взаємозв'язків у природі. Ці зустрічі мають назви **«Перевір, як ти вмієш застосовувати свої знання про ...»** (відповідно до теми, що вивчається) і всі завдання в них спрямовано на реалізацію діяльнійшої лінії курсу природознавства.

«Природознавство. 3 клас» (авт. Гільберг Т. Г., Сак Т. В.)

Вивчаючи живу природу, третьокласники розширяють та поглиблюють свої знання про царства рослин і тварин, ознайомляться з різноманітністю їх груп та середовищами існування; поглиблюють та розширяють уявлення про зв'язки між організмами й неживою природою.

Новою для третьокласників є тема **«Людина та її організм»**. Вивчаючи її, учні ознайомляться із системами органів та їх значенням у житті людини; з'ясують важливість збереження органів тіла людини, і того, як запобігти захворюванням; усвідомлять сутність здорового способу життя і дізнаються про його основні правила.

Тема «Запитання до природи» включає чотири проблеми життєвого характеру, які допоможуть узагальнити і глибше зрозуміти вивчений упродовж року матеріал. Розгляд цих питань можна провести у вигляді діалогу, дискусії, звіту тощо. Можна опрацювати матеріал, поданий у підручнику, або провести у формі інформаційних (творчих) проєктів, під час виконання яких учні підготують відповіді на визначені запитання, створять малюнки, плакати, постери тощо, захистять свої доробки перед однокласниками.

«Я у світі. 3 клас» (авт. Бібік Н. М.)

У цьому році вперше у 3 класі буде реалізовуватися навчальна програма предмета «Я у світі».

Змістове наповнення предмета «Я у світі» — суспільствознавче і зосередить третьокласників на усвідомленні суті цінності життя людини, морально-правових норм поведінки в суспільстві.

Навчальний предмет «Я у світі» враховує зрілі інтелектуальні можливості учнів третіх класів у засвоєнні і перетворенні інформації соціального спрямування, набутий досвід в оцінці фактів, подій, явищ навколишнього життя, стан вольової регуляції поведінки як основи привласнення морально-правових норм.

У змісті, методиці, мотиваційному забезпеченні предмета необхідно враховувати особливі аспекти реалізації, які передбачають компетентісно орієнтовані вимоги до кінцевих результатів навчання, тобто знання мають бути виражені «в дії», такі, що активно застосовуються на практиці. Це стає можливим за умови методичної реалізації змісту на основі організації життєвого досвіду дітей, якщо вони на уроках мають змогу пропустити через себе норми, приписки, правила, які прийняті в суспільстві. Тому важливо практикувати розгляд світу і подій із різних точок зору, з різних рольових позицій: свідка подій; учасника; того, хто сумнівається; того, хто не сумнівається; учня; вчителя, директора, батьків тощо.

Постійна заміна ролей зумовить широту поглядів учнів на світ людей, учинків, дозволить їх розглядати як взаємозумовлені, залежні одне від одного, спонукати до використання життєвого досвіду, до проб, подолання труднощів, творення нового знання, необхідного для життя.

Помічено: у молодшому шкільному віці важко передбачити можливі наслідки вчинків, тому важливо послідовно вводити прогностичні задачі типу: що буде, якщо...; проєктні завдання, які потребують планування спільних дій, розподілу ролей і досягнення бажаного результату.

«Я у світі. 3 клас» (авт. Тагіна О. В., Іванова Г. Ж.)

Навчальний предмет «Я у світі» спрямований на виховання гу-

манної, соціально активної особистості, яка розуміє і поділяє цінності демократичного суспільства.

Майбутня Україна буде сильною і привабливою для світу завдяки її новим громадянам, зокрема й тим, хто цього року прийдуть у третій клас і відкриють 1 вересня підручник «Я у світі». Підручник, який допоможе учням навчитися самостійно працювати з інформацією, практично і творчо застосовувати набуті знання, поважати свій народ, любити свою Батьківщину. Він є ядром виховного впливу на особистість дитини і органічно пов'язаний із системою знань, які передбачені іншими предметами.

Підручник складається з двох компонентів: текстового (основний текст, додатковий, пояснювальний) та позатекстових компонентів (апарат орієнтування, запитання і завдання, апарат організації засвоєння навчального матеріалу, ілюстративний матеріал, підписи-пояснення до ілюстрованого матеріалу тощо).

Тексти підручника спонукають до власних суджень, висновків, міркувань, поєднують ознаки наукового і науково-популярного стилів, містять інформаційний та емоційно-ціннісний компоненти.

Завдання у підручнику є різними за формою, вони спираються на досвід дитини й орієнтують учнів на різні способи отримання інформації, навчають працювати з різними джерелами (ілюстраціями та текстами підручника, схемами, таблицями, діаграмами).

Особливість предмета «Я у світі» полягає в тому, що його зміст багатоплановий: це і розвиток навичок взаємодії у сім'ї, колективі, суспільстві завдяки активному спілкуванню з соціальним оточенням; і формування основ споживчої культури, уміння самостійно прийняти рішення щодо власної поведінки у різноманітних життєвих ситуаціях; оволодіння моделями поведінки, які відповідають чинному законодавству України, загальноприйнятим нормам моралі та права.

І головне – формування найважливіших людських якостей, необхідних у власному житті, накопичення досвіду комунікативної діяльності, випробування тих соціальних ролей, у яких можна виявити навички соціально бажаної поведінки.

Крім того, предмет передбачає активне використання педагогічної етики у стосунках між учителем та учнями, визначальною рисою якої є співробітництво, взаєморозуміння, взаємодопомога, обмін думками, моделювання життєвих ситуацій, авансування успіху учнів, що спонукає їх до самоаналізу, самооцінки, самопізнання.

Поширеним стає підхід, у якому громадянська освіта розуміється як освітньо-виховна програма, спрямована на формування майбутніх громадян. Це інтегральний освітній підхід. Саме він є найбільш пер-

спективним. Громадянська освіта має здійснюватися в уявленнях і проблемах, що проходять через різні дисципліни, і бути пов'язаною з різними аспектам шкільного життя. Треба шукати оптимальний баланс між «громадянським проживанням» і прямим навчанням.

Підручники з математики забезпечують реалізацію мети і завдань, визначених Державним стандартом початкової загальної освіти та навчальною програмою з математики – засвоєння школярами предметних математичних компетенцій (обчислювальних, інформаційно-графічних, просторово-орієнтаційних, алгебраїчних, геометричних, логічних). Автори підручників дотримуються концентричного принципу побудови програми.

«Математика. 3 клас» (авт. Богданович М. В., Лищенко Г. П.)

Зміст підручника відповідає віковим особливостям учнів та містить доцільну систему завдань з поступовим наростанням складності. Матеріал підручника забезпечує наочність викладу програмових тем, дозволяє диференціювати навчання, цьому сприяють і додаткові завдання зі «сніжинками» та «зірочками».

У підручнику наявні узагальнюючі тексти і таблиці, які допоможуть учням усвідомити змістовно-логічні зв'язки навчального матеріалу. Правила подані не для заучування учнями, а **для узагальнення та використання у роботі**. Зразки виконання завдань спонукають школярів до самоконтролю.

Завдання з таблицями, діаграмами, використання блок-схем та пропедевтичне ознайомлення з координатами сприяють засвоєнню нової змістовної лінії програми «Робота з даними».

Навчальний матеріал підручника розміщено поурочно. Матеріали уроків містять завдання на ознайомлення та первинне закріплення нового матеріалу, а також завдання для закріплення раніше вивченого матеріалу. Це сприяє побудові системи уроків з урахуванням взаємозв'язків та наступності.

Для кожного уроку подано завдання з логічним навантаженням, після кожної теми – «Додаткові завдання», які вчитель має переглянути перед вивченням відповідної теми і використовувати за своїм баченням їх місця у навчальному процесі.

Зміст і художнє оформлення підручника дозволяє не лише збагатити учнів знаннями, а й виконує виховну функцію.

Увагу вчителів хочемо зосередити на деяких особливостях підручника. Це – наскрізний однаковий підхід до повторення та ознайомлення з новим матеріалом. Наприклад, ознайомлення із законами множення: спочатку розглядається як властивості дій методом доцільних задач, а потім повідомляється формулювання закону.

«Математика. 3 клас» (авт. Рівкінд Ф. М., Оляницька Л. В.)

Підручник складається з п'яти розділів, які у свою чергу поділяються на уроки, що мають єдину структуру.

При вивченні письмового додавання і віднімання у підручнику пропонується узагальнений алгоритм виконання дії. Система вправ для формування обчислювальних навичок подана за принципом «від простого до складного». Має місце різна форма цих завдань: числові вирази, ланцюжки обчислень, завдання, подані в таблицях, буквені вирази.

Новою для учнів є задача на знаходження довжини сторони прямокутника за відомим периметром та іншою його стороною, пропонуються різні способи її розв'язання. У рамках вивчення геометричного матеріалу вводиться нова рубрика «Практична робота».

Особливістю підручника є те, що вивчені способи обчислень відпрацьовуються не лише у завданнях для формування обчислювальних навичок, а й у завданнях інших змістових ліній (рівняннях, текстових задачах).

Наявність у підручнику завдань для роботи в парах і для колективної роботи сприяє впровадженню на уроках математики інтерактивних способів навчання. Колективна робота передбачена також при вивченні нового матеріалу, що визначає позначка «Працюємо разом».

З метою приведення назви навчального предмета «Сходинки до інформатики» у відповідність до Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки від 20.02.2002 № 128, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 6 березня 2002 р. за № 229/6517, внесено зміни у додатки 1–7 до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 10. 06. 2011 № 572 «Про Типові навчальні плани початкової школи», замінивши у позиції «Навчальні предмети» слова «Сходинки до інформатики» словом «Інформатика». Звертаємо увагу, що при записі назви предмета у журналі пишемо - Інформатика.

Назву підручника не змінено, оскільки підручники видано до внесення змін у назву предмета.

Особливістю навчальної програми вивчення курсу «Інформатика» у 3 класі є наявність у ній розділу «Створення проектів». Основним завданням вивчення цього розділу в 3 класі є ознайомлення учнів з основними принципами проектної діяльності та навчання учнів реалізації етапів роботи над проектом: від етапу постановки завдання до етапу захисту проекту на прикладах роботи над конкретними проектами.

Кожний урок при вивченні «Інформатики» проводиться із використанням комп'ютерів, тому клас ділиться на групи так, щоб кожен учень був забезпечений індивідуальним робочим місцем за

комп'ютером, але не менше 8 учнів у групі, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки від 20.02.2002 № 128.

При використанні комп'ютерної техніки на уроках безперервна тривалість занять повинна відповідати вимогам ДСанПіН 5.5.6.008-98 «Улаштування і обладнання кабінетів комп'ютерної техніки в навчальних закладах та режим праці учнів на персональних комп'ютерах».

Час роботи молодших школярів за комп'ютером на уроці не повинен сумарно перевищувати 15 хвилин. Увесь інший час уроку вчитель знайомить учнів з теоретичним навчальним матеріалом. Теоретична частина уроку може проводитись у формі бесіди, гри, обговорення ситуацій або повторення і закріплення вивченого матеріалу.

Після роботи за комп'ютером необхідно проводити гімнастику для очей, яка виконується учнями на робочому місці.

«Сходинки до інформатики. 3 клас» (авт. Ломаковська Г. В., Проценко Г. О., Рівкінд Ф. М., Рівкінд Й. Я.)

Викладення нового матеріалу у підручнику для учнів 3 класу базується на основі об'єктного і алгоритмічного підходу. Передбачено вивчення матеріалу одного пункту протягом одного уроку.

Вивчення розділу «Створення проектів» пропонується здійснити шляхом роботи над колективним навчальним проектом «Клуба моєї мрії». Під час роботи над цим проектом учні ознайомлюються з визначеним програмою курсу теоретичним матеріалом з цієї теми, а також з основними етапами роботи над проектом. Метою вивчення цього розділу є не тільки створення і захист проекту, а й розуміння основних принципів роботи над проектами. Саме це має допомогти учням працювати над навчальними проектами при вивченні інших предметів.

«Сходинки до інформатики. 3 клас» (авт. Коршунова О.В.)

У підручнику для учнів третього класу збільшився обсяг завдань та запитань, що дає більше можливостей для реалізації особистісно орієнтованої моделі навчання. Складність завдань та їх призначення має умовні позначки: початковий та середній рівні (*), достатній рівень (**), високий рівень (***), завдання для групової роботи (П), для розвитку логічного та творчого мислення.

Підручник для учнів третього класу, як і для учнів другого класу має комп'ютерну підтримку, яку можна безкоштовно завантажити із сайту <http://www.osvita-dim.com.ua>

«Сходинки до інформатики. 3 клас» (авт. Зарецька І. Т., Корнієнко М. М., Крамаровська С. М.)

Кожний урок містить запитання для контролю і самоконтролю знань, творче завдання та логічну задачу, які можуть бути використані на різних етапах уроку.

До кожного уроку також включено рубрику «Цікавинки» з пізнавальною інформацією, пов'язаною з темою уроку, та рубрику «Комп'ютерний словничок», яка містить поняття, з якими учень ознайомився на уроці, що сприятиме кращому засвоєнню навчального матеріалу, допоможе проведенню рефлексії наприкінці уроку.

У кінці підручника подано «Словничок», у якому наведено тлумачення основних понять, вірші-вправи для проведення фізкультхвилин, розміщено основні правила роботи з комп'ютером.

«Основи здоров'я. 3 клас» (авт. Бех І. Д., Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Страшко С. В.)

Підручник орієнтовано на розвиток сприятливих для здоров'я і безпеки дитини життєвих і спеціальних навичок. Надзвичайно важливим для особистісного розвитку є матеріал, присвячений соціальному і психологічному благополуччю дитини: вихованню толерантності, умінню спілкуватися, налагоджувати стосунки і розв'язувати конфлікти, формуванню самооцінки, уміння вчитися.

Велику увагу приділено відпрацюванню навичок безпечної поведінки вдома, на вулиці, на дорогах, на природі, під час грози тощо.

Підручник орієнтовано на використання сучасних педагогічних технологій, зокрема інтерактивних методів, які передбачають взаємодію учнів між собою та з учителем. Це – обговорення в групах, інсценування, творчі завдання, руханки тощо.

«Основи здоров'я. 3 клас» (авт. Гнатюк О. В.)

У 3 класі введено нові рубрики «Для допитливих» і «Додатковий матеріал», у яких міститься пізнавальна цікава і корисна інформація.

У підручнику наведено алгоритми виконання певних дій у різних життєвих ситуаціях. Запропоновано завдання і ситуації для обговорення з батьками, для роботи у групах, парах. Для залучення школярів до творчого пошуку, мотивації навчання подана низка завдань проблемного і творчого характеру, що спонукають до власних суджень, висновків, міркувань.

Практичні завдання, передбачені програмою, спрямовані на активну діяльність учнів: моделювання і розігрування ситуацій, відпрацювання моделей поведінки (під час епідемії грипу, ситуацій дорожнього руху, мирного розв'язання конфліктів), розучування рухливих ігор, фізичних вправ. Практичні роботи виконуються як на уроках, так і вдома з батьками. У кінці підручника представлено рубрику «Перевір себе» для підсумкового контролю навчальних досягнень учнів.

Одним із важливих чинників виховання особистості є **трудова діяльність**. Беручи участь у трудовому процесі, дитина докорінно змінює думку про себе і навколишній світ. Радикально змінюється її са-

мооцінка під впливом успіхів у трудовій діяльності, що в свою чергу змінює авторитет школяра в класі.

«Трудове навчання. 3 клас» (авт. Сидоренко В. К., Котелянець Н. В., Агєєва О. В.)

Основна тема підручника «Трудове навчання» для 3 класу – «Форми і образи природи – зразок для майстра».

У підручнику зменшена кількість інструкцій щодо виготовлення виробу, а значна увага приділяється основним підходам до технології, за якою виготовляється цей виріб. До багатьох тем у підручнику збільшена кількість зразків-аналогів, які демонструють, як такі завдання хтось виконав раніше. Це дає уявлення про можливі шляхи і способи роботи і допомагає дитині знайти власне рішення. Зразків-аналогів до одного завдання дається декілька, і вони не призначені для прямого копіювання, а тільки для роз'яснення практичного завдання.

Особливістю підручника для 3 класу є включення в його зміст творчих проєктів, присвячених святам: «Майстерня Діда Мороза», «Подарунки до весняних свят». Вони допоможуть учителю та учням правильно зорієнтуватися в сутності того, що називається проєктом. Найсуттєвішою рисою проєктної діяльності є формування ідеального задуму у відповідності з поставленою метою і висування проєктної гіпотези. Створення задуму передуює роботі з його матеріалізації, тобто наступна практична робота дозволяє перевірити, наскільки вдалим і повноцінним є цей задум. Саме така діяльність програмується проєктними завданнями, представленими в підручнику та робочому зошиті.

На форзацах підручника наведено вироби, які будуть виготовляти учні 3 класу та правила безпечної роботи з ножицями, голкою. Чи потрібно проводити за цими сторінками спеціальну роботу? Як і коли це краще зробити? Це вирішує вчитель самостійно.

«Трудове навчання. 3 клас» (авт. Веремійчик І. М., Тименко В. П.)

Особливістю підручника з трудового навчання для третьокласників є профорієнтаційний і проєктувальний підходи до реалізації його змісту. На основі взаємодоповнення зазначених підходів формується проєктно-технологічна компетентність учнів. Учитель надає можливість для ознайомлення учнів зі світом професій типу «людина і природа», «людина й інші люди», «людина і художні образи», «людина і техніка», «людина і знаки інформації». Увага третьокласників звертається на рубрику «Пізнай себе» у кінці кожного розділу. Там подано пари запитань з ілюстраціями відповідних видів діяльності людини. Ставлення учнів до тих чи інших професій з'ясовується наприкінці навчального року за таблицею у *Додатку* (с. 101 підручника).

У процесі виховання почуттів і творчого розвитку особистості урок

образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі відіграє незамінну роль. Він здатний увести учня у світ творчості, прилучити його до скарбів художньої культури, відчути радість від власної творчості.

«Образотворче мистецтво. 3 клас» (авт. Калініченко О. В., Сергієнко В. В.)

У підручнику для 3 класу школярі знайомляться з образотворчим мистецтвом разом з героєм-комунікатором – чарівницею Гармонією та її друзями – знавцями мистецтва. Оригінальність подання навчального матеріалу полягає у тому, що для оптимального художньо-естетичного розвитку молодших школярів зміст підручника побудовано за наскрізним тематичним принципом та з урахуванням варіативності художньо-практичних завдань, які учень самостійно вибирає з кількох запропонованих варіантів, що дозволяє втілити особистісно розвиваючу парадигму освіти.

У підручнику передбачено поурочне, щосеместрове повторення та узагальнення навчального матеріалу. Для підвищення зацікавлення учнів образотворчим мистецтвом, створення можливостей для їхнього саморозвитку та врахування індивідуальних здібностей запропоновано виконання самостійної пошукової роботи. Окремі завдання пропонується виконувати у групі або колективно.

«Образотворче мистецтво. 3 клас» (авт. Резніченко М. І., Трач С. К.)

Підручник побудований з урахуванням традицій українського національного мистецтва в контексті світової культури. Інформаційно-ілюстративний матеріал є наочним джерелом формування художньої та духовної культури особистості. Він розкриває жанрові особливості та специфіку зображальних і виражальних засобів живопису, графіки, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури та дизайну, а також ознайомлює з багатогранністю творчості театрального художника.

У підручнику широко представлено ілюстративний матеріал: репродукції творів майстрів живопису, графіки, дизайну, світліни архітектурних споруд та скульптур, творів народного мистецтва, прикладів дитячих робіт, на які учень може орієнтуватися під час сприймання творів мистецтва та практичного виконання творчих завдань. Наприкінці окремих тем запропоновано завдання «У вільну хвилину». Це зроблено з метою розширення кількості завдань різного ступеня складності для організації диференційованої роботи учнів.

Тематика поурочних матеріалів відокремлена одна від одної спеціальною ілюстративною вставкою. У кожній темі спеціальні (художні) терміни, які є обов'язковими для засвоєння та розуміння учнями, виділені кеглем і кольором. Тлумачення окремих образотворчих понять наведено наприкінці підручника у спеціальному словнику.

Вивчення молодшими школярами курсу **«Музика»**, який є складовою освітньої галузі **«Мистецтво»**, дає можливість учням цілісно осягати духовно-моральні цінності людства як невід'ємну частину світової музичної культури, опанувати специфіку художньо-образної мови.

«Музичне мистецтво. 3 клас» (авт. Лобова О. В.)

Навчальний зміст підручника для 3 класу, побудований у формі подорожі до країн пісні, танцю та маршу, розкриває учням сутність, особливості і різновиди цих провідних музичних жанрів. Відповідні змістові лінії реалізуються за допомогою взаємопов'язаних навчальних тем, кожна з яких відповідає одному уроку. До тематичного контролю подані чотири комплекси **«10 завдань для перевірки знань»**, а узагальнення з вокальної роботи відбувається на семестрових уроках-концертах.

В основу навчально-методичного апарату підручника покладено систему дидактичних завдань, які пропонують конкретні методи і прийоми музичного навчання. Комплексне використання завдань різних типів створює передумови для забезпечення систематичності, різноманітності й ефективності формування музичної культури школярів на всіх етапах уроку. Разом із тим, дидактична насиченість підручника надає вчителю можливість педагогічно доцільного добору форм і методів роботи, а також інформаційного, музичного та іншого навчального матеріалу відповідно до рівнів підготовленості учнів.

«Музичне мистецтво. 3 клас» (авт. Аристова Л. С., Сергієнко В. В.)

Структура підручника, прийоми введення до тексту нових понять, використання засобів наочності спрямовані на те, щоб не тільки передати учням певну інформацію, а й передусім навчити їх самостійно користуватися книгою, викликати інтерес до музичного мистецтва.

У третьому класі, **«мандруючи»** королівствами Співучих Мелодій та Танцювальних Ритмів, окрім уже відомих героїв — королеви Мелодії та короля Ритма, пана Темпа, феї Динаміки та братів Ладів (Мінора і Мажора), маленькі школярі зустрічатимуться з новими персонажами: феями Інтонацією, Імпровізацією та Музичною Формою.

Чільне місце у підручнику посідають завдання, які, з одного боку, виступають носіями інформації, а з іншого — становлять самостійний компонент підручника, апарат організації засвоєння знань. Вони розподілені на групи, які спрямовані на: 1) засвоєння знань (Пригадай прослуханий твір **«Цар Горох»**. Досліди, у якій із композицій, поданих нижче, переважає пісенність, а в якій — танцювальність; маршовість, с. 12); 2) формування умінь і навичок (Який характер танцю? Добери відповідні слова; Розкажи про характер мелодії, темп музики. Скористайся підказкою Тріольчика, с.21; 23); 3) набуття досвіду творчої

діяльності (Придумай назву до кожної прелюдії; Спробуй створювати голосом різні музичні інтонації, які будуть виражальними й зображувальними водночас, с. 32; 50); 4) формування емоційно-ціннісного ставлення до світу та мистецтва (Роздивись художні роботи Ольги Песчаной. Які враження і почуття вони викликають? Який із краєвидів художниці краще озвучити мажорною музикою, а який – мінорною? Поясни свою думку, с. 65); сприяють розширенню словникового запасу (Обери слова, що характеризують музичну мову. с.79) .

Наприкінці кожного семестру пропонується підсумковий блок – «Перевір свої досягнення», до якого входять 5 завдань. Запропоновані завдання класифіковані за характером пізнавальної діяльності: репродуктивні – до них належать завдання на відтворення навчального матеріалу, на його застосування у знайомих умовах, дії за зразком, тренувальні вправи (Скориставшись підказками, пригадай назви пісень. Заспівай їх. с. 57), та продуктивні – передбачають застосування знань у нових умовах, елементи пошуково-дослідницької діяльності, творчості (Поясни, як ти розумієш ці музичні жанри. Який із них завжди виконує оркестр? с. 58).

*«Мистецтво. 3 клас» (авт. Масол Л. М., Гайдамака О. В.,
Очеретяна Н. В.)*

Оригінальність цього підручника полягає в тому, що його зміст побудовано за моделлю поліцентричної інтеграції мистецьких знань, яка передбачає інтегрування домінантних змістових ліній – музичного та образотворчого мистецтв, які органічно поєднуються в єдиний тематичний цикл і збагачуються елементами хореографії, театру, кіно, які входять до мистецько-синтетичної лінії.

Інформаційна функція забезпечується завдяки ретельному відбору художньо-дидактичного матеріалу з опорою на шедеври українських і зарубіжних митців, приклади творчості народних майстрів. Ураховуючи вік учнів, інформація у підручнику подається у двох формах:

текстова інформація, кількість якої мінімізовано відповідно до віку учнів;

візуальна інформація: зображення поетапного виконання практичного завдання з образотворчого мистецтва, нотний текст пісень, що вивчаються, схеми-завдання тощо.

Розвивальна функція підручника досягається за рахунок спрямування його змісту на розвиток спеціальних художніх здібностей – музичного слуху та чуття ритму, композиційного бачення та відчуття виразності лінії та кольору. У підручнику передбачено обов'язкове здійснення учнями початкових класів на уроках мистецтва таких видів діяльності як сприймання, аналіз та інтерпретація творів мистецтва (музичного, ві-

зуального, театрального, кіномистецтва), а також практичної музичної та образотворчої діяльності – спів пісень, гра на дитячих інструментах, ритмічна і пластична імпровізація, створення композицій у графіці, живопису, скульптурі, декоративному мистецтві тощо).

Виховна функція реалізується через уведення у текст підручника тем про історичне минуле рідного краю, («Козацькому роду нема переводу», «Кобзарі – співці слави України»), гуманістичні цінності й пріоритети, важливі моральні якості особистості – доброта, дружба, любов, повага до родини тощо («Дружба і братство – найкраще багатство», «Дорога до храму», «Образ мадонни в мистецтві», «Найдорожча у світі»).

Мотиваційна функція підручника актуалізується завдяки доброму матеріалу, який цікавий і доступний учням молодшого шкільного віку. Для підвищення мотивації навчання у підручнику активізовано ігровий аспект (включення музично-ритмічних ігор і художньо-ігрових вправ і завдань, елементів гумору – створи мелодію, інструментальний та ритмічний супровід, «оживи картину», «створи звукові картини» «придумай і виконай ролі» і т. п.). Для мотивації творчості учнів у підручнику також уміщені вірші, загадки, лінії-мелодії тощо.

Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів 1–3 класів загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється відповідно до наказу Міністерства освіти і науки від 21.08.2013 № 1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти».

Акцентуємо увагу на тому, що навчальні досягнення учнів перших класів загальноосвітніх навчальних закладів з усіх навчальних предметів не оцінюються в балах, а підлягають словесному оцінюванню.

Для 4 класів залишаються чинними рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу, що розміщені в інструктивно-методичному листі від 09.06. 2011 р. № 1/9-454 «Про особливості організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах у 2011/2012 році», додаток «Про організацію навчально-виховного процесу в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2011/2012 році» (Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України № 17-18, 2011).

Оцінювання навчальних досягнень учнів 4 класів у 2014/2015 навчальному році здійснюється відповідно до наказу МОНмолодьспорту України від 30.08.2011 № 996 «Орієнтовні вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти з предметів інваріантної складової навчального плану» (додатки 1–12).

Директор департаменту

Ю. Г. Кононенко

ОСНОВНА ШКОЛА

Українська мова

Значення української мови як навчального предмета в школі впливає з її суспільних функцій. Вона є державною мовою українського народу, визначальною ознакою нашої держави, скарбницею культурних надбань нації, засобом єднання громадян України в суспільно-історичну спільноту.

Це й визначає систему завдань, що постають перед учителем-словесником, головне з яких – підготовка грамотної особистості, з високим рівнем комунікативної компетенції.

У 2014/2015 навчальному році вивчення української мови **в 5 – 6 класах** здійснюватиметься за навчальною програмою для 5 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, розробленою на основі нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти і затвердженою наказом Міністерства від 06.06.2012 р. – № 664: Українська мова. 5 – 9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013.

У **7 – 9 класах** загальноосвітніх навчальних закладів – за програмою, затвердженою Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-6611 від 23.12.2004 р.): Українська мова. 5 – 12 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005.

У **10 – 11 класах** – за програмами, затвердженими Міністерством (наказ від 28.10.2010 р. № 1021).

За новою програмою з української мови для **5 – 9 класів** кількість годин не змінилася, тільки відбувся перерозподіл їх між 6 і 7 класами (раніше – відповідно по 3 год на тиждень (по 105 год): 5 клас – 3,5 год на тиждень (122 год); 6 клас – 3,5 год на тиждень (122 год); 7 клас – 2,5 год на тиждень (88 год); 8 клас – 2 год на тиждень (70 год); 9 клас – 2 год на тиждень (70 год).

У *мовленнєвій змістовій лінії* нової програми уточнено деякі види творчих робіт щодо їх поділу на усні й письмові форми виконання, внесено певні зміни до вимог щодо рівня мовленнєвої компетентності учнів 6 класу.

З огляду на те, що у формуванні мовленнєвої компетентності шестикласників у процесі сприймання усних і письмових текстів чільне місце відведено аудіюванню й читанню мовчки, то успішне опанування їх передбачає регулярне використання спеціально підготовлених

учителем цілеспрямованих завдань із розвитку в шестикласників умінь слухати-розуміти, читати-розуміти, аналізувати й оцінювати усні й письмові висловлення (розуміти фактичний зміст, особливості побудови текстів, визначати тему й основну думку, причинно-наслідкові зв'язки, основну й другорядну інформацію, зображувально-виражальні засоби), висловлювати своє ставлення до почутого й прочитаного, критично формулювати власні судження.

У новій програмі в 6 класі на формування й розвиток аудіативних і читацьких умінь (уголос і мовчки) виділено по 2 год на рік (по 1 год на семестр), *не враховуючи проведення тестового контролю за рівнем досягнень шестикласників з аудіювання й читання мовчки, для цієї роботи спеціальних годин не відведено.*

У **мовній змістовій лінії** збільшено кількість годин на **«Повторення, узагальнення й поглиблення вивченого»** (5/7) (тут і далі: у чисельнику подано стару кількість годин 5, а в знаменнику нову – 7).

Розширено розділ **«Лексикологія. Фразеологія»** матеріалом про фразеологію, перенесеним із 5 класу й, відповідно, збільшеною кількістю годин (7/12).

Щодо розділу **«Словотвір. Орфографія»** (8/9), то його доповнено матеріалом про *абрєвіатуру, словотвірний ланцюжок, словотвірний розбір слова.*

Збільшено кількість годин на вивчення розділу **«Морфологія. Орфографія»**, зокрема: на вивчення іменника (18/20), прикметника (15/17), числівника (8/10), займенника (8/10).

Зміст **соціокультурної змістової лінії** в кожному класі майже повністю змінено, наповнено новим матеріалом (тематика текстів, види висловлень), а орієнтовні вимоги визначено з урахуванням вимог компетентнісного підходу (учень *сприймає, аналізує, оцінює* прочитані чи почуті відомості й *добирає та використовує* ті з них, які необхідні для досягнення певної комунікативної мети; *використовує* українську мову як засіб формування ціннісної позиції щодо громадянського патріотизму, любові до Батьківщини й української природи, почуття гордості за свою країну, поваги до її історії, культури й історичних пам'яток, сімейних цінностей, визнання цінності здоров'я свого й інших, оптимізму в сприйманні світу; *усвідомлює* роль морально-етичних норм; *готовий і здатний* застосовувати їх відносно дорослих і ровесників у школі, позашкільному житті, вдома, суспільно корисній діяльності).

Зауважимо, що роль **діяльнісної (стратегічної)** змістової лінії виявляється у формуванні мотивації навчання, здатності організувати свою працю для досягнення результату, дає змогу вибудувати цілеспрямовану лінію поведінки для успішного виконання певно-

го завдання; удосконаленні загальнонавчальних умінь, оволодінні *творчими, естетико-етичними* вміннями, які визначають успішність мовленнєвої діяльності.

Діяльнісну змістову лінію в кожному класі змінено з урахуванням уже набутих учнями умінь і навичок у попередніх класах. Наприклад, у 6 класі передбачено, що учні вже *самостійно* визначають мету власної пізнавальної діяльності, відповідно до якої планують діяльність, оцінюють *досягнутий* результат і роблять відповідні корективи; удосконалюють і поглиблюють загальнопізнавальні (інтелектуальні, інформаційні) уміння, намагаючись самостійно систематизувати, зіставляти, інтерпретувати *здобуту* інформацію з різноманітних джерел; переносити раніше *здобуті* знання й набуті вміння в нову ситуацію; критично оцінювати свої вчинки, узгоджуючи їх із загальнолюдськими моральними нормами, виявляючи готовність і здатність творити добро словом і ділом.

Вивчення української мови в **6 класі** загальноосвітніх навчальних закладів у 2014/2015 навчальному році здійснюватиметься за підручниками, рекомендованими Міністерством:

- **Глазова О. П.** Українська мова. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2014.
- **Єрмоленко С. Є., Сичова В. Т., Жук М. Г.** Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Грамота, 2014.
- **Заболотний О. В., Заболотний В. В.** Українська мова. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2014.

В основу підручника «Українська мова» (автор О. П. Глазова) покладено концепцію формування мовної особистості XXI ст., що успішно реалізує себе в реальному спілкуванні, у мовленнєвій діяльності, сприймаючи інформацію не механічно, а особистісно, самостійно інтерпретуючи й оцінюючи її відповідно до власної картини світу. Поданий у підручнику дидактичний матеріал представляє явища, факти, ситуації дійсності, ціннісні орієнтири, сценарії поведінки учня, який належить до так званого Інтернет-покоління, що виростає й формується в цифровому середовищі, про найвпливовіший інструмент суспільних змін – цифрову інформацію і технології комунікації, часом знаючи більше за своїх батьків і вчителів. Більшість поданих у підручнику вправ передбачає проблемні запитання дискусійного характеру, формулювання відповідей, що сприяють формуванню в учнів уміння як грамотного висловлення власної позиції, так і толерантного ставлення до думок опонентів.

З-поміж завдань підручника – формування таких важливих компетенцій XXI ст., як оволодіння навичками критичного мислення й

ефективної комунікації, чому сприятиме виконання учнями ситуативних вправ, поданих у рубриці «Навчаємося спілкуватися». Формування актуальних нині компетенцій співробітництва передбачено рубрикою «Учимося працювати разом (у парах і групах)». Формування інформаційної грамотності, компетентності в питаннях застосування інформаційних і комунікаційних технологій реалізується у рубриці «Здобуємо інформацію за допомогою комп'ютера».

Розвиткові емоційно-чуттєвої сфери шестикласників сприятиме виконання ними поданих у підручнику завдань, скерованих на усвідомлення викликаних певною ситуацією власних почуттів. Робота зі *Словником назв почуттів* сприятиме підвищенню ефективності спілкування та забезпечить сформованість належного рівня мовної й комунікативної культури міжособистісних стосунків. Збагачення активного словника назвами почуттів сприятиме підвищенню емоційної компетентності, розширенню між особистісного емоційного простору, збагаченню засобами усвідомлення й фіксації чуттєвого досвіду, розвитку емпатії, що врешті-решт забезпечить формування емоційного інтелекту.

Задля оптимального мовно-мовленнєвого розвитку учнів зміст підручника структуровано за наскрізним тематичним принципом і з урахуванням принципу варіативності конструктивних і творчих завдань, які шестикласник самостійно вибиратиме з кількох запропонованих варіантів. Для обдарованих учнів передбачено рубрику «Прагнемо знати більше: завдання підвищеної складності». Усе це дає змогу втілити особистісно розвивальну парадигму освіти.

Загальне художнє оформлення підручника підпорядковане меті – посилити наочні засоби впливу на учня відповідно до викладеної в дидактичному матеріалі виховної мети уроку. Це не тільки слугує додатковою наочною інформацією, а й сприяє позитивному налаштуванню на роботу.

Відповідно до програми, навчальний матеріал підручника «Українська мова» (автори: С. Я Єрмоленко, В. Т. Сичова, М. Г. Жук) розподілено за розділами: «Повторення, поглиблене вивчення (словосполучення і речення)», «Лексикологія. Фразеологія», «Словотвір. Орфографія», «Іменник», «Прикметник», «Числівник», «Займенник», «Зв'язна мова (мовлення)».

Зважаючи на практичний досвід учителів і на можливе варіювання тем зв'язної мови як обов'язкового механізму практичного оволодіння мовою, автори пропонують поділ матеріалу підручника на дві частини, що мотивовано виділено в програмі «мовною» і «мовленнєвою» лініями.

У підручнику застосовано принцип оптимального поєднання текстоцентричного підходу добирання вправ із цілеспрямованим

вживанням мовних структур, обов'язкових для засвоєння. Текстоцентричний підхід забезпечує дотримання методичних рекомендацій – вивчати не окремі мовні форми, а застосовувати їх у конкретних висловленнях.

Підручник має рубрики «Пригадаймо», «Запам'ятаймо», «Добірні зерна мови», «І пензлем, і словом», «Це цікаво», «Усміхнімось». Є спеціальні позначення для вправ, що виконуються в групах.

Тексти вправ у кожному розділі присвячено українській культурі в її історичному розвитку. Інформація про славетних українців – письменників, науковців, акторів, композиторів, художників, спортсменів, відомості з історії України сприятимуть розширенню культурного кругозору учнів.

Для ефективного засвоєння навчального матеріалу використано ненав'язливий принцип повторення основних понять у вступних частинах до розділів, частково на форзацах.

Розділи закінчуються завданнями для самоперевірки.

Навчальний матеріал підручника «Українська мова» для 6 класу авторів О. В. Заболотного, В. В. Заболотного спрямовано на розвиток творчих здібностей, навичок самоосвіти, інтересу учнів до предмета.

Методичний апарат підручника забезпечує врахування особистісно зорієнтованого підходу до навчання української мови в школі. Параграфи побудовано таким чином, щоб забезпечити поетапну роботу. Теоретичний матеріал структуровано на окремі підрозділи із зазначенням ключових понять, а деякі відомості оформлено у вигляді таблиць і схем, а також опорних малюнків, що значно полегшуватиме сприймання, опрацювання та запам'ятовування інформації. Активізують роботу з фактажем спонукальні рубрики «Порівняймо», «Пригадаймо», «Міркуймо». Значну увагу приділено завданням на доведення, спостереження, обґрунтування думки, порівняння. Інтерактивні вправи, проблемно-пошукові завдання, життєві ситуації, конкурси, а також тематичні рубрики «Культура мовлення», «Моя сторінка», «Для вас, допитливі», «І таке буває» збагачують й урізноманітнюють зміст видання, що, зокрема, стимулює інтерес учнів до знань, активізує навчальну діяльність. Підручник зорієнтує на різні види роботи – індивідуальну, у парах і групах, під керівництвом учителя й самостійну. Окремі вправи надають шестикласникам можливість вибору того чи іншого варіанта, способу виконання, мовних одиниць, теми висловлення залежно від своїх здібностей і вподобань.

Важливою функцією нового видання є виховання поваги до свого народу, його історії й культури, формування основ народного світогляду, виховання громадянина-патріота.

Зразок заповнення сторінки журналу з української мови подано у методичному листі Міністерства від 21.08.2010 р. № 1/9-580 (Інформаційний збірник Міністерства. – № 14 – 15. – 2010. – С. 3 – 17). Звертаємо увагу, що додатковий запис щодо теми над датами в журналі не робиться.

Перевірка мовних знань і вмінь здійснюється за допомогою завдань тестового характеру з урахуванням специфіки виучуваного матеріалу. Решту часу контрольного уроку може бути використано на виконання завдань з аудіювання, читання мовчки.

Тематичну оцінку виставляють на підставі поточних оцінок, з урахуванням контрольної (тестової) роботи з мовної теми. Оцінку за семестр виставляють на основі тематичних оцінок.

Оцінювання говоріння, читання вголос здійснюється індивідуально шляхом поступового накопичення оцінок для того, щоб кожний учень одержав мінімум одну оцінку за виконання завдань на побудову діалогу, усного переказу й усного твору. Для цих видів робіт не відводиться окремого уроку, а оцінки виводяться один раз у рік і виставляються колонки без дати.

Українська література

Українська література формує любов до культури свого народу, його мови, звичаїв, національних традицій і етичних цінностей, розуміння загальнолюдської й національної історії, сьогодення, розвиває інтелектуальні, духовні та естетичні цінності.

Українська література як базовий навчальний предмет визначає моральні орієнтири молодого покоління. Шкільна літературна освіта забезпечує етичне та естетичне виховання учнів, їх прилучення до надбань вітчизняного письменства, розвиток стійкої мотивації до читання, потреби у зверненні до художньої літератури впродовж життя, формування загальної культури.

Як навчальний предмет українська література охоплює також знання, пов'язані зі сферою літературознавства, теорії та історії літератури, про способи навчальної діяльності, що значною мірою реалізуються в уміннях і навичках учнів.

Важливим у роботі вчителя є наповнення реальним змістом методичних підходів особистісно зорієнтованого та компетентнісного навчання, що забезпечує розвиток різнобічних здібностей учнів, сприяє формуванню ключових компетентностей.

У 2014/2015 навчальному році **вивчення української літератури в 5 – 6 класах** буде здійснюватися за програмою, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки від 06.06.2012 р. № 664: Українська

література. 5 – 9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013.

У 7 – 9 класах – за програмою, затвердженою Міністерством освіти і науки України: Українська література. 5 – 12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь: Перун, 2005.

У 10 – 11 класах загальноосвітніх навчальних закладів здійснюватиметься за програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки України (наказ від 28.10.2010 р. № 1021).

Курс української літератури **в 6 класі** структуровано за такими взаємопов'язаними тематично-проблемними блоками: «Загадково прекрасна і славна давнина України», «Я і світ», «Пригоди і романтика», «Гумористичні твори». До кожного з них, відповідно до вікових особливостей учнів, дібрано тексти, які за своїм змістом дають можливість максимально репрезентувати ту чи іншу тему.

Задля вдосконалення навчальної програми з української літератури з обов'язкового вивчення **вилучено** такі теми:

5 клас

Є. Гуцало. «Зірка», «Чарівники», «Журавлі високі пролітають...» (поезії) з розділу «Рідна Україна. Світ природи».

6 клас

О. Іваненко. «Друкар книжок небачених» з розділу «Загадково прекрасна і славна давнина України».

та **додано** такі твори:

5 клас

О. Олесь. «Заспів», «Україна в старовину», «Похід на Царгород» (поезії); Зірка Мензатюк. «Таємниця козацької шаблі» до розділу «Історичне минуле нашого народу».

6 клас

В. Рутківський. «Джури козака Швайки» до розділу «Загадково прекрасна і славна давнина України»;

І. Калинець. «Писанки», «Стежечка», «Блискавка», «Веселка», «Криничка», «Дим» (зі збірки «Дивосвіт» – на вибір) (поезії) до розділу «Я і світ».

Зазначені твори спрямовані на патріотичне виховання учнів, розвиток їхньої творчої уяви, фантазії, ознайомлюють із найкращими надбаннями сучасних авторів.

Вивчення української літератури в 6 класі буде здійснюватися за підручниками «Українська література», 6 клас (автор Л. Т. Коваленко), «Українська література», 6 клас (автор О. М. Авраменко).

Підручник «Українська література» для 6 класу (автор Л. Т. Коваленко) розвиває *логічне, критичне та творче мислення учнів і спря-*

мований на формування й розвиток в учнів *комплексу ключових, предметних і міжпредметних компетентностей*, втілює комунікативно-діяльнісний підхід до навчання літератури.

Навчальний матеріал підручника чітко структуровано відповідно до розділів, визначених програмою. Кожен із цих структурних компонентів містить навчальну інформацію та методичний апарат, згрупований у різноманітних рубриках: «Поміркуй над прочитаним», «Зверни увагу!», «Збагачай своє мовлення»; «Будь уважним до слова»; «Література в колі мистецтв»; «Ти – творча особистість»; «Твої літературні проекти». Завершує кожен розділ блок запитань і завдань для самоперевірки учнями свого рівня засвоєних знань, умінь і навичок.

Зміст підручника – науково конкретний, відповідає психолого-віковим особливостям учнів, спрямований на розвиток розумового потенціалу школярів шляхом цілеспрямованого формування у них правильної читацької діяльності, яка забезпечується системою запитань і завдань, що вдосконалюють уміння прогнозувати певний розвиток подій, творчо інтерпретувати отриману за допомогою читання інформацію, засвоюючи не тільки фактичний зміст літературного твору, а також підтекст і ідейний задум (сміслові ядро).

Підручник передбачає колективне, групове, індивідуальне навчання, самонавчання, самоконтроль і самооцінювання, навчання у співпраці, коли вчитель і учні – рівноправні суб'єкти пізнавальної діяльності. Завдання підручника спонукають учнів займати активну позицію в процесі навчання, моделювати життєві ситуації.

Навчальний матеріал видання має яскраво виражену практичну спрямованість, завдання орієнтовані на розвиток умінь і навичок учнів. Особливу увагу приділено опрацюванню художньо-зображувальних засобів літературних творів, ролі позасюжетних компонентів, що дає вчителю-словеснику можливість методично грамотно скерувати аналітичний розгляд мистецьких явищ. Таким чином, підручник «Українська література» окреслює маршрут подорожі у світ літератури, виховуючи свідомих читачів і громадян, які люблять і знають українську літературу, поважають вітчизняну і світову культуру, готові до здійснення спільних культурознавчих справ і завдань.

Підручник О. М. Авраменка ґрунтується на принципах доступності, науковості й системності. У ньому гармонійно поєднуються як традиційні, вироблені кращими методистами попередніх поколінь підходи підручникотворення, так і новітні технології.

Істотною перевагою підручника є чітке й пропорційне дозування навчального матеріалу. Методичний апарат розроблено за рівнями – від репродуктивного (тестові завдання закритої форми) до творчого (за-

вдання на моделювання). Кожна тема складається з трьох частин: короткі відомості про письменника; текст художнього твору; система завдань. У першій частині автор пропонує здебільшого невелику розповідь про цікавий епізод із життя письменника, адже в шостому класі, згідно з вимогами програми, учні ще не вивчають біографії митця. Художні тексти подекуди супроводжуються ілюстраціями (репродукції картин, скульптур, фотографії та ін.) й тлумаченням застарілих і діалектних слів. Різномірні завдання покликані: з'ясувати, наскільки глибоко учні сприйняли художній матеріал; розвивати логічне й критичне мислення, емоційну сферу, текстотворчі вміння й навички, емоційно-ціннісне ставлення до вчинків героїв, проблеми морального вибору тощо.

Доповнюють методичний апарат підручника рубрики «До речі...» й «Зауважте!», у яких міститься додаткова пізнавальна й евристична інформація. Суттєвою перевагою цієї навчальної книжки є системна словникова робота, яку реалізовано через наскрізне завдання, і зноски-тлумачення слів із пасивного фонду лексики.

Перелік головних вимог щодо виконання письмових робіт і перевірки зошитів з української літератури, особливостей проведення уроків виразного читання, кількість, призначення та особливості оформлення зошитів з предмета містяться в методичному листі Міністерства від 21.08.2010 р. № 1/9-580. Там також подано зразок заповнення сторінки журналу з української літератури. Звертаємо увагу, що додатковий запис щодо теми над датами в журналі не робиться.

Українська мова та література в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин

Під час організації навчального процесу вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням мовами національних меншин повинні враховуватися спільні в обох мовах знання й уміння, які мають активізуватися на українському мовному матеріалі, а не вивчатися як нові. Факти, які не збігаються (наприклад, деякі знання з фонетики тощо), потребують особливої уваги, оскільки засвоєння такого матеріалу супроводжується інтерференційним впливом навичок, які вже сформувалися на уроках рідної мови. Тому ці знання й уміння потребують вивчення (корекції, правки) відповідно до особливостей української мови.

Згідно з вимогами нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затверджено програми з української мови для 5 – 9 класів з навчанням молдовською, румунською, російською, польською, угорською мовами. Програми реалізують сучасні підходи до мовної освіти; передбачають приведення системи оволодіння мо-

вою відповідно до пріоритетів, критеріїв, ціннісних орієнтацій, перспектив суспільного розвитку; формують змістові лінії – мовленнєву, мовну, соціокультурну, діяльнісну (стратегічну) і загалом комунікативну компетентність особистості.

Вивчення української мови у 5 – 6 класах здійснюватиметься за навчальними програмами для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин, які розміщено на офіційному сайті МОН України (www.mon.gov.ua):

- Українська мова. 5 – 9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням російською мовою (укладачі: Н. В. Бондаренко, С. О. Караман, А. В. Ярмолюк, В. Л. Кононенко, О. В. Савченко);

- Українська мова. 5 – 9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням угорською мовою (укладачі: Т. Д. Гнаткович, Є. Е. Борисова, К. М. Лавер, А. Ю. Лукач);

- Українська мова. 5 – 9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням румунською мовою (укладачі: Н. Д. Бабич, Н. В. Гуйванюк, С. С. Тодорюк, О. С. Змошу, Т. І. Фонарюк);

- Українська мова. 5 – 9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням молдовською мовою (укладачі: С. А. Свінтковська, С. В. Дмитрієв, Г. А. Могильницька, О. О. Пасат, О. І. Бойко, М. І. Журавель, Н. О. Маларьова);

- Українська мова. 5 – 9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням польською мовою (укладачі: М. Б. Пилип, З. С. Василько, Н. В. Дуткевич, О. І. Приставська, О. М. Бойцун).

Один із основних шляхів ефективного навчання української мови – застосування різних способів структурування навчального матеріалу з використанням узагальнювальних таблиць і схем, алгоритмів, що містять головні теоретичні відомості і факти мови, об'єднані узагальненою темою уроку.

Складниками мовної компетентності учня у загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням мовами національних меншин є сприймання і засвоєння відповідної дидактичної інформації на різних мовних рівнях (фонетичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному, лексичному) задля використання її у відповідних сферах комунікативної діяльності.

Наприклад, подібний в українській і мовах національних меншин матеріал доцільно структурувати великими, логічно завершеними частинами. Факти і явища, які є специфічними для української мови, винятки з правил мають засвоюватися на окремо відведеному уроці. Частково подібний матеріал, який пов'язаний із певними трудноща-

ми, вивчається порівняно невеликими частинами, по одному-два параграфи за урок. Окремого підходу вимагають протилежні явища – їх треба вивчати спеціально, у зіставленні з рідною мовою.

Однією з найскладніших проблем навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням мовами національних меншин є реалізація соціокультурної змістової лінії. Різноморідність культурних традицій та етнічна специфіка у формуванні свідомості потребує надзвичайно коректного підходу до питання вивчення культур, які, внаслідок певних геополітичних умов, взаємодіють на тих чи інших територіях.

Відповідно до соціокультурної змістової лінії, письмові роботи бажано пов'язувати з особистим життєвим досвідом учнів, що сприятиме формуванню в них умінь і навичок передавати на письмі власні роздуми та міркування з актуальних питань сучасного життя учнів.

На уроках української мови у загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням мовами національних меншин рекомендуємо використовувати міжпредметні зв'язки курсу мови з літературою, історією тощо. Опора на вже відомі учням поняття дасть змогу глибше усвідомити навчальний матеріал.

Реалізація міжпредметних зв'язків має здійснюватися на будь-якому уроці, тому що оптимальне поєднання дає вчителю змогу економно та інтенсивно використовувати час на уроці. Під час вивчення будь-якої теми чи то з української мови, чи то з літератури неможливо уникнути відомостей з історії України, тому що саме вони вказують на особливості доби, коли склалися ті чи інші мовні або літературні явища, які у різний спосіб вплинули на розвиток мови і літератури.

Проведення бінарних уроків (українська мова/література; історія, географія, математика, біологія тощо) допоможуть учителю привести до єдиної системи знання учнів із певних предметів.

Отже, використання вчителем нових форм і методів мають забезпечити стратегію сучасного уроку, повною мірою задовольнити інтелектуальні, творчі, духовні, емоційні, естетичні потреби сучасного учня.

Навчання української мови у **7 – 9, 10 – 11** класах буде продовжено за навчальними програмами для загальноосвітніх навчальних закладів:

з навчанням російською, польською та кримськотатарською мовами

• «Українська мова» для 5 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (Н. В. Бондаренко, О. М. Біляєв, Л. М. Паламар, В. Л. Кононенко. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005);

- *рівень стандарту* – «Українська мова» для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (Н. В. Бондаренко, О. М. Біляєв, Л. М. Паламар, В. Л. Кононенко. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005);

- *академічний рівень* – «Українська мова» для 10 – 11 класів ЗНЗ з навчанням російською мовою (Н. В. Бондаренко, Л. М. Паламар, В. Л. Кононенко, С. В. Кос'янчук) – див. на сайті МОН України (www.mon.gov.ua);

з навчанням угорською мовою

- «Українська мова» для 5 – 9 класів (10 – 11 кл. – *рівень стандарту*) загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (за ред. Ю. В. Герцога. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005);

- *рівень стандарту* – «Українська мова» для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (за ред. Ю. В. Герцога. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005);

- *академічний рівень* – «Українська мова» для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (Є. Е. Борисова, К. М. Лавер, К. В. Рінгер. – Львів: видавництво «Світ», 2010).

з навчанням румунською та молдовською мовами

- «Українська мова» для 5 – 9 класів (10 – 11 кл. – *рівень стандарту*) (за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005);

- *рівень стандарту* – «Українська мова» для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005);

- *академічний рівень* – «Українська мова» для 10 – 11 класів (Н. Д. Бабич, С. С. Тодорюк, К. Г. Джука. – Львів: видавництво «Світ», 2010).

Звертаємо увагу українських словесників на те, що вивчення української літератури у 5 – 6, 10 – 11 класах загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин здійснюватиметься за навчальними програмами та підручниками для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання; у 7 – 9 класах – учителі продовжують працювати за навчальною програмою з української літератури за ред. Івасюк О. М., з урахуванням змін, внесених до неї у методичних рекомендаціях щодо реалізації галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2009 роки (лист від 08.10.08 р. № 1/9-647), та підручниками цього ж авторського колективу.

Мови національних меншин

Головна мета вивчення мов національних меншин в загальноосвітніх навчальних закладах – надати основи знань про мову, що дасть змогу забезпечити достатньо високий рівень спілкування та грамотного письма, необхідний для успішної індивідуальної та соціальної діяльності, міжкультурного взаєморозуміння.

Згідно з Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти у навчальних програмах з кримськотатарської, молдовської, польської, російської, румунської, угорської мов через змістові лінії реалізується головний методологічний принцип – комунікативність навчання.

З метою формування комунікативних умінь учнів варто приділити увагу традиційним творчим роботам. Перекази текстів різних стилів і жанрів відіграють роль підготовчих вправ до оволодіння учнями необхідними у майбутньому дорослому житті жанрами мовлення – наприклад, виступ на зборах, участь у дискусії, створення реферату, конспекту, доповіді, рецензії.

Робота з текстом стане ефективною, якщо учні активно долучатимуться до мовленнєвої діяльності, тому теми висловлювань мають бути цікавими для школярів, пов'язаними з їхнім власним життєвим досвідом, реальними обставинами життя. Вчителю необхідно подбати про те, щоб учні успішно оволодівали як монологічним, так і діалогічним мовленням, різними жанрами і стилями мовлення.

У процесі вивчення курсу слід широко практикувати самостійну роботу учнів із підручниками, посібниками, словниками та іншою навчальною і довідковою літературою. Робота зі зв'язного мовлення має забезпечити подальший розвиток у школярів умінь і навичок, необхідних у їхній майбутній діяльності.

У 2014/2015 навчальному році вивчення мов національних меншин здійснюватиметься за програмами:

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням кримськотатарською мовою

5-6 класи

• "Кримськотатарська мова" для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою (укладачі: Алієва Л.А., Яєва А.М., Берберова Р.А., Зіяtdінова Д.М.)

7-9 класи

• "Кримськотатарська мова" для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою (упорядник Алідінова М.І., – Сімферополь: Кримнавчпеддержвидав, 2005)

10-11 класи

рівень стандарту – Кримськотатарська мова: програма для за-

гальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою. 10-11. /Упор. Алідінов. М.І.;

профільний рівень – Кримськотатарська мова: програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою. /Упор. Меметова Е.Ш., Алідінов М.І.

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням молдовською мовою

5-6 класи

• "Молдовська мова" для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою (укладачі: Кьося В.В., Фетеску Л.І.)

7-9 класи

• "Молдовська мова" для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою (упорядники: Кьося В.В., Фетеску Л.І., - Чернівці: Букрек, 2005)

10-11 класи

• "Молдовська мова" для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою. Рівень стандарту. / Упор. Кьося В.В., Фетеску Л.І.

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням польською мовою

5-6 класи

• "Польська мова" для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (укладачі: Іванова М.С., Ільчук В.Т., Дудкевич Н.В., Куц М.І.)

7-9 класи

• "Польська мова" для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (упорядник: Іванова М.С.- Чернівці: Букрек, 2005);

10-11 класи

рівень стандарту – "Польська мова" для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (автор: Іванова М.С.);

профільний рівень – "Польська мова" для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (автор: Іванова М.С.).

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською мовою

5-6 класи

• "Російська мова" для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (укладачі: Голобородько Є.П., Озе-

рова Н.Г., Михайловська Г.О., Статівка В.І., Давидок Л.В., Бикова К.І., Яновська Л.Г., Кошкіна Ж.О. – Київ: Видавничий дім "Освіта", 2013);

- "Російська мова" для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою (укладачі: Баландіна Н.Ф., Синиця І.А., Фролова Т.Я., Бойченко Л.А. – Київ: Видавничий дім "Освіта", 2013);

- "Російська мова" для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою (початок вивчення з 5 класу) (укладачі: Курач Л.І., Корсаков В.О., Фідкевич О.Л., Гудзик І.П. - Київ: Видавничий дім "Освіта", 2013)

Звертаємо увагу, що з 5 класу в загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням українською мовою за умови вивчення російської мови у початкових класах необхідно використовувати навчальну програму авторів Баландіної Н.Ф., Синиці І.А., Фролової Т.Я., Бойченко Л.А., коли мова починає вивчатися вперше з 5 класу – навчальну програму авторів Курач Л.І., Корсакова В.О., Фідкевич О.Л., Гудзик І.П.

При вивченні російської мови за рахунок варіативної складової типових навчальних планів необхідно користуватися навчальною програмою з факультативного курсу за редакцією Крюченкової О. Ю., навчальною програмою курсу за вибором автора Фролової Т.Я. (див. на сайті МОН України).

7-9 класи

"Російська мова" для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (автори Озерова Н.Г., Михайловська Г.О., Давидок Л.В. и др. – Чернівці : Букрек, 2005);

- "Російська мова" для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою (Баландіна Н.Ф., Дегтярьова К.В., Лебеденко С.А.. – Чернівці : Букрек, 2005);

- "Російська мова" для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою (Гудзик І.Ф., Корсаков В.А. – Чернівці : Букрек, 2006);

10-11 класи

рівень стандарту – «Російська мова» для 10-11 класів (за ред. Озерової Н.Г.);

академічний рівень – «Російська мова» для 10-11 класів (автор Фролова Т.Я.);

профільний рівень – «Російська мова» для 10-11 класів (авт. Голобородько Є.П. та ін.).

Також російська мова у 7-9, 10-11 класах може вивчатися як курс за вибором і факультативно:

- Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням

українською мовою. Російська мова (курс за вибором) / Т.Я. Фролова. 2010;

- Программы для средних общеобразовательных учебных заведений с обучением на украинском языке. Русский язык. Факультативный курс. 5-11 классы / Л.В. Давидюк. 2010.

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням румунською мовою

5-6 класи

- "Румунська мова" для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (автори: Остафій О.Р., Говорнян Л.С., Бику А.М., Бурла О.К., Попа М.К., Сланіна З.І.);

7-9 класи

- "Румунська мова" для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (автори: Маноїл Є.М., Міхай Д.М.-Чернівці: Букрек, 2005);

10-11 класи

рівень стандарту – "Румунська мова" для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (автори: Мануїл Є.М., Міхай Д.М.);

академічний рівень – "Румунська мова" для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (автори: Мануїл Є.М., Міхай Д.М., Товарницька О.Г.);

профільний рівень – "Румунська мова" для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (автори: Мануїл Є.М., Міхай Д.М., Товарницька О.Г.);

у навчальних закладах з навчанням угорською мовою

5-6 класи

- "Угорська мова" для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори: Браун Є. Л., Бардош Н. С., Зикань Х. І., Кейс М. Ю., Пердук І. Е., Харченко С. Й.);

7-9 класи

- "Угорська мова" для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (за ред. Ковтюка І.Я. – Чернівці: Букрек, 2005);

10-11 класи

рівень стандарту – "Угорська мова" для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори: Ковтюк І.Я., Гнатик-Рішко М.М. , Надь О.О., Черничко С.С.);

академічний рівень – "Угорська мова" для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори: Ковтюк І.Я., Черничко С.С., Браун Є.Л., Кейс М.Ю.);

профільний рівень – "Угорська мова" для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори: Ковтюк І.Я., Черничко С.С., Браун Є.Л., Кейс М.Ю).

Інтегрований курс «Література»

Шкільний курс літератури займає особливе місце в навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів як одне з найбагатших джерел духовних, морально-естетичних, етичних і культурно–історичних цінностей. Засобом художнього слова формується громадянин, розвиваються його комунікативні здібності. Зміст літературної освіти з урахуванням вікових особливостей учнів визначає художні твори, літературні явища і факти, розкриває їх ідейно-естетичну своєрідність та значущість в історії української і світової культури, встановлює зв'язки між різними національними літературами, літературою і фольклором, літературою і міфологією, літературою і філософією, літературою та іншими видами мистецтва, передбачає обсяг загальних теоретичних понять, необхідних для розуміння літератури як мистецтва слова, формування вмінь аналізувати та інтерпретувати художні твори в різних аспектах.

Як зазначено у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392, складовими літературного компонента є емоційно-ціннісна, літературознавча, загальнокультурна і компаративна лінії.

Емоційно-ціннісна лінія забезпечує розкриття гуманістичного потенціалу та естетичної цінності творів української, світової літератури, а також літератур національних меншин, формування світогляду учнів, їх національної свідомості, моралі та громадянської позиції.

Літературознавча лінія передбачає вивчення літературних творів у єдності змісту і форми, оволодіння учнями основними літературознавчими поняттями, застосування їх у процесі аналізу та інтерпретації художніх творів, розгляд літературних творів, явищ і фактів у контексті літературного процесу, виявлення специфіки літературних напрямів, течій, шкіл у розвитку української літератури, світової літератури і літератур національних меншин, розкриття жанрово-стильових особливостей художніх творів, ознайомлення учнів з основними принципами художнього перекладу.

Культурологічна лінія передбачає усвідомлення творів художньої літератури як важливої складової мистецтва, ознайомлення учнів з основними цінностями світової художньої культури, розкриття особливостей творів, літературних явищ і фактів у широкому культурно-

му контексті, висвітлення зв'язків літератури з філософією, міфологією, фольклором, звичаями, віруваннями, культурними традиціями різних народів і національностей, розширення ерудиції учнів, виховання їх загальної культури, поваги до національних і світових традицій, толерантного ставлення до представників різних культур, віросповідань, рас і національностей.

Компаративна лінія забезпечує порівняння літературних творів, їх компонентів (тем, мотивів, образів, поетичних засобів та іншого), явищ і фактів, що належать до різних літератур, встановлення зв'язків між українською, світовою літературою і літературами національних меншин, розгляд традиційних тем, сюжетів, мотивів, образів у різних літературах, зіставлення оригінальних творів і україномовних перекладів літературних творів, увиразнення особливостей української культури та літератури на основі світової, демонстрацію лексичного багатства і невичерпних стилістичних можливостей української мови.

Засвоєння учнями літературного компонента сприяє їх залученню до надбань вітчизняного і світового письменства, розвитку стійкої мотивації до читання, потреби у зверненні до художньої літератури протягом життя, збагаченню духовно-емоційного досвіду, формуванню загальної культури, підвищенню рівня володіння українською, іноземними мовами та мовами національних меншин.

Враховуючи, що інтегровані курси «Література» вивчаються паралельно з українською літературою, особлива увага має бути приділена взаємодії різних культур. Тому доцільно у доступній для учнів формі розкривати контактні, типологічні та генетичні міжлітературні зв'язки, виявляти роль українських письменників і перекладачів у творчості майстрів інших народів. Під час розгляду програмових творів слід підкреслювати також взаємозв'язки літератури з іншими видами мистецтв, зважаючи, що літературний текст як факт мистецтва відображає ознаки конкретної культурної епохи, її філософські концепції. Вивчення літературних творів на тлі широкого культурологічного контексту сприятиме осмисленню фундаментальних цінностей культури.

Вивчення інтегрованого курсу «Література» (рідна та світова) в загальноосвітніх навчальних закладах **з навчанням мовами національних меншин** здійснюватиметься за наступними навчальними програмами:

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською мовою

5-6 класи

"Література" (російська та світова) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (автори: Ісає-

ва О. О., Клименко Ж.В., Корнієнко О.А., Мельник А.О., Храброва В.Є., Мухін В.А., Данілова І.Н.- Київ: Видавничий дім "Освіта", 2013);

7-9 класи

"Література" (російська та зарубіжна) для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (автори: Сімакова Л.А., Снегірєва В.В. – Чернівці : Букрек, 2005);

10-11 класи

рівень стандарту – "Література" (російська та світова) для 10-11 класів; *академічний рівень* для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (автори Сімакова Л.А., Снегірєва В.В. – Київ: Грамота, 2010);

профільний рівень – "Література" (російська та світова) для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (автори Силантьєва В.І., Бучацька Т.Г. – Київ: Грамота, 2010);

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням кримськотатарською мовою

5-6 класи

"Література" (кримськотатарська та світова) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою (автори: Темеш Ш. А., Аблаєва Ф. М., Асанова Ф. М., Веліудлаєва А. В., Кокієва А., Муртазаєва Г.Е., Харченко С. Й.).

7-9 класи

"Література" (кримськотатарська та зарубіжна) для 5-12 класів (автор: Акімова С.М., – Сімферополь: Кримнавчпеддержвидав, 2005);

10-11 класи

рівень стандарту – "Література" (кримськотатарська та світова) для 10-11 класів для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою (автор: Кімова С.М.. – Сімферополь: Кримнавчдержпедвидав, 2005);

профільний рівень – "Література" (кримськотатарська та світова) для 10-11 класів (автор: Акімова С.М. – Сімферополь: Кримнавчдержпедвидав, 2010);

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням молдовською мовою

5-6 класи

"Література" (молдовська та світова) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою (автори: Силантьєва В.І., Фетеску Л.І., Кьося В.В.).

7-9 класи

"Література" (молдовська та зарубіжна)"для 5-12 класів (автори: Силантьєва В.І., Кьося В.В., Фетеску Л. І. – Чернівці: Букрек, 2005);

10-11 класи

рівень стандарту – "Література" (молдовська та світова) для 10-11 класів (автори: Силантьєва В.І., Кьося В.В., Фетеску Л.І. – Чернівці: Букрек, 2005);

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням польською мовою

5-6 класи

"Література" (польська та світова) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (автори: Лебедь Р.К., Ліра Л.А., Гандз Л.А.);

7-9 класи

"Література" (польська та зарубіжна) для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (автори: Лебедь Р.К., Біленька-Свистович Л.В. – Чернівці: Букрек, 2005.

10-11 класи

рівень стандарту – "Література" (польська та світова) для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (автор: Лебедь Р.К., Біленька-Свистович Л.В.);

профільний рівень – "Література" (польська та світова) для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (автор Лебедь Р.К.- Львів: Світ, 2010);

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням румунською мовою

5-6 класи

"Література" (румунська та світова) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (автори: Остафій О.Р., Говорнян Л.С., Андрухович О.Г., Герман Д.С., Колесникова Д.О., Ротару Л.М., Сувейко Н.О.).

7-9 класи

"Література" (румунська та зарубіжна) для 5-12 класів (автори: Маноїл Є.М. Пушкарьова Л.С., Дирда Р.В., Букрек, 2005);

10-11 класи

рівень стандарту – "Література" (румунська та світова) для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (автори Мануїл Є.М., Дирда Р.М. – Чернівці: Букрек, 2005);

профільний рівень – "Література" (румунська та світова) для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (автори Мануїл Є.М., Дирда Р.М. – Чернівці: Букрек, 2010);

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням угорською мовою

5-6 класи

"Література" (угорська та світова) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори Браун Є. Л., Бардош Н. С., Зикань Х. І., Кейс М. Ю., Пердук І. Е., Харченко С. Й.);

7-9 класи

"Література (угорська та зарубіжна) для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (за ред. Ковтюка І.Я. – Чернівці: Букрек, 2005);

10-11 класи

рівень стандарту – "Література" (угорська та світова) для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (за ред. Ковтюка І.Я. – Чернівці: Букрек, 2005);

академічний рівень – "Література" (угорська та світова) для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори: Браун Є.Л., Бергсасі А.Ф., Пенцкофер І.І., Олас Е.Б., Гулачі Є.Д. – Львів: Світ, 2010);

профільний рівень – "Література" (угорська та світова) для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори: Браун Є.Л., Бергсасі А.Ф., Пенцкофер І.І., Олас Е.Б., Гулачі Є.Д. – Львів: Світ, 2010).

Підручники для 6 класу з інтегрованого курсу «Література» – це особливий тип підручника – підручники-хрестоматії, у яких твори красного письменства відображають загальнолюдські ідеали, загальнолюдські цінності, сприяють вихованню в учнів добра, гуманізму, любові до природи. Закріпленню знань і практичному їх застосуванню сприяють різноманітні і варіативні завдання на знання прочитаного тексту, його розуміння, творчі завдання спонукають учнів до творчого мислення, реалізації літературних здібностей; широкий міжлітературний і міжкультурний контекст.

Зазначасмо нові підручники для учнів 6 класу.

1. «Інтегрований курс «Література» (кримськотатарська та світова)» для ЗНЗ з навчанням кримськотатарською мовою (автор Велидуєва А.). – Сімферополь: Кримнавчпеддержвидав, 2014).

2. «Інтегрований курс «Література» (молдовська та світова)» для ЗНЗ з навчанням молдовською мовою (автори Фетеску Л. І., Кьюся В. В.). – Львів: Астропринт, 2014).

3. «Інтегрований курс «Література» (польська та світова)» для ЗНЗ з навчанням польською мовою (автор Лебедь Р. К.), – Львів: Світ).

4. «Інтегрований курс «Література» (російська та світова)» для ЗНЗ з навчанням російською мовою (автори Бондарева О. Є., Ільїнська Н. І., Мацапура В. І., Бітківська Г. В.). – Київ: Грамота, 2014 (за кошти держбюджету).

5. «Інтегрований курс «Література» (російська та світова)» для ЗНЗ з навчанням російською мовою (автори Ісаєва О. О., Клименко Ж. В.), ТОВ «Сиция», 2014).

6. «Інтегрований курс «Література» (румунська та світова)» для ЗНЗ з навчанням румунською мовою (автори Говорнян Л. С., Колесникова Д. О.), – Львів: Світ, 2014).

7. «Інтегрований курс «Література» (угорська та світова)» для ЗНЗ з навчанням угорською мовою (автор Дебрецені О. О.), – Львів: Світ, 2014).

Світова література

Літературна освіта забезпечує етичне та естетичне виховання учнів, їх прилучення до надбань вітчизняного і світового письменництва, розвиток стійкої мотивації до читання, потреби в зверненні до художньої літератури впродовж життя, збагачення духовно-емоційного досвіду, формування загальної культури.

Світова література прилучає учнів до загальнолюдських цінностей, виховує толерантне ставлення до різних народів, народностей, рас та культур.

Шкільна літературна освіта передбачає врахування міжпредметних зв'язків, формування цілісної системи знань та уявлень про літературу як вид мистецтва і скарбницю гуманістичних цінностей, розвиток особистості учня як суб'єкта активної читацької діяльності, а також формування духовного світу громадянина України.

У 2014-2015 навчальному році вивчення світової літератури у 5 та 6 класах загальноосвітніх навчальних закладів навчання здійснюватиметься за новою програмою, затвердженою Міністерством:

Світова література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. К.: Видавничий дім «Освіта», 2013.

У 7-9 класах загальноосвітніх навчальних закладів навчання здійснюватиметься за програмою, затвердженою Міністерством:

Зарубіжна література. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. К. : Ірпінь: Перун, 2005.

У програмі для 5-9 класів 2012 р. реалізовано нову структуру літературної освіти, що затверджена новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти. Курс світової літератури в загальноосвітній школі поділено на три етапи: 5–7 класи – прилучення до читання, 8-9 класи – системне читання, 10–11 класи – творчо-критичне читання. Вивчення світової літератури в 5 – 7 класах побудовано на поєднанні проблемно-тематичного і жанрового принципів; у 8–9 класах – історико-літературного і жанрово-родового принципів;

у 10–11 класах – історико-літературного і мультикультурного принципів. Така структура дає можливість вивчати твори світової літератури не тільки за хронологією, а й за принципом концентричного розширення (від простого – до складного, від початкових уявлень про літературне явище або творчість письменника – до поглиблення знань про них). Нова структура літературної освіти реалізує принцип перспективності в навчанні, дає учням можливість повернутися до того чи іншого письменника або етапу літератури в різні періоди, виховує у школярів повагу до книжки, потребу йти поряд з улюбленими творами й митцями протягом подальшого життя.

Згідно з чинною структурою літературної освіти у 5–9 класах в учнів мають бути сформовані основні вміння й навички роботи з художнім твором, початкові уявлення про творчість письменників, окремі жанри, елементи змісту і форми, їх взаємозв'язок.

Перелік художніх творів для вивчення в 5-9 класах укладений відповідно до вікових особливостей дітей і підлітків на підставі рекомендацій науковців, учителів, психологів, бібліотекарів, а також результатів досліджень кола дитячого і підліткового читання школярів різних вікових категорій.

Програма є основою для календарно-тематичного та поурочного планування, в якому вчитель, враховуючи запропоновану кількість годин на вивчення тем у межах розділу, розподіляє години на вивчення художніх творів і види навчальної діяльності, планує види роботи, що спрямовані на опанування змісту матеріалу та формування вмінь і навичок учнів, опрацювання різних рубрик програми. Це дасть учителю можливість вільно і творчо підійти до реалізації програми в кожному класі, врахувати інтереси й рівень підготовки учнів, конкретні умови викладання (наявність художніх текстів; використання інформаційно-комунікаційних технологій; рівень володіння учнями іноземними мовами, знання української мови і літератури, історії та інших предметів; підготовка до контрольного оцінювання тощо).

Програма містить обов'язковий і варіативний компоненти (відповідно 80 %:20 %). У кожному класі запропоновано теми й твори для обов'язкового текстуального вивчення, зокрема поетичні твори для вивчення напам'ять. Варіативний компонент забезпечується можливістю вибору (вчителем і учнями) творів у межах обов'язкових тем, а також для уроків вивчення сучасної літератури, розвитку мовлення, позакласного читання і для уроків із резервного часу. Вибір учнів (в окремих розділах і темах програми) вимагає від учителя відповідного планування уроків, творчості, врахування читацьких інтересів молоді, розуміння запитів і уподобань своїх вихованців, сприяння форму-

ванню їхніх духовних потреб та естетичних смаків у сучасний період.

Літературна освіта в основній школі спрямована на розвиток сформованих у початковій школі і формування нових компетентностей та компетенцій.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти програма зі світової літератури для 5–9 класів забезпечує розвиток ключових компетентностей (уміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами, інформаційно-комунікаційної, соціальної, громадянської, загальнокультурної), а також спрямована на формування літературної компетентності, яка передбачає:

- розуміння учнями літератури як невід’ємної частини національної і світової художньої культури;
- усвідомлення специфіки літератури як мистецтва слова, її гуманістичного потенціалу і місця в системі інших видів мистецтва;
- знання літературних творів, обов’язкових для вивчення, ключових етапів і явищ літературного процесу, основних світоглядних позицій видатних письменників, усвідомлення їхнього внеску в скарбницю світової культури;
- оволодіння основними літературознавчими поняттями й застосування їх у процесі аналізу та інтерпретації творів;
- формування якостей творчого читача та розвиток читацького досвіду;
- уміння і навички створення усних і письмових робіт різних жанрів;
- уміння орієнтуватися у світі художньої літератури і культури (класичної і сучасної), оцінювати художню вартість творів, порівнювати їх (у різних перекладах; в оригіналах і перекладах, переспівах; втілення в інших видах мистецтва тощо).

Нова навчальна програма для 6 класу продовжує етап літературної освіти – прилучення до читання (5–7 класи), що і далі розкриватиме учням неосяжний світ художньої літератури.

Для досягнення мети вивчення шкільного курсу «Світова література» необхідно вирішувати такі основні завдання:

- формувати в учнів уявлення про художню літературу як мистецтво слова, важливу складову системи мистецтв і духовної культури українського та інших народів світу;
- виховувати повагу до духовних скарбів українського народу та всього людства, расову, етнічну, соціальну, гендерну, релігійну, індивідуальну толерантність, здатність формувати, формулювати й активно обстоювати власну думку, свою систему життєвих цінностей і пріоритетів, зберігати й примножувати кращі національні традиції;
- відпрацьовувати з учнями вміння й навички аналізу художнього

тексту, здатність сприймати його з урахуванням авторської концепції й індивідуального стилю, бачити кожен конкретний твір у літературному, культурному та історичному контекстах;

- давати школярам оптимальний обсяг літературознавчих понять і термінів, потрібних для повноцінної інтерпретації художніх текстів, розуміння головних закономірностей перебігу літературного процесу;

- навчати учнів визначати національну своєрідність і загальнолюдську значущість літературних творів, зокрема шляхом зіставлення зі зразками різних національних літератур та різних видів мистецтв;

- розвивати усне й писемне мовлення школярів, їхнє мислення (образне, асоціативне, абстрактне, критичне, логічне тощо);

- формувати в учнів потребу в читанні літературних творів, здатність засвоювати духовно-естетичний потенціал художньої літератури;

- виховувати повагу до книги як універсального носія інформації;

- відпрацьовувати навички розрізнення явищ елітарної та масової культури.

Об'єктом вивчення в курсі світової літератури є художній твір, його естетична природа та духовно-етична сутність. Аналіз та інтерпретація літературного твору мають спиратися на ґрунтовне знання тексту, докладний розгляд ключових епізодів, доречне цитування, виразне читання окремих творів або їх фрагментів тощо.

Можливі види контрольних робіт:

- тест;

- відповіді на запитання;

- контрольний літературний диктант;

- анкета головного героя;

- комбінована контрольна робота тощо;

- письмові контрольні твори.

Можливі види контрольних робіт із розвитку мовлення:

- складання оповідання (казки) за прислів'ям;

- добір прислів'їв, крилатих виразів, фразеологічних зворотів, що виражають головну ідею твору;

- введення власних описів в інтер'єр, портрет, пейзаж у вже існуючому творі;

- усний переказ оповідання, епізоду твору;

- твір-характеристика персонажа;

- написання асоціативного етюду, викликаного певним художнім образом;

- написання вітального слова на честь літературного героя, автора тощо;

- твір-опис за картиною;

- складання тез літературно-критичної статті (параграфу підручника);
- підготовка проекту (з можливим використанням мультимедійних технологій) – індивідуального чи колективного – з метою представлення життєвого і творчого шляху, естетичних уподобань письменника тощо;
- складання анкети головного героя, цитатних характеристик, конспекту, рецензії, анотації;
- написання реферату;
- ідейно-художній аналіз поетичного чи прозового твору;
- написання листа авторові улюбленої книжки;
- інсценізація твору (конкурс на кращу інсценізацію уривка твору) тощо.

Згідно з Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти передбачається реалізація чотирьох змістових ліній: емоційно-ціннісної, культурологічної, літературознавчої і компаративної.

З метою підвищення мотивації учнів до вивчення української та іноземних мов у програмі зі світової літератури для 5-6 класів закладено можливість читання художніх творів зарубіжних авторів в українських перекладах і мовами оригіналів (англійською, німецькою, французькою, російською тощо – за умови достатньої підготовленості учнів і вчителя).

У програмі для 6 класу подано такий розподіл годин: 58 годин на вивчення творів, 4 – на розвиток мовлення, 4 – для позакласного читання та 4 – як резерв для використання на розсуд вчителя, який має змогу за потреби вносити деякі корективи (години можуть використовуватися на засвоєння недостатньо вивченого або забутого матеріалу, проведення консультацій, індивідуальних занять з учнями).

Новий розділ «Сучасна література зростання і взаємини зі світом» сприятиме активізації читацької активності учнів, реалізації їхнього особистісного вибору цікавої книжки. Відповідно до Концепції літературної освіти збережена орієнтація учнів на читання художніх текстів у повному обсязі (у програмі зменшено кількість і обсяг творів, але бажано, щоб учні їх прочитали повністю, що сприятиме формуванню поваги до книжки).

Вивчення світової літератури у 6 класі загальноосвітніх навчальних закладів у 2014/2015 навчальному році здійснюватиметься за підручниками, рекомендованими Міністерством:

Ніколенко О.М., Конєва Т.М., Орлова О. В., Зуєнко М. О., Кобзар О. І. Світова література. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К. : Грамота, 2014.

Волощук Є.В. Світова література. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К. : Генеза, 2014.

Представлені підручники відповідають вимогам програми зі світової літератури для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів, хоча кожен з них має свої особливості.

У підручнику **О. М. Ніколенко** та інших реалізовано такі змістові лінії: емоційно-ціннісну, літературознавчу, компаративну, культурологічну. По-новому представлено життя і творчість письменників на підставі сучасних матеріалів.

У виданні подано найкращі класичні, а також зроблено нові переклади програмних творів. Здійснено міжпредметні зв'язки світової літератури з курсами української літератури, української та іноземних мов, що вивчаються з 1 класу.

Рубрики «Порівнюємо», «Обговорюємо», «Творчі завдання» та ін. засвідчують застосування інтерактивних технологій вивчення художніх текстів.

У сучасний період обсяг інформації постійно збільшується, це стосується й інформації щодо художньої літератури. З огляду на це головне завдання підручника зі світової літератури – дати базові знання, основну інформацію про літературу як вид мистецтва, прилучити учнів до читання художньої літератури і водночас навчити їх учитися, тобто працювати з іншими джерелами інформації, самостійно шукати потрібну книжку, читати та оцінювати її, вивчати іноземні мови і культурні здобутки різних країн, що сприяє розширенню світогляду молоді.

Основна інформація, вміщена в підручнику, поглиблюється і поширюється за допомогою інших супровідних видань для учнів і вчителів, розроблених членами авторського колективу, що утворюють навчально-методичний комплект до підручника.

Дидактичний матеріал у підручнику **Є. В. Волощук** структурований за таким алгоритмом: стаття про літературне явище та/або про письменника – художній текст (або тексти) – вияскравлення контексту (культурного, мистецького, літературного тощо). Художні твори, передбачені програмою для текстуального вивчення, представлені найкращими українськими перекладами. Великі за обсягом твори подані у скороченому вигляді, який є достатнім для їх обговорення на уроках у межах визначеного програмою навчального часу.

У випадках зазначеного у програмі варіативного вибору художніх творів у підручнику для текстуального вивчення пропонується один твір, а решта презентується у рубриці «Літературний навігатор», яка містить стислий анонс творів та запитання і завдання для їх самостійного опрацювання.

Для ефективної реалізації змістових ліній літературної освіти була розроблена система додаткових рубрик: «Словник Мудрої Сови», «Літературна кухня», «Довідка Кота Вченого», «Авторитетна цитата», «Український мотив», «У світі мистецтва».

Як інформаційні розділи, так і художні тексти супроводжуються у підручнику блоками запитань та завдань, серед яких є такі, що розраховані на роботу в парах та групах.

Оцінку за ведення зошита зі світової літератури виставляють у кожному класі окремою колонкою в журналі раз на місяць і враховують як поточну до найближчої тематичної.

Виставляючи оцінку за ведення зошита з літератури, слід враховувати: наявність різних видів робіт; грамотність (якість виконання робіт); охайність; уміння правильно оформляти роботи (дотримання вимог орфографічного режиму). Учителю обов'язково перевіряє кілька робіт з метою виставлення аргументованої, об'єктивної оцінки, кількість цих робіт визначає на власний розсуд (але не менше двох на місяць).

Порядок проведення уроків виразного читання, кількість, призначення та особливості оформлення зошитів з предмета містяться в методичному листі Міністерства від 21.08.2010 № 1/9-580. Там же подано зразок заповнення сторінки журналу зі світової літератури. Звертаємо увагу, що додатковий запис щодо теми над датами в журналі не робиться.

Іноземні мови

Вивчення іноземних мов у 2014/2015 навчальному році буде здійснюватися за декількома навчальними програмами а саме:

«Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 1-4 класи», Видавничий дім «Освіта», 2012;

«Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 10-11 класи», Київ, 2010;

«Програми для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземної мови, Іноземні мови. 5-9 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 5-6 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 7-9 класи», «Перун», 2005;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Друга іноземна мова 5-11 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013 р;

Навчальні програми не встановлюють порядок (послідовність)

вивчення предметної тематики у рамках навчального року, а лише вказують на зміст, вивчення котрого є об'єктом тематичного контролю та оцінювання у рамках семестрового і підсумкового контролю.

Програми з іноземних мов мають наскрізний характер та представлені в єдиній системі, в діяльнісній термінології з чітко вираженою кореляцією між класами.

Робочі навчальні плани на 2014/2015 навчальний рік складаються згідно листа Міністерства від 11.06.14 р. №1/9-303:

для 1-3 класів – за Типовими навчальними планами початкової школи, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 10.06.2011 № 572;

для 4 класів – за Типовими навчальними планами початкової школи, затвердженими наказом МОН України від 29.11.2005 № 682;

для 5-6 класів – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, **зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 664;**

для 7-9 класів – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66;

для 10-11 класів – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів III ступеню, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 № 834 **зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657;**

для спеціалізованих шкіл (класів), з поглибленим вивченням окремих предметів, гімназій, ліцеїв, колегіумів: 5-6 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 664 (*додаток 8*); 7-9 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66; 10-11 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів III ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 №834 зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657;

для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов: 1-3 класи – за Типовими навчальними планами початкової школи, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 10.06.2011 № 572 (*додатки 4-5*); 4 клас – за Типовим навчаль-

ним планом спеціалізованих шкіл цього типу, затвердженими наказом МОН України від 13.03.2006 № 182 чи Типовими навчальними планами початкової школи, затвердженими наказом МОН України від 29.11.2005 № 682 (додаток 4); 5-6 класи *рівень* за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, зі змінами, внесеними наказом МОН України 29.05.2014 № 664 (додаток 3); 7-9 класи – за Типовим навчальним планом спеціалізованих шкіл цього типу, затвердженими наказом МОН України від 13.03.2006 № 182; 10-11 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів III ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 №834 зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657 (додаток 19);

для білінгвальних класів: 5-6 класи *рівень* за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 664; 7-9 класи – за Типовими навчальними планами, затвердженими наказом МОН від 07.07.2009 № 626; 10-11 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів III ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 № 834 зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657 (додаток 20);

Як і в минулі роки інваріанта складова типового навчального плану основної школи (1-11 класи) забезпечує реалізацію змісту іншомовної освіти на рівні Державного стандарту.

Предмети та курси за вибором визначаються загальноосвітнім навчальним закладом у межах гранично допустимого навчального навантаження з урахуванням інтересів та потреб учнів, а також рівня навчально-методичного та кадрового забезпечення закладу.

Звертаємо увагу на нові Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня (**Наказ Міністерства від 29.05.2014 № 664**), згідно яких навчальний заклад з 1 вересня отримує право вибору щодо вивчення другої іноземної мови.

Рішення про запровадження вивчення другої іноземної мови приймаються, залежно від умов для такого вивчення, навчальним закладом.

У загальноосвітніх навчальних закладах може використовуватися лише те навчально-методичне забезпечення, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Перелік рекомендованої літератури затверджується наказом Міністерства освіти і науки України та оприлюднюється через “Інформаційний збірник Міністерства освіти

і науки України”. Із зазначеним переліком можна буде ознайомитись на сайті Міністерства освіти і науки України www.mon.gov.ua Для учнів 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов підготовлені нові підручники та навчально-методичні комплекти. Навчальний зміст підручників укладено відповідно до програми і представлено розділами, що відповідають тематиці ситуативного спілкування.

Структура кожного підручника є чіткою і послідовною, вона відображає специфіку предмету іноземна мова, яка полягає у тому, що провідним компонентом змісту навчання іноземної мови є не основи наук, а *способи діяльності* — навчання різних видів мовленнєвої діяльності: *говоріння, аудіювання, читання, письма*.

Англійська мова:

Англійська мова, 6 клас, авт. Карп'юк О.Д. (вид. “Лібра Терра”, 2014);

Англійська мова, 6 клас, авт. Несвіт А.М. (вид. “Генеза”, 2014);

Німецька мова:

Німецька мова, 6 клас, авт. Горбач Л.В., Савченко Л.П., Сидоренко М.М., (вид. “Грамота”, 2014);

Німецька мова, 6 клас, авт. Сотнікова С.І., Гоголева Г.В., (вид. “Ранок”, 2014);

Французька мова:

Французька мова, 6 клас, авт. Клименко Ю.М., (вид. “Генеза”, 2014);

Іспанська мова:

Іспанська мова, 6 клас, авт. Редько В.Г., (вид. “Генеза”, 2014.)

Викладання другої іноземної мови в цьому навчальному році буде здійснюватись за підручниками:

Англійська мова:

Англійська мова, 6(2) клас, авт. Пахомова Т.Г., (вид. “Методика”, 2014);

Німецька мова:

Німецька мова 6(2), клас, авт. Сотнікова С.І., Білоусова Т.Ф., (вид. “Ранок”, 2014);

Німецька мова 6(2), клас, авт. Сидоренко М.М., Палій О.А., (вид. “Ранок”, 2014);

Французька мова:

Французька мова, 6(2) клас, авт. Клименко Ю.М., (вид. “Методика”, 2014);

Оцінювання навчальних досягнень учнів.

Здійснення контролю забезпечує своєчасне корегування навчального процесу з метою приведення його до рівня, заданого програмою

й стандартом, що регламентує його вимоги до обов'язкового мінімуму змісту й рівню підготовки випускників. Ці вимоги містять у собі знання фонетики, лексики, фразеології, граматики.

Зміст навчання іноземної мови містить у собі 4 види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, письмо і читання. Для виявлення рівня володіння кожним видом розроблені відповідні критерії.

Ці види діяльності є основою для реалізації системи контролю над ходом й якістю засвоєння учнями змісту навчання іноземної мови. Учень із самого початку навчання повинен знати, як буде оцінюватися його робота, які вимоги в навчанні будуть до нього пред'являтися. У цьому полягає й певний стимул до підвищення якості своїх знань.

Основною ланкою в системі контролю у загальноосвітніх навчальних закладах є поточний контроль, що проводиться систематично з метою встановлення правильності розуміння навчального матеріалу й рівнів його оволодіння та здійснення корегування щодо застосовуваних технологій навчання.

Основна функція поточного контролю - навчальна. Питання, завдання, тести спрямовані на закріплення вивченого матеріалу й повторення пройденого, тому індивідуальні форми доцільно поєднувати із фронтальною роботою групи.

Наступною ланкою в системі контролю є семестровий контроль, що проводиться періодично з метою перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу в обсязі навчальних тем, розділів семестру й підтвердження результатів поточних балів, отриманих учнями раніше. Семестровий контроль проводиться двічі на рік.

Завдання для проведення семестрового контролю складаються на основі програми, охоплюють найбільш актуальні розділи й теми вивченого матеріалу, розробляються викладачем з урахуванням рівня навченості, що дозволяє реалізувати диференційований підхід до навчання.

Семестровий контроль проводиться за чотирма видами мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо). У журналі робиться, наприклад, такий запис:

5.12. Контроль Аудіювання	18.12. Контроль Говоріння	22.12. Контроль Читання	25.12. Контроль Письма
---------------------------------	---------------------------------	-------------------------------	------------------------------

Звертаємо увагу, що «Контроль» не є контрольною роботою і може бути комплексним та проводитись у формі тестування.

Оцінка за семестр ставиться на основі поточного оцінювання та оцінок контролю з чотирьох видів мовленнєвої діяльності.

При перевірці робіт з іноземної мови у початковій школі (1-4 кла-

си) вчитель виправляє помилки і пише згори правильний варіант слова, виразу тощо. Зошити, в яких виконуються навчальні класні та домашні роботи, перевіряються після кожного уроку у всіх учнів з виставленням оцінок.

В 5-9 класах зошити перевіряються один раз на тиждень.

В 10-11 класах у зошитах перевіряються найбільш значимі роботи але з таким розрахунком щоб один раз в місяць перевірялись роботи всіх учнів.

Словники перевіряються один раз в семестр. Вчитель виправляє помилки і ставить підпис та дату перевірки.

Відповідно до загальних вимог до ведення класного журналу «Записи в журналі ведуться державною мовою. З іноземних мов частково допускається запис змісту уроку та завдання додому мовою вивчення предмета».

Зошити та словники підписуються мовою, яка вивчається.

Поділ класів на групи здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом Міносвіти і науки України від 20.02.02 р. № 128. При поглибленому вивченні іноземної мови з 1 класу клас ділиться на групи з 8-10 учнів у кожній (не більше 3 груп); при вивченні іноземної що не є мовою навчання, а вивчається як предмет – клас чисельністю понад 27 учнів ділиться на 2 групи.

Самооцінювання є невід'ємним умінням сучасної людини в процесі пізнання і самопізнання та альтернативним способом оцінки досягнень учнів. Найважливішою метою самооцінювання є підвищення учнівської здатності до саморефлексії, що сприяє зростанню питомої ваги самостійності в організації процесу навчання (самонавчання). Одним з найефективніших інструментів, що допомагає розвинути в учня здатність до самооцінювання в іншомовному навчанні є Європейське мовне портфоліо.

Загальноєвропейські рівні володіння мовою є базовими для Європейського мовного портфоліо. Вони забезпечують основу для учнівського самооцінювання та слугують матеріалом для постановки навчальних цілей. Шкали для самооцінювання відповідно до рівнів мовленнєвих умінь є центральними для структури і функцій Європейського мовного портфоліо. Таким чином, використовуючи Європейське мовне портфоліо у своєму іншомовному навчанні учні не тільки знайомляться із загальноєвропейськими рівнями володіння мовою, але й на практиці вчать працювати з ними – з одного боку, займаючись плануванням власної навчальної діяльності із визначенням конкретних цілей за допомогою дескрипторів в оціночних шкалах, з другого – займаючись самооцінюванням, яке є результатом

ефективної учнівської рефлексії власного процесу навчання мови. Отже, за допомогою Європейського мовного портфоліо спрощується процедура впровадження європейських стандартів оцінювання учнів, в тому числі під час формуючого чи підсумкового тестування, які здійснюються за допомогою дескрипторів відповідно до Загальноєвропейських рівневих стандартів.

Під час вивчення іноземної мови дія самооцінювання може фокусуватися на трьох аспектах. Перший – це сам навчальний процес. Учні повинні бути здатними оцінити, наскільки добре вони навчаються взагалі, на певному етапі та наскільки успішно виконують індивідуальні завдання та досягають навчальних цілей. Другий аспект для самооцінювання – це учнівські комунікативні уміння, відповідно до рівнів і дескрипторів, розроблених Радою Європи. Третій аспект – це лінгвістична компетенція учня. Використовуючи самооцінювання, учні вчаться контролювати свій лінгвістичний здобуток і виправляти помилки, використовуючи ті самі шкали і оціночні схеми, які використовуються під час оцінювання іншими. Таким чином, вони починають глибше розуміти методи оцінювання, що може допомогти їм краще скласти підсумкові іспити (тести).

Нині розроблено український варіант Європейського мовного портфоліо, що проходить апробацію у п'яти регіонах України (Харків, Одеса, Донецьк, Чернівці, Тернопіль) та підготовлено і видруковано методичний посібник «Європейське Мовне Портфоліо: Методичний посібник. - Тернопіль: Лібра Терра, 2008.». Більш детально ознайомитися з основними положеннями щодо використання Європейського мовного портфоліо можна на сайтах: www.coe.int/portfolio; www.cilt.org.uk/elp.htm; www.nacell.org.uk/elp.htm; www.eelp.gap.it; www.eu-ropeestaalportfolio.nl

Використання Європейського мовного портфоліо дозволяє зробити процес іншомовного навчання більш прозорим для учнів, допомагаючи їм розвивати їхню здатність до відображення та самооцінювання, таким чином, надаючи їм можливість поступово збільшувати свою відповідальність за власне навчання.

З огляду на те, що майже всі стратегічні документи щодо вивчення іноземних мов, зорієнтовані на Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, більш детально ознайомитись із основними положеннями цього документа можна на сайтах: <http://www.coe.int>; www.britishcouncil.org.ua; www.goethe.de/kiev .

Предмети суспільно-гуманітарного спрямування

Події євромайданної революції показали правильність послідовної та цілеспрямованої праці учительського загалу в ідеологічній та історіософській сферах протягом останніх двох десятиліть. Ставка на формування нової української людини з ціннісними характеристиками громадянина Україна і європейця дали можливість врятувати Україну від повзучого процесу денаціоналізації, втрати державної незалежності та відкочування в сферу впливу іншої держави, яка реанімує неосталінізм.

Революційні зміни у листопаді 2013 – березні 2014 р. продемонстрували готовність молодого покоління відстоювати національні цінності, українську державність, орієнтацію на фундаментальні орієнтири світової цивілізації супроти замшелих традицій совка, компартійної тиранії, рабської психології підданих.

Завдяки базовим цивілізаційним цінностям, які пропагувалися в тому числі і українською шкільною історичною освітою, вдалося змінити ментальний код молодого покоління української нації, остаточно розмежувати світ диктаторських цінностей євразійства і загальнолюдських цінностей Європи. Події Майдану наочно переконливо довели, що національна модель викладання минулого зовсім не суперечить загальноцивілізаційним цінностям. Вона може і повинна доповнюватися ідеями особистої свободи людини, її права обирати своє майбутнє в незалежності від диктату держави. Вона засвідчила виховння української молодої людини в ідеях толерантності і поваги до інших національних спільнот і релігійних конфесій, бажання долучитися до сім'ї народів, які творять спільний європейський дім.

Події, які пережив народ України упродовж 2013–2014 рр. ще раз засвідчили, що проголошена у 1991 р. державна незалежність потребує постійного захисту і глибокого розуміння, оцінки того, що відбувається навколо нас. Усі ми вкотре переконуємося у зростанні ролі гуманітарного знання, складовою якого є шкільна історія та комплекс суспільних дисциплін, що вивчається в сучасній загальноосвітній школі. Очевидним є факт, що в сучасних умовах суспільствознавча освіта виступає своєрідною серцевиною моральності, патріотичності, правової культури і поведінки, формування честі і гідності у молодого покоління.

Історія

Вивчення історії в загальноосвітніх навчальних закладах розпочинається з пропедевтичного курсу «Вступ до історії України». Цей курс має сформувати у п'ятикласників загальне початкове уявлення

про історію України як складову європейської історії, її розвиток, що має свої витоки, окремі періоди, видатних діячів. Останні суспільно-політичні події в Україні наочно підтверджують, що у навчанні історії такий складник як «зміст» посідає не менш важливе значення, ніж система загальношкільних та предметних умінь і навичок (компетентностей). Звертаємо увагу на те, що Міністерство освіти і науки скасувало лист «Про використання навчальної літератури» (№ 1/9-607 від 05 вересня 2013 року). Ліквідація вищезгаданого припису дозволяє підійти до організації навчання у 5 класі на альтернативних засадах. Оскільки пропедевтичний курс історії є самостійним курсом і не пов'язаний структурно з курсами історії, що вивчають з 6 класу, навчання в 5 класі може здійснюватися за такими варіантами.

У 2014/2015 навчальному році на чисельні прохання вчителів країни будуть чинними одночасно дві програми для учнів 5 класів. Це «Історія України. Вступ до історії» (К., Перун. 2005) та «Історія України (Вступ до історії)» (К., Видавничий дім «Освіта». 2013). Відповідно вчителі, які працюватимуть за програмою 2005 р. можуть користуватись підручниками, що вийшли друком у 2010 році: «Вступ до історії України», автори Власов В., Данилевська О. та «Вступ до історії України», автор Мисан В.

Вчителі, які оберуть програму 2013 р. користуються відповідно підручниками, що вийшли друком у 2013 році: «Історія України (Вступ до історії)», автора Власова В., видавництво «Генеза» та авторів Пометун О., Костюк І., Малієнко Ю., видавництво «Освіта».

Чинною для учнів 6 класів є програма «Інтегрований курс. («Всесвітня історія. Історія України»), (Київ. Видавничий дім «Освіта». 2013).

Учні 7–9 класів навчатимуться за програмою «Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи», К., Перун. 2005. Для 10–11 класів академічного рівня та рівня стандарту чинними є програми «Історія України. 10–11 класи» (52 години на рік, 1,5 години на тиждень); для класів історичного профілю чинними є програми «Історія України. 10–11 класи» (140 годин на рік, 4 години на тиждень), (К., Поліграфкнига, 2010).

При цьому акцентуємо увагу на деяких змінах, що відбулись в програмі з історії України для 10–11 класів.

- до теми **«Соціально-економічні перетворення в Радянській Україні (1929–1938 рр.)»** додається «Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу»;

- до теми **«Україна в роки другої світової війни (1939–1945 рр.)»** додається **«Велика Вітчизняна війна (1941–1945 рр.)»** додається «Проголошення Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 р.»;

– до теми «Україна в перші повеснні роки 45 – початок 50-х рр.»» додається «Національно-визвольний рух 1944–1954 рр.»»

– до теми «Україна в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства (середина 50-х – середина 60-х рр.)»» додається «Участь українців у повстаннях у сталінських концтаборах 1953–1954 рр. XX з'їзд КПРС і початок лібералізації». Програму доповнено персоналіями Л. Лук'яненко, І. Кандиба, А. Горська, В. Чорновіл, І. Дзюба та ін.

Вивчаючи теми, пов'язані з Голодомором, учитель має керуватись Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 50, ст. 504*), де вказується на те, що «Голодомор визнається актом геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського та інших народів колишнього СРСР». (Детальніше про зміни до Програм читайте у наступному номері «Інформаційного збірника та коментарів МОН України»).

Для вивчення всесвітньої історії чинними є програми «Всесвітня історія. 10–11 класи (рівень стандарту/академічний рівень)» Програма розрахована на 35 годин на рік (1 година на тиждень). Для класів історичного профілю чинною є програма зі всесвітньої історії, що розрахована на 3 тижневі години (105 годин на рік), (К., Поліграфкнига. 2010 рік).

Усі програми розміщені на офіційному сайті Міністерства та надруковані у фахових виданнях.

У структурі шкільної історичної освіти, що склалася за роки незалежності, у шостому класі традиційно викладається курс історії Стародавнього світу, що є першим систематичним курсом історії у середній школі, на матеріалі якого починається формування основ системних історичних знань, ціннісних орієнтацій, особистісних переконань, у ширшому значенні – основ гуманітарної культури учнів.

Курс має інтегрований характер – давня історія України вивчається як складова всесвітньої історії та охоплює широкі хронологічні межі: від появи первісної людини до занепаду Західної Римської імперії. Під час його вивчення в учнів має сформуватись розуміння цивілізаційної значущості стародавнього періоду в історії України, Європи та світу в цілому, античної цивілізації як основи для подальшого розвитку європейських суспільств.

У процесі планування уроків варто звернути увагу на те, що за новою програмою у деяких темах подається нова послідовність вивчення навчального матеріалу та застосовується проблемно-тематичний принцип його побудови. Матеріал курсу зосереджений навколо таких

змістових ліній, як «людина – природа», «людина – влада», «людина – світ уявлень та ідей». Учні 6 класу вперше ознайомлюються не лише із системним поглядом на час і простір як невід’ємними складовими історичного процесу, а й починають опановувати складні обов’язкові поняття: «влада», «держава», «релігія», «тип господарства», «суспільний устрій», «культура», «цивілізація» тощо, вміщеними у лівій колонці програми. Вчителю необхідно надавати учням можливість дізнаватися більше про історичні факти, що визначають епоху, є основними, найсуттєвішими та створюють узагальнену картину минулого, формувати у них розуміння історичної хронології, причинно-наслідкових зв’язків, розуміння руху суспільства та історичного прогресу.

Також за допомогою певних методичних прийомів варто виховувати в учнів належність до західної цивілізації, розуміння здобутків Стародавнього світу у створенні всесвітньої культури, зацікавити їх історичною спадщиною людства в цілому й України, зокрема, і підвести до усвідомлення того, що головні зразки культури перших цивілізацій продовжують жити самостійним життям у наступних епохах, і лежать у підвалинах сучасної культури, літератури, релігії, наукових знань сучасних народів світу.

У 6 класі, порівняно із пропедевтичним курсом історії 5 класу, зростають вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів стосовно вмінь локалізувати історичні події у часі та просторі, використовувати підручник як джерело знань, застосовувати історичні поняття для пояснення минулого, висловлювати ставлення до діяльності зазначених історичних діячів, отримувати інформацію з адаптованих історичних джерел. Зміст практичних занять у 6 класі уможливорює розвиток предметних умінь, сприяє формуванню ключових елементів історичної компетентності відповідно до вікових особливостей учнів.

З метою реалізації вимог компетентнісного підходу у новій навчальній програмі з всесвітньої історії та історії України (6 клас) як окрему структурну складову також уведено спеціальні уроки – **практичні заняття**. У відповідності до вікових можливостей учнів та історичного контексту, практичні заняття мають сприяти відпрацюванню шестикласниками умінь і навичок аналізу історичних джерел різного виду, розумінню учнями важливості таких категорій, як історичний час і простір, зміни і безперервність, причини і наслідки, значущість подій та процесів, культурна різноманітність. Практичні заняття дають учням можливість ознайомитися з різними інтерпретаціями подій історії Стародавнього світу, зрозуміти важливість визначення власної позиції щодо запропонованих на уроці питань та її обґрунтування. Практичні заняття є не тільки способом вивчення

нового матеріалу на основі самостійного опрацювання шестикласниками історичних джерел, але й і важливим засобом формування предметної компетентності учнів, тобто їх хронологічної, просторової, інформаційної, логічно-мовленнєвої та аксіологічної компетенцій.

Кожне із запропонованих практичних занять присвячується певній темі та передбачає переважно самостійну роботу учнів з допомогою вчителя над окремими питаннями теми з використанням різноманітних джерел знань (підручники, де вміщено тематичні історичні джерела – як текстові, так і візуальні, довідкові матеріали, запитання і завдання, Інтернет-ресурси, фонди музеїв, місцеві історичні пам'ятки, оглянуті учнями). Практичні заняття передбачають використання на уроці історичних документів, насамперед наведених у підручнику. Адже ці джерела історії сприяють конкретизації історичного матеріалу, наповнюють зміст картинністю, яскравістю, образністю.

Під час **практичного заняття** вчитель виступає як консультант у процесі самостійної роботи учнів, надаючи їм необхідну допомогу у відповідності до пізнавальних можливостей шестикласників. Матеріали до практичних занять та методичні рекомендації щодо організації пізнавальної діяльності учнів представлені у підручниках. Питання щодо порядку проведення практичних занять та оцінювання їх результатів залишається у компетенції учителя.

Уроки узагальнення до окремих розділів та урок узагальнення до курсу мають на меті допомогти учням систематизувати вивчене, відрефлексувати процес навчання і повернутись до найскладніших моментів теми, курсу, піднести розуміння навчального матеріалу на новий рівень, використати міжкурсові та міжпредметні зв'язки. Під час таких уроків акцент має бути також перенесений на вміння учнів. Кожна наступна тема має відзначатися вищим рівнем сформованості вмінь.

Особливості організації навчально-виховного процесу

Форми та методи навчання історії в 6 класі, а також зміст історичної освіти повинні узгоджуватися з віковими особливостями учнів. Організуючи роботу на уроках, учитель має віддавати перевагу розвивальним прийомам, уникати лекцій, конспектувань, рефератів та фронтальних зрізів знань.

Принципове значення для організації навчання історії в 6 класі мають активні та інтерактивні методи. Передумовою активного навчання є чергування різних форм діяльності учнів. Наприклад, працюючи з текстом, учні можуть шукати відповідь на запитання, добирати коментарі до ілюстрацій, складати план, порівнювати текст з ілюстраціями та картами, знаходити нові слова та витлумачувати їх насамперед слідуючи інструкціям підручника.

Обов'язковою умовою успішного навчання історії у шостому класі є різноманітна самостійна робота учнів. Обов'язковим також для дітей цієї вікової категорії є актуалізація знань і життєвих уявлень учнів, повторення та закріплення вивченого на уроці. Тож плануючи урок, треба обов'язково передбачити час на ці етапи, скориставшись відповідними завданнями підручника.

В основу підручників закладена ідея активного залучення учнів до пізнання історії Стародавнього світу на всіх етапах уроку, що сприятиме розумінню шестикласниками основних фактів цього періоду історії. Авторами передбачена робота з документами, що забезпечуватиме набуття учнями важливих первинних дослідницьких навичок роботи з доступними джерелами знань, зокрема, адаптованими уривками з історичних творів, ілюстраціями, картами тощо. Водночас висвітлення основних понять курсу, складних історичних явищ оптимально поєднує науковість і доступність.

У 6 класі історія України і всесвітня історія вивчаються як єдиний інтегрований курс. Тому в класному журналі для записів відводиться одна сторінка. Запис робиться таким чином: Історія України. Всесвітня історія. (Інтегрований курс). Відводити дві різні сторінки та виставляти окремо оцінки з історії України та всесвітньої історії недоцільно.

Важливим є використання у навчанні школярів картографічних посібників – атласів, контурних та настінних карт. Вони допомагають продемонструвати динаміку історичних подій, встановити зв'язок між географічним середовищем та місцем тієї чи іншої історичної події.

«Регламентована навчальною програмою година узагальнення/тематичного оцінювання використовується для проведення або уроку узагальнення і систематизації, або уроку контролю (і корекції) навчальних досягнень учнів. Урок узагальнення і систематизації або урок контролю (і корекції) проводяться із пропонуванням усних, письмових або комбінованих видів завдань. На правій сторінці журналу робиться відповідний до типу уроку запис: або «Урок узагальнення і систематизації із теми „_____”», або «Урок контролю (і корекції) навчальних досягнень учнів із теми „_____”». На уроці узагальнення і систематизації пізнавальна діяльність учнів (усіх або вибірково) оцінюється на розсуд учителя. На уроці контролю (і корекції) навчальних досягнень учнів оцінюється пізнавальна діяльність усіх присутніх шестикласників. Оцінка за урок контролю є визначальною під час виставлення бала за тему». Називаючи урок тематичного оцінювання уроком контролю і корекції, вказуємо тип

заняття, що відповідає загальноприйнятим у педагогіці підходам, має таке ж змістове наповнення тематичного оцінювання, але водночас не суперечить Інструкції.

Запис практичних занять здійснюється відповідно до формулювання у програмах. Наприклад, «Практичне заняття. Міфи та релігія Стародавнього Єгипту».

Мета навчання історії в школі передбачає: **«Формувати в учнів самоідентичність та почуття власної гідності на основі осмислення соціального і морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу»**. Для реалізації визначеної мети варто окрім традиційних засобів навчання (шкільних підручників та посібників) використовувати комплекс сучасних джерел, що містять наукову, вивірену та апробовану інформацію, яка базується на базових принципах формування змісту шкільної історії.

Інформуємо також, що міністерство рекомендує серед інших курсів вивчати курс за вибором «Культура добросусідства» (автори Араджионі М. А., Смірнов О. К.), що сприяє поглибленню знань учнів з питань багатокультурності, історії, географії, культури та традицій народів рідного краю. Курс має позитивний вплив на розвиток міжкультурної освіти, виховної роботи, профілактику ксенофобії й зниження конфліктного потенціалу в освітньому середовищі.

Правознавство

У 2014/2015 навчальному році учні 9 класів навчатимуться за програмою «Правознавство. Практичний курс».

«Правознавство» як базовий курс у старшій школі має на меті формування в учнів системного уявлення про державу та право як основні засоби впорядкування суспільних відносин та вміння використовувати його у практичному житті.

Для 10 класів всіх профілів (окрім правового) на вивчення правознавства відводиться 35 годин на рік (1 год. на тиждень), а для правового профілю – 3 години на тиждень. Чинними є програми, що вийшли друком у 2010 році (Київ. Поліграфкнига. 2010).

При вивченні курсу «Правознавство» у 2014/2015 навчальному році слід враховувати новели вітчизняної правової системи. Зокрема, на їх зміст впливає зміна основоположних конституційних засад організації суспільного і державного ладу в Україні у зв'язку із прийняттям 21.02.2014 року Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» (№ 742-VII), яким відновлено дію окремих положень Конституції України з такими змінами,

внесеними законами України від 08.12.2004 року № 2222-IV, від 01.02.2011 року № 2952-VI, від 19.09.2013 року № 586-VII.

Нові конституційно-правові реалії мають важливе значення при вивченні учнями усіх розділів правознавства: теорії держави і права, конституційного права, основ публічного і приватного права України.

Враховуючи ухвалені рішення Верховної Ради України, необхідно назвати закони України, що приведені у відповідність із чинними конституційно-правовими нормами: «Про визнання таким, що втратив чинність», Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення їх у відповідність із Конституцією України» від 23.02.2014 року (№ 763-VII), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань судоустрою та статусу суддів» від 23.02.2014 року (№ 769-VII), «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 року (№ 794-VII), «Про внесення змін до Закону України „Про центральні органи виконавчої влади“ щодо приведення його у відповідність із Конституцією України» від 27.02.2014 року (№ 795-VII), «Про внесення змін до Закону України „Про місцеві державні адміністрації“ щодо приведення його у відповідність із Конституцією України» від 27.02.2014 року (№ 796-VII), «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 року (876-VII).

У 2014/2015 навчальному році необхідно продовжувати методичну роботу із огляду законодавчих змін до галузевих кодексів та базових законів України, оскільки парламентом України постійно здійснюється робота із удосконалення правового регулювання пріоритетних сфер суспільних відносин.

Особливу увагу необхідно звертати на процеси конституційних змін, що започатковані Президентом України та викладені у президентському Проекті змін до Конституції України.

При вивченні тем, присвячених конституційному та територіальному устрою України, правам та свободам людини і громадянина, важливим є роз'яснення учням правового статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополь. Зокрема, суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною. Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями 1907 року, IV Женевською конвенцією 1949 року, а також

всупереч Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та іншим міжнародно-правовим актам є окупацією частини території суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом.

Тимчасова окупація Росією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя не визнані ООН, іншими міжнародними організаціями та світовим співтовариством; Верховна Рада України прийняла 15.04.2014 року Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Відповідно до цього Закону підтверджується правовий статус Автономної Республіки Крим та міста Севастополя як невід'ємної частини території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України.

Цим Законом визначено сутність тимчасово окупованої території, врегульовано правові відносини щодо правового режиму тимчасово окупованої території, діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування на цій території, обмежень свободи пересування, гарантій права власності на нерухоме майно, обмежень (заборони) економічної діяльності на тимчасово окупованій території, встановлено відповідальність за діяльність, яка є колабораційною, шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

З метою більш кваліфікованого викладання правознавства в загальноосвітніх навчальних закладах бажано, щоб цей предмет щорічно викладався в школі одним вчителем. До проведення уроків з правознавства, активізації правовиховної роботи варто залучати представників обласних (районних) управлінь юстиції. Їх знання і досвід практичної роботи не тільки сприятимуть поповненню знань учнів із правових дисциплін, а й сприятимуть підвищенню їх зацікавленості в самоосвіті.

Громадянська освіта. Філософія

У 10-11 класах велике значення мають філософсько-світоглядні курси.

Продовжується вивчення курсів «Людина і світ», котрий відіграє неабияку роль у формуванні свідомого громадянина України та курсу «Філософія».

Чинними є програми ««Людина і світ. 11 клас», «Філософія. 10–11 класи» (Київ. Поліграфкнига. 2010 рік).

Курси морально-духовного спрямування

Відповідно до Типових навчальних планів (Додаток 13 до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 р. № 409 (в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.05.2014 № 664) загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою і вивченням етики чи курсів духовно-морального спрямування у 2014/2015 навчальному році у 5 класі відновлюється, а у 6 класі продовжується вивчення предмета **«Етика»** або курсів духовно-морального спрямування. Для шкіл, що користуються іншими Типовими планами ці курси можуть вивчатись за рахунок варіативної складової. Натепер міністерством рекомендовано кілька програм. «Етика» (Київ, «Перун», 2005), «Розмаїття релігій і культур світу», «Християнська етика в українській культурі», «Біблійна історія та християнська етика», «Основи християнської етики», «Етика: духовні засади».

Актуальність вивчення цих предметів обумовлена не тільки істотними змінами в ціннісних орієнтирах українського суспільства, що спостерігаються нині, а й загальним зростанням ролі моралі в житті людства в інформаційному суспільстві часів глобалізації.

Викладання основ християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах можливе лише за умови письмової згоди батьків та за наявності підготовленого вчителя. Підготовка вчителів християнської етики здійснюється в навчальних закладах або на курсах підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у Національному університеті «Острозька академія», Українському католицькому університеті, при обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Для належного підвищення кваліфікації вчителів етики та інших курсів духовно-морального спрямування, обміну досвідом, підвищення якості викладання можуть бути створені районні (міські) методичні об'єднання вчителів, творчі групи, кабінети тощо.

Зміст курсів духовно-морального спрямування не може нести катехізацію, неприпустимим є також нав'язування учителем дітям власних поглядів у ставленні до тих чи інших церков, примусу дітей до молитви під час уроків, відвідування церковних служб тощо.

Предмети духовно-морального спрямування слід викладати у тіс-

ній співпраці з батьками, інформувати батьківську громадськість про особливості християнської етики, давати їм можливість відвідувати уроки і позакласні заходи з предмета.

Згідно Інструкції з ведення ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах I-III ступенів (наказ Міністерства освіти і науки від 23.06.2000 № 240) календарне планування навчального матеріалу здійснюється учителем безпосередньо у навчальних програмах. Можна користуватись також окремими брошурами, виготовленими на основі навчальних програм. На основі календарних планів вчителі розробляють поурочні плани, структура і форма яких визначається ними самостійно. Поурочними планами для вчителів можуть слугувати також методичні посібники, що мають гриф Міністерства освіти і науки України. Під час розроблення календарних планів вчитель може на власний розсуд використовувати резервні години – планувати проведення лабораторних, практичних, контрольних робіт, семінарів, засідань «круглих столів» тощо.

Учнівські зошити з предметів суспільно-гуманітарного циклу переглядаються учителем один раз на семестр і бал за ведення зошита може (за бажанням вчителя) виставлятися в журнал. При виставленні тематичних оцінок вчитель на власний розсуд може враховувати або ні оцінку за ведення зошита.

На запити багатьох колег вважаємо за необхідне ще раз зупинитися на вимогах до календарно-тематичного планування із історії, правознавства, громадянської освіти та предметів філософсько-світоглядного циклу.

Календарно-тематичне планування – це розподіл у часі окремих уроків із врахуванням кількості годин, що визначаються програмою на кожну тему, кількості тижневих годин (визначених навчальним планом) і розкладу занять.

Планування розробляється вчителем на кожний клас у відповідності з навчальною програмою та вимогами Державного освітнього стандарту. У разі викладання предмета у кількох класах (паралелі) дозволяється загальне планування для класів паралелі.

Ступінь розроблення календарно-тематичного планування є критерієм професіоналізму вчителя. Тому у плані вчитель визначає послідовність вивчення окремих питань теми, відбирає зміст, продумує систему уроків навчання, повторення, закріплення і форми контролю.

Календарно-тематичний план учителя має включати такі розділи:

1. титульний аркуш, де зазначено найменування освітнього закладу; назву документа (календарно-тематичне планування); назву предмета (повинна відповідати назві предмета в робочому плані на-

вчального закладу); навчальний рік; клас (класи); прізвище, ім'я та по батькові вчителя.

2. На титульному аркуші повинні бути записи: «Розглянуто на засіданні предметної кафедри вчителів (методичного об'єднання) – протокол № ... від ...»; «Погоджено: заступник директора із навчально-виховної роботи»; «Затверджено: директор навчального закладу: (дата затвердження)».

3. Навчально-методичне забезпечення навчального плану включає наступні відомості: річна кількість годин; кількість годин на тиждень згідно з програмою; планова кількість самостійних (практичних) робіт; реквізити програми; навчально-методичні комплекси.

4. Календарно-тематичне планування повинно обов'язково включати номер і дату проведення уроку, зміст (тему) уроку, примітку.

5. Графа «Зміст (тема) уроку» включає: загальні назви теми; кількість годин, відведених на вивчення даної теми; теми кожного уроку; контроль по завершенню вивчення даної теми.

6. У графі «Примітка» можуть міститися помітки, зроблені вчителем у процесі роботи з даним тематичним плануванням (використання додаткової літератури, зміст індивідуальних завдань для учнів, які відстають у навчанні, різноманітні форми роботи на уроках, індивідуальна діяльність, яка планується, необхідне обладнання, тип провідної діяльності учнів на уроці, види уроків тощо).

7. Зміст плану навчального курсу повинен відповідати змісту програми, за якою ведеться навчання.

Вчителі мають право користуватися планами на друкованій основі, а не писати їх «від руки», допустимою є також календаризація у програмах.

Також вчителі можуть користуватися друкованими посібниками з календарно-тематичного планування за умови, що вони відповідають навчальним програмам і оформлені згідно викладених вимог.

Математика

6 класи загальноосвітніх навчальних закладів продовжать навчання за новою програмою «Математика. Навчальна програма для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів» – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013 та розміщеною на сайті Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua/ua//activity/education/56/general-secondary-ducation/educational_programs/1349869088/). За Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОНмолодьспорту від 03.04.2012 № 409, на вивчення математики у 6 класі відводиться 4 години на тиждень.

В основу побудови змісту й організації процесу навчання математики в 6 класі покладено *компетентнісний підхід*, відповідно до якого кінцевим результатом навчання предмета є сформовані певні компетентності учнів. Їх сутнісний опис подано в програмі у розділі «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів».

Курс математики 6 класу передбачає розвиток і поглиблення знань учнів про числа і дії над ними, числові й буквені вирази, величини та їх вимірювання, рівняння, числові нерівності, а також уявлень про окремі геометричні фігури на площині і в просторі. Понятійний апарат, обчислювальні алгоритми, графічні уміння і навички, що мають бути сформовані на цьому ступені вивчення курсу, є тим підґрунтям, що забезпечує успішне вивчення в наступних класах алгебри і геометрії, а також інших навчальних предметів, де застосовуються математичні знання.

Основу курсу становить розвиток поняття числа та формування міцних обчислювальних і графічних навичок. У 6 класі продовжується поступове розширення множини натуральних чисел до множини раціональних чисел шляхом послідовного введення дробів (звичайних і десяткових), а також від'ємних чисел разом із формуванням культури усних, письмових, інструментальних обчислень.

Важливе значення для підготовки учнів до систематичного вивчення алгебри, геометрії та інших предметів мають початкові відомості про метод координат, які дістають учні 6 класу: зображення чисел на координатній прямій, прямокутна система координат на площині, виконання відповідних побудов, побудова і аналіз окремих графіків залежностей між величинами.

Суттєве місце у вивченні курсу посідають текстові задачі, основними функціями яких є розвиток логічного мислення учнів та ілюстрація практичного застосування математичних знань. Під час розв'язування текстових задач учні також вчать використовувати математичні моделі. Розв'язування таких задач супроводжує вивчення всіх тем, передбачених програмою.

Зміст геометричного матеріалу включає початкові відомості про планіметричні (коло, круг, сектор) і стереометричні (циліндр, конус, куля) фігури.

Вивчення геометричних фігур має передбачати використання наочних ілюстрацій, прикладів із довкілля, життєвого досвіду учнів, виконання побудов і сприяти виробленню вмінь виділяти форму і розміри як основні властивості геометричних фігур. Закріплення понять супроводжується їх класифікацією (кутів, трикутників, взаємного розміщення прямих на площині). Властивості геометричних фігур спочатку обґрунтовуються дослідно-індуктивно, потім застосо-

вуються в конкретних ситуаціях, що сприяє виробленню в учнів умінь доказово міркувати.

Основа інтеграції геометричного матеріалу з арифметичним і алгебраїчним — числові характеристики (довжина, площа, об'єм) геометричних фігур. Узагальнюються знання учнів про одиниці вимірювання довжини, площі, об'єму і вміння переходити від одних одиниць до інших, оскільки ці знання і вміння використовуються у вивченні предметів природничого циклу і в трудовому навчанні.

У навчання математики в 6 класі вводяться елементи теорії ймовірностей. В учнів формуються початкові відомості про множину, її елементи. На прикладах пояснюються поняття випадкової події та ймовірності її появи.

Важливим є формування в учнів умінь подавати дані у вигляді таблиць, графіків і діаграм різних типів та на основі їхнього аналізу робити відповідні висновки.

Вивчення математики у 6 класі здійснюється з переважанням індуктивних міркувань в основному на наочно-інтуїтивному рівні із залученням практичного досвіду учнів і прикладів із довкілля. Відбувається поступове збільшення теоретичного матеріалу, який вимагає обґрунтування тверджень, що вивчаються. Це готує учнів до ширшого використання дедуктивних методів на наступному етапі вивчення математики.

У цьому році навчальні заклади будуть забезпечені такими підручниками з математики: «Математика. 6 клас» (авт. Мерзляк А. Г., Полонський В. Б., Якір М. С.), «Математика. 6 клас» (авт. Тарасенкова Н. А., Богатирьова І. М., Коломієць О. М., Сердюк З. О.), «Математика. 6 клас» (авт. Істер О. С.). Далі детальніше про кожний з них.

Підручник «Математика. 6 клас», автори А.Г. Мерзляк, В.Б. Полонський, М.С. Якір, видавництво «Гімназія», 2014.

Зміст підручника ґрунтується на таких концептуальних засадах:

- наступність до курсу математики 5 класу;
- доступність у поєднанні з науковістю;
- пропедевтичність по відношенню до систематичних курсів алгебри і геометрії 7 класу;
- прикладна спрямованість.

Автори підручника ставили за мету реалізацію низки важливих і традиційно складних дидактичних і загальнопедагогічних задач.

- Формування необхідних навчальних компетенцій.
- Розвиток логічного, евристичного, алгоритмічного мислення дитини.
- Сприяння всебічному розвитку дитини.

- Формування стійкого інтересу до навчання, зокрема до вивчення математики.
- Набуття необхідних життєвих компетентностей.

Підручник складається з чотирьох параграфів, що відповідають чотирьом основним темам, які вивчають у 6 класі:

§ 1. Подільність натуральних чисел.

§ 2. Звичайні дроби

§ 3. Відношення і пропорції

§ 4. Раціональні числа і дії з ними

Параграфи поділено на пункти загальним числом 46. Зміст кожного пункту присвячено певній темі навчальної програми.

Текст підручника написано доступною мовою, що дає змогу учневі в разі потреби самостійно опанувати навчальний матеріал. Цьому сприяє наявність прикладів розв'язання типових задач, структурне та ілюстративне оформлення.

Численний і різноманітний дидактичний матеріал дає змогу вчителю організувати роботу з групами учнів із різним рівнем підготовки та реалізувати індивідуальний підхід у навчанні. Дидактичний матеріал до кожного пункту за допомогою спеціальної символіки розподілено за рівнями складності відповідно до рівнів навчальних досягнень учнів, від найпростіших до задач підвищеної складності, позначених значком «*», які не є обов'язковими для розв'язування і призначені для роботи з обдарованими учнями. Як правило, сусідні вправи – це пари аналогічних задач, використання яких допоможе вчителю організувати закріплення методів розв'язування типових задач при виконанні домашньої роботи. У розділі «Дружимо з комп'ютером» наведено понад 50 додаткових завдань до дидактичного матеріалу підручника, спрямованих на формування в учнів алгоритмічного мислення і навичок застосування комп'ютера.

У багатьох задачах фігурують конкретні статистичні дані, представлено реальні побутові ситуації, використовується інформація з українознавства.

Структуровано і систематизовано роботу із закріплення знань. У кожному пункті наведено питання, які призначені для самоперевірки засвоєння теоретичного матеріалу, які також можна використовувати для контролю знань. Після кожного пункту подано групу задач на повторення; після кожного параграфу – завдання в тестовій формі. Завершує підручник розділ «Вправи для повторення за курс 6 класу».

Розвитку інтересу до предмета сприятимуть задачі логічного характеру під рубрикою «Задача від Мудрої Сови», що містяться в кожному пункті, та оповідання з рубрики «Коли зроблено уроки», при-

свячені історії розвитку розділів математики, що вивчаються.

Підручник «Математика. 6 клас» (авт. Тарасенкова Н. А., Богатирьова І. М., Коломієць О. М., Сердюк З. О.), Видавничий дім «Освіта», 2014.

У структурі підручника 5 розділів («Подільність натуральних чисел», «Звичайні дроби та дії з ними», «Відношення і пропорції», «Раціональні числа та дії з ними», «Вирази і рівняння»), вступне слово до учнів, завдання для повторення вивченого наприкінці навчального року, відповіді, предметний покажчик. Кожен розділ розпочинається переліком передбачуваних пізнавальних результатів у рубриці «У розділі дізнайтесь ...», а завершується рубрикою «Перевірте, як засвоїли матеріал розділу», який містить контрольні запитання узагальнювального характеру і тестові завдання.

Розділи підручника поділено на параграфи. У кожному параграфі міститься: основний навчальний матеріал; додаткові відомості у рубриці «Дізнайтеся більше»; запитання для повторення вивченого в межах параграфа у рубриці «Пригадайте головне»; система задач чотирьох рівнів складності (рубрика «Розв'яжіть задачі»), яка завершується окремими блоками завдань «Застосуйте на практиці» та «Задачі на повторення».

Навчальний текст, як правило, розгортається за таким планом: актуалізація попереднього досвіду учнів або аналіз малюнка чи життєвої ситуації; міркування (або задача), що приводять до нового поняття, факту, способу діяльності; формулювання, яке треба запам'ятати; проблемне запитання із відповіддю; як коротко записати нові позначення; вказівка «Зверніть увагу»; типова задача; узагальнення способу розв'язування типової задачі (чи вказівка на особливості, які варто усвідомити). У побудові міркувань здебільшого використовуються спосіб «від конкретного до загального», широко застосовуються аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння, зокрема прийом зіставлення і протиставлення. Важлива роль відводиться візуальній опорі для успішного здійснення учнями розумових дій.

Зміст підручника та апарат організації його засвоєння спрямовані також на творчий розвиток учнів, мотивацію навчання, стимулювання пізнавального інтересу, забезпечення успішної самостійної роботи учнів. Розв'язання більшості типових сюжетних задач подано алгебраїчним способом. Задачі для різних видів класної й позакласної роботи, в тому числі практичного спрямування, подано після кожного параграфа, вони мають наскрізну нумерацію. Спеціальною піктограмою «Будиночок» позначено задачі, які рекомендуються для домашньої роботи.

Підручник добре ілюстрований. Кольорові фотографії та ілюстрації несуть добре продумане дидактичне навантаження і полегшують

сприймання та розуміння учнями нового навчального матеріалу. Кожен малюнок відображає певний математичний зміст, в тому числі й художня композиція першої сторінки кожного розділу.

Підручник «Математика. 6 клас». (авт. Істер О.С.), видавництво «Генеза» 2014.

Підручник складається з чотирьох розділів, назви й зміст яких відповідають програмі. Кожен з них починається короткою мотивацією його вивчення. Розділи складаються з параграфів, яких у підручнику 54. Підручник дозволить не тільки засвоїти програму з математики для 6-го класу, а й буде сприяти розвитку мислення, творчих здібностей учнів, їх інтересу до навчання взагалі, і математики зокрема.

Лаконічне, але в той самий час повне пояснення теоретичного матеріалу, проілюстроване необхідною кількістю прикладів і задач. Підручник містить біля 1600 вправ, які диференційовано за 4 рівнями складності, виділено вправи підвищеної складності та задачі рубрики «Цікаві задачі для учнів не ледачих». У більшості параграфів кількість вправ подано з деяким перебільшенням. Це, разом з диференціацією вправ, дозволить вчителю вибирати вправи для класних (номери цих вправ подано чорним кольором) та домашніх робіт (номери цих вправ подано синім кольором) з урахуванням різного рівня розвитку учнів. Підручник містить структурні елементи, які спрямовані на широкі можливості самоосвіти учнів та контролю з боку батьків, зокрема завдання для перевірки знань теми у формі тематичної контрольної роботи. Підручник містить достатню кількість вправ пропедевтичного характеру, що сприятимуть вивченню курсів алгебри і геометрії у 7-9 класах.

Значну увагу слід приділити патріотичному вихованню, розповідям про видатних українських математиків, вибору задач з відповідним формулюванням тощо.

Для учнів 5 класу залишаються чинними інструктивно-методичні рекомендації, що містяться у листі Міністерства від 24.05.13 № 1/9-368 «Про організацію навчально-виховного процесу у 5 класах загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення базових дисциплін в основній школі» ознайомитись з якими можна на сайті МОН (<http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/methodical-recommendations/>), а для учнів 7-11 класів чинними залишаються рекомендації, що містяться у листі Міністерства від 01.06.2012 року № 1/9-426 "Щодо інструктивно-методичних рекомендацій із базових дисциплін" (Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №17-22, 2012 р.).

Географія

Учні шостих класів розпочинають вивчення географії – нового для них предмета за навчальною програмою Географія. 6-9 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. Програма також розміщена на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки (www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/general-secondary-education/educational_programs/1349869088/). Зміст програми здійснює перехід від пропедевтичного курсу «Природознавство» до систематичних курсів географії та водночас стає основою для їх подальшого вивчення.

Основними завданнями курсу «Загальна географія» є знайомство з географією як наукою, з процесами, що відбуваються в оболонках земної кулі як складових географічної оболонки, формування знань про існуючі в природі взаємозв'язки й закономірності та особистісно-значущих вмінь щодо роботи з планом, картою, визначення місцеположення географічних об'єктів.

Зміст курсу включає в себе «Вступ» та чотири розділи: «Розвиток географічних знань про Землю», «Земля на плані і карті», «Оболонки Землі», «Планета людей». Порівняно з навчальною програмою 2005 року зміст розділів і тем зазнав якісних змін. Зокрема, в результаті застосування географічного принципу до аналізу подорожей та відкриттів теми «Епоха Великих географічних відкриттів» та «Географія Нового часу» об'єднано в одну тему «Відкриття нових земель та навколосвітні подорожі», тему «Географічна оболонка» замінено темою «Природні комплекси», розділи «Земля – планета людей» і «Людина та географічна оболонка» об'єднано в розділ «Планета людей».

Отже, початковий курс географії є основою системи природничо-географічної освіти і розглядає такі наріжні питання: відомості про географічні подорожі та дослідження Землі, топографічний план та особливості зображення земної кулі на глобусі й карті, про сфери Землі (літо-, гідро-, атмо-, біосферу та географічну оболонку), про методи їх дослідження, планетарні закономірності, про основні компоненти природного комплексу та взаємозв'язки між ними, про кількість і рух населення земної кулі, його расовий склад, положення України та окремих держав на політичній карті світу та про вплив людини на природу.

Знання про літосферу, гідросферу, атмосферу і біосферу підводять учнів до поняття про географічну оболонку та прояв у ній певних закономірностей.

Перед вчителем географії поставлені цілі, для досягнення яких йому необхідно розв'язувати наступні навчально-методичні завдання:

- розвивати пізнавальний інтерес учнів до об'єктів і процесів навіколишнього світу;

- навчити встановлювати зв'язки в системі географічних знань й на цій основі формувати навчально-пізнавальну, інформаційну, картографічну та комунікативну компетенції;

- залучати учнів до практичної діяльності щодо застосування отриманих географічних знань і вмінь у повсякденному житті.

Дуже важливо з перших уроків вивчення предмета в 6 класі показати практичне значення географії в житті людини, підкреслюючи, що сьогодні одним із головних завдань фізичної географії є передбачення тих змін у природі, які можуть відбутися в результаті стихійних лих та нераціональної господарської діяльності людини.

Для організації діяльнісного підходу та формування предметних і практичних компетентностей учнів у 6 класі пропонується виконання 9 практичних робіт, 4 з яких оцінюються обов'язково, решта – на вибір учителя. Практичні роботи передбачають роботу з контурними картами та картами атласу, розв'язування географічних задач, побудову графіків і діаграм, дослідження компонентів природи та їх взаємозв'язків на прикладі одного з природних комплексів своєї місцевості, тобто на основі використання місцевого краєзнавчого матеріалу. Працюючи з джерелами картографічної інформації, учні повинні засвоїти певну географічну номенклатуру, що передбачена програмою та навчитися наносити її на контурну карту, дотримуючись загальноприйнятих вимог. У процесі розв'язування географічних задач, побудові графіків і діаграм значну роль у засвоєнні навчального матеріалу на цьому етапі відіграє математика. Вона включає в себе поняття про масштаб, про градус, про кути і вимірювання їх транспортиром, про додатні і від'ємні числа, відсотки, проміле, середнє арифметичне. Знання з математики готують учнів до робіт на місцевості по вимірюванню відстаней, крутості схилів, визначенні азимутів. Спираючись на математичні знання, учні легше засвоять поняття про масштаб, абсолютну висоту, зможуть обчислити середні багаторічні дані на підставі спостережень за елементами погоди, зможуть зрозуміти матеріал про відносну та абсолютну вологість та солоність води у Світовому океані.

Крім практичних робіт, програмою з географії для 6-го класу рекомендується проведення досліджень як елементу творчої діяльності школярів. Цей вид роботи проводиться під керівництвом учителя, який визначає основну мету досліджень, та за активної участі членів родини учня. Дослідження проводяться за вибором і бажанням учня і оцінюється відповідно як творча робота. Форму виконання і подачі роботи вчитель рекомендує, а учень обирає довільно (міні-проекти, есе, презентації тощо)

Дослідження, як один з нових складниківів у навчальній програмі з географії, передбачає планомірну і систематичну роботу вчителя щодо розвитку в учнів дослідницьких умінь. Враховуючи, що рушійною силою будь-якої дослідницької діяльності є цікавість, слід насамперед створити на уроці географії умови, які б спонукали учнів до зацікавленості у виконанні дослідницьких завдань. Крім того, застосування досліджень як навчальної технології сприятиме формуванню мотивації шестикласників до вивчення географії, активізації їх пізнавальної діяльності.

Основними завданнями організації досліджень у процесі вивчення географії у 6 класі є:

- ознайомити шестикласників з основними прийомами дослідницької роботи, як – от: аналіз, синтез, порівняння, співставлення, аргументованість (доказовість) та ін.;
- вчити учнів застосовувати прийоми дослідження під час ознайомлення з географічними явищами, процесами у відповідних темах навчальної програми;
- максимально спиратися на індивідуальний життєвий дослідницький досвід шестикласників;
- розвивати індивідуальні дослідницькі вміння та творчі можливості кожної дитини, формуючи тим самим їхній попередній науково-дослідницький досвід;
- допомагати кожному учню пізнати себе, розкрити свої здібності, самореалізуватися в процесі дослідницької роботи.

Формування в учнів 6 класу дослідницьких умінь відбувається поетапно з постійним підвищенням ступеня їх самостійності, поступово перетворюючи їх на активних учасників та співавторів дослідницьких ідей.

Запропоновані в навчальній програмі теми та проблеми дослідження можуть виконуватися як під час уроку, так й у позаурочний час, зокрема як індивідуальне (домашнє) завдання, а також у позашкільній роботі, наприклад, під час екскурсій чи проведення спостережень, гурткової роботі. Будь-яка із запропонованих проблем дослідження може стати й головною проблемою уроку чи його фрагменту з відповідної теми. На уроках чи у позаурочний час, де проводиться дослідження, варто використовувати різні форми його проведення: колективну, групову, парну чи індивідуальну.

Підготовка завдань дослідницького характеру потребуватиме від учителя більших розумових зусиль і витрат часу, аби ця робота не перетворилася лише на скачування учнями інформації з Інтернету. Тому слід наголошувати школярам, що пошук, накопичення та опрацюван-

ня зібраної інформації згідно з проблемою дослідження є дуже важливими, для того аби в проблемі, що досліджується, досягти певного результату. Також учителю варто звертати увагу учнів й на те, якими методами (прийомами) цю інформацію краще опрацювати, як коректно сформулювати мету, визначити об'єкт і предмет дослідження, яким чином краще оформити результати. Можна з шестикласниками говорити й про те, що дослідження бувають як суто теоретичними, так й практичними (прикладними), та пояснити різницю між ними.

Очікуваним результатом проведення передбачених програмою досліджень є передусім оптимальне засвоєння учнями навчального матеріалу (географічних фактів, понять, закономірностей), розвиток зазначених вище дослідницьких умінь та розвиток особистості учня (його пізнавальної активності, креативності, цікавості, наполегливості у розв'язанні поставлених завдань, охайності в оформленні результатів роботи тощо). Важливим моментом повинна стати публічність результатів проведених досліджень, їх обговорення на уроках, на спеціально організованих виставках, у шкільній пресі та процес їх оцінювання.

Отже, оцінювання навчальних досягнень учнів з географії в цілому здійснюється з урахуванням їх індивідуальних особливостей і передбачає диференційований підхід щодо його організації. Критерієм оцінки роботи учнів є не стільки обсяг навчального матеріалу, що залишився в пам'яті, скільки вміння його аналізувати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, використовувати в життєвих ситуаціях, самостійно здобувати знання.

До використання у 6 класі Міністерством рекомендовано три підручники:

1. «Географія» підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Бойко В.М., Міхелі С.В.), «СИЦИЯ», 2014;

2. «Географія» підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш.), «Генеза», 2014;

3. «Географія» підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Гільберг Т.Г., Паламарчук Л.Б.), «Грамота», 2014.

Підручники відзначаються певною новизною у формуванні цілісної системи географічних знань, що пояснюється специфічним характером використання авторами своїх підходів та моделей підручника.

Для **учнів 7-11 класів** чинними залишаються рекомендації, що містяться у листі Міністерства від 01.06.2012 року №1/9-426 «Щодо інструктивно-методичних рекомендацій із базових дисциплін» (Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №17-22, 2012 р.). З повним текстом інструктив-

но-методичних матеріалів можна також ознайомитися на офіційних веб-сайтах Міністерства освіти і науки (www.mon.gov.ua) та Інституту інноваційних технологій і змісту освіти (www.iitzo.gov.ua).

Вивчення географії в **2014/2015** навчальному році у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюватиметься відповідно до типових навчальних планів, затверджених наказами Міністерства освіти і науки (від 05.02.2009 №66 «Про внесення змін до наказу МОН України від 23.02.2004 №132 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи», від 27.08.2010 №834 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів III ступеня» та від 29.05.2014 №664 «Про внесення змін до наказу МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня»). Нижче наведено розподіл кількості годин (тижневе навантаження) на вивчення географії в основній і старшій школі:

6 клас	7 клас	8 клас	8 клас (поглиблене вивчення географії)	9 клас	9 клас (поглиблене вивчення географії)	10 клас			11 клас		
						рівень стандарту	академічний рівень	профільний рівень	рівень стандарту	академічний рівень	профільний рівень
2	2	1,5	3	1,5	3	1,5	1,5	5	-	-	5

Вивчення географії у 2014/2015 навчальному році буде здійснюватися за збірниками програм:

- 1) Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія. Економіка. 6-11; видавництво «Перун», 2005, 2006;
- 2) Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія. Економіка; видавництво «Навчальна книга», 2005;
- 3) Збірник навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного та технологічного циклу. Географія України. Видавництво «Вікторія»; 2008;
- 4) Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи. Географія. Економіка. Рівень стандарту. Академічний рівень. Профільний рівень. – Київ, 2010.

Ще раз хочемо звернути увагу вчителів на виконання практичних робіт, які передбачені навчальною програмою. Орієнтація географічної освіти на компетентнісний підхід робить акцент на практичну

складову шкільної дисципліни, оскільки її зміст лежить в основі формування ключових компетентностей як освітніх результатів. Досягнення педагогічних цілей дозволяє акцентувати увагу в навчальному процесі на діяльнісній частині його змісту, тобто посиленні уваги на формуванні вмінь школярів. Тому виконання практичних робіт є важливою і невід'ємною частиною навчального процесу. Практична частина програми складається з практичних робіт та навчальної практики й екскурсій:

- 7 клас – 12 практичних робіт;
- 8 клас – 7 практичних робіт;
- 9 клас – 10 практичних робіт;
- 10 клас – 4 практичні роботи (академічний рівень і рівень стандарту).

Оцінювання практичних робіт з географії здійснюється на розсуд учителя і в залежності від способу виконання (фронтальне, групове, індивідуальне) або у всіх учнів класу, або вибірково в окремих учнів. У кожному семестрі **обов'язково оцінюється дві практичні роботи**, які також визначає вчитель.

Практичні роботи оформляються в робочих зошитах. У навчальному процесі можуть використовуватись робочі зошити або зошити для практичних робіт з друкованою основою (практикуми), які мають відповідний гриф МОН або схвалені для використання у загальноосвітніх навчальних закладах, якщо від дати надання схвалення чи грифа даному посібникові минуло не більше п'яти років.

Як і в попередні роки, вивчення географії України у 8 та 9 класах рекомендуємо завершувати викладанням 17-годинних курсів (за рахунок годин варіативної складової навчального плану) за програмами «Фізична географія своєї області» та «Економічна і соціальна географія своєї області». Завдяки такому підходу, спираючись на краєзнавчий принцип, вчитель дає наукові географічні поняття на основі вивчення своєї місцевості та наочно допомагає учневі у вивченні природи, населення і його господарської діяльності в рідному краї. Здобуті знання сприятимуть прищепленню учням любові до рідної землі, створять підґрунтя для того, щоб у подальшому учень орієнтувався на географічну освіту. Для викладання таких курсів підготовлено навчально-методичне забезпечення: бібліотека краєзнавчих підручників, посібників та програм по кожному регіону, а також великий перелік програм і посібників, підготовлених і схвалених до використання предметною комісією з географії Науково-методичної ради з питань освіти МОН України для окремих регіонів країни, районів, а подекуди окремих міст і сіл. При викладанні географії свого

регіону можна також використовувати географічні атласи областей України «Моя мала батьківщина», створені колективом видавництва «МАПА-Київ».

Великого значення на уроках географії в школах має використання друкованих та електронних картографічних посібників (атласів, контурних карт, глобусів, стінних карт та електронних картографічних засобів навчального призначення), що розроблені ДНВП «Картографія», ПАТ «Інститут передових технологій» і мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки України або схвалені для використання в загальноосвітніх навчальних закладах.

Перелік посібників, які можуть бути використані при вивченні географії постійно оновлюється, друкується в щорічному інформаційному збірнику МОН України та розміщений на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки: (www.mon.gov.ua), веб-сайті Інституту інноваційних технологій і змісту освіти: (www.iitzo.gov.ua).

Суттєву допомогу для підвищення свого фахового рівня та у підготовці до навчальних занять з географії вчителям надають друковані видання: журнал «Географія та економіка в рідній школі» Міністерства освіти і науки України та газета «Краєзнавство. Географія. Туризм».

Біологія

У 2014/2015 навчальному році вивчення біології у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюватиметься за такими *навчальними програмами*:

6 класи – програма з біології для 6–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом МОНмолодьспорту України від 6 червня 2012 р. № 664 // Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Природознавство. Біологія. 5–9 класи. – К.: ВД «Освіта», 2013. – 64 с.;

7–9 класи – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Біологія. 7–11 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 97 с.;

8–9 класи з поглибленим вивченням біології – програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням біології // Збірник навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного та технологічного циклу. – К.: Вікторія, 2009. – 102 с.;

10–11 класи – Програми для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академіч-

ний рівень, профільний рівень. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 128 с.;

У 10 – 11 класах з поглибленим вивченням біології: Програми для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 128 с.

Програми факультативів та курсів за вибором з біології та екології, рекомендовані МОН України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах:

7 – 11 класи – Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 246 с.;

5 – 9 класи – Збірник навчальних програм екологічного напрямку (І частина) для організації допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Програми для збірника підготовлені педагогічними працівниками Хмельницької, Івано-Франківської, Запорізької, Київської, Херсонської, Черкаської, Миколаївської областей. Зміст збірника включає такі програми.

1. Екологічна абетка. 5–6 класи (Віркун В. О., Єршова О. Б.)
2. Знайомство з екологією. 5–6 класи (Палюховська О. М., Гвардзе Л. А.)
3. Екологія рослин. 7–8 класи (Мирна Л. А., Бітюк М. Ю., Віркун В. О.)
4. Екологія (аутекологія) рослин 8(9) клас (Драган Г. І.)
5. Екологія тварин. 7 клас (Паращук Н. А.)
6. Екологія тварин. 7–8 класи (Чубса С.)
7. Вода – це життя. 7–8 класи (Гільберг Т. Г., Мирна Л. А.)
8. Екологія ґрунту. 7–8 класи (Віркун В. О., Біла М. С., Кашук Т. М., Щур О.М.)
9. Екологія повітря. 7–8 класи (Мирна Л. А., Бітюк М. Ю., Віркун В. О.)
10. Енергоресурси. 7–9 класи (Євсюченко Л. В.)
11. Енергоспоживання та енергозбереження. 8 клас (Кудревич О. П.)
12. Основи повноцінного харчування людини. 8 (9) клас (Бондаренко Л.)
13. Екологія їжі. 8–9 класи (Калінська Н. Р.)
14. Антропогенне забруднення навколишнього природного середовища. 8 клас (Бондаренко Л. Д.)
15. Екологія домашнього житла. 9 клас (Мельник О. А., Кожан Н. О., Вапняр С.М.)
16. Практична екологія. 9(10) клас. (Глазунова І. В., Глазунов М. М.)
17. Магнітне поле і здоров'я людини. 9 клас (Шарко В. Д. Ліскович О. В.)

18. Людина в електромагнітному павутинні. 9 клас (Шарко В. Д., Куриленко Н. В.)
19. Фізика. Людина. Навколишнє середовище. 9 клас (Кучрук О. Д., Шарко В. Д.)
20. Екологія рідного краю. 1–11 клас (колектив авторів Запоріжжя)
21. Збереження біорізноманіття свого регіону. 7 клас (Бойко П. М.)
22. Екологічні системи рідного краю. 7–8 класи (Мазаєва К. В., Сервалі Т. М.)
23. Екологічні проблеми рідного краю. 6–8 класи (Луценко А. Г., Луценко Т.)
24. Екологічне краєзнавство. 8–9 класи (Панич Н. Д.)
25. Сільський зелений туризм. 8 клас (Зінкевич М. В., Лішинська У. І.)
26. Сільський зелений туризм. 9 клас (Зінкевич М. В., Лішинська У. І.)
27. Основи екології та природокористування 8–11 класи (Глушак Г. Я.)
28. Екологічна культура 8 (9) клас (Шилкіна К. О.)

Зміст програм курсів за вибором і факультативів, як і кількість годин, що передбачена у програмах, є орієнтовним. Учитель може творчо підходити до реалізації змісту цих програм, ураховуючи інтереси та здібності учнів, потреби регіону, можливості навчально-матеріальної бази школи. Курс за вибором (факультатив), програма якого розрахована на 35 год і більше, може вивчатися упродовж двох років.

Оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється відповідно до Критеріїв оцінювання (наказ Міністерства № 329 від 13.04.2011 р., зареєстрований в Міністерстві юстиції України 11 травня 2011 р. за № 566/19304), які визначають загальні підходи до визначення рівня навчальних досягнень учнів, та орієнтовних вимог до оцінювання з предмета.

Оцінювання навчальних досягнень учнів **6 класів** здійснюється відповідно до орієнтовних вимог до оцінювання, затверджених наказом Міністерства від 21.08.2013 р. № 1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти».

Оцінювання навчальних досягнень учнів **7 – 11 класів** здійснюється відповідно до орієнтовних вимог до оцінювання, затверджених наказом Міністерства від 30.08.2011 р. № 996 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти».

Тематична оцінка виставляється з урахуванням поточних оцінок за різні види навчальних робіт, у тому числі лабораторні (практичні) роботи. З огляду на це, у кожного учня має бути оцінка за виконання,

як мінімум, однієї з лабораторних (практичних) робіт, передбачених програмою у змісті певної теми.

З метою об'єктивного семестрового оцінювання, яке здійснюється на підставі тематичного оцінювання, доцільно використовувати різні форми для проведення перевірки навчальних досягнень з різних тем: усне опитування, виконання самостійних робіт, тестування (письмове, усне, комп'ютерне), тематична контрольна робота. Для запобігання перевантаженню учнів не рекомендується проведення тематичної контрольної роботи з біології у кінці семестру. Проведення семестрової контрольної роботи програмами з біології не передбачено.

Зміст завдань для перевірки навчальних досягнень з теми має відповідати обов'язковим результатам навчання (державним вимогам щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів, визначеним програмою) й критеріям оцінювання. Завдання для перевірки навчальних досягнень мають спиратися не тільки на базові знання учнів, а й на вміння їх застосовувати. Обов'язковим елементом тематичної контрольної роботи мають бути завдання з короткою та розгорнутою відповідями.

У 2014/2015 навчальному році вивчення предмета «Біологія» у 6 класі відбуватиметься за новою навчальною програмою, укладеною відповідно до нової редакції Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти.

Формування компетентностей – це складний, цілеспрямований процес.

Його доцільно розпочати з визначення компетентностей, які можуть бути сформовані на уроках біології, а також установлення співвідношення між ключовими і предметними компетентностями, які реалізуються в шкільному курсі біології. Наприклад, формування предметної компетентності щодо оволодіння прийомами роботи з текстами, табличними даними, схемами біологічного змісту, зображеннями біологічних об'єктів забезпечує формування ключової інформаційної компетентності.

Наступним кроком має бути аналіз навчальної програми з біології з метою визначення предметних компетентностей, які можуть бути сформовані під час вивчення певної теми, і системи пізнавальних дій учнів, які забезпечують їх формування. Учителю необхідно визначити конкретні знання, уміння й здатності, що становлять компетентності і якими повинні оволодіти учні упродовж вивчення теми; відібрати зміст, методи і засоби навчання, які забезпечать формування визначеної компетентності.

Приклад співвідношення ключових і предметних компетентностей та пізнавальних дій учнів у курсі біології 6 класу (Тема 5. Гриби)

Ключова компетентність	Предметна компетентність	Знання, уміння і здатності учнів, визначені програмою
Здоров'язбережувальна компетентність	Дотримання заходів профілактики захворювань, які викликаються грибами	Учень (учениця) наводить приклади отруйних грибів свого краю; розпізнає їстівні та отруйні гриби своєї місцевості; пояснює: як відрізнити отруйні гриби (на прикладах видів своєї місцевості); негативні наслідки вживання в їжу продуктів, що вражені цвілевими грибами; застосовує знання для: зберігання харчових продуктів; профілактики захворювань, спричинених грибами; профілактики отруєння грибами.

Для успішної реалізації компетентнісного підходу учителів необхідно накопичити й систематизувати прийоми формування навчально-пізнавальних компетентностей, вміти проектувати навчальні задачі, використовувати проблемно-пошуковий або дослідницький метод, організувати самостійну навчальну діяльність учнів, максимально використовувати краєзнавчий матеріал.

Важливим кроком у реалізації компетентнісного підходу в навчанні біології є використання змісту навчальної програми, її структурних компонентів.

У новій навчальній програмі з біології враховано вимоги до конструювання змісту освіти в сучасній школі, зокрема: універсальність, фундаментальність, практичну спрямованість, відповідність віковим особливостям учнів, міжнародному стандарту, досягненням біологічної науки. Зміст програм порівняно з програмою 2005 р., позбавлений надмірної деталізації, особливо це стосується питань систематики, морфології, анатомії біологічних об'єктів, використання термінології; включає інформацію, необхідну для збереження здоров'я, прийняття рішень у повсякденному житті, формування стратегії поведінки сучасної людини; націлює на використання краєзнавчого матеріалу.

Програма реалізує всі компоненти змісту освіти:

- інформаційний (знання про природу й способи пізнання природи);
- операційний (уміння: загальнонавчальні й спеціальні);
- досвід творчої діяльності;
- досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу,

до інших людей, до самого себе.

Розкриємо місце компонентів змісту освіти у формуванні предметних компетентностей на уроках біології у 6 класі.

У сучасних умовах розвитку суспільства знання про природу залишаються одним із основних складників змісту біологічної освіти,

проте вони визнаються потрібними не самі по собі, а для формування здатності використання їх у різних навчальних та життєвих ситуаціях. Для розвитку предметних компетентностей необхідно зменшити число понять, що вивчаються, оскільки набуття досвіду діяльності потребує більше часу. З навчального змісту необхідно відібрати найбільш істотне і важливе для засвоєння, навколо якого розгортатиметься пізнавальна діяльність учня, формуватимуться уміння і набуватиметься досвід практичної діяльності.

Орієнтиром у відборі змісту, обов'язкового для засвоєння, є державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки, представлені у правій частині навчальної програми. Змістова частина програми, а також зміст підручників можуть включати питання, які перевищують ці вимоги. Такі питання передбачають формування у шестикласників певних уявлень про біологічні об'єкти/явища, необхідних для подальшого вивчення біології. Зокрема, це поняття про віруси, електронно-мікроскопічну будову клітини, класифікацію рослин, що включено до змісту навчального матеріалу, але не відображено у частині вимог програми.

Зміст програми передбачає поступове формування загальнобіологічних понять. Так, у першій темі («Клітина») упродовж 10 навчальних годин передбачається засвоєння учнями таких понять і термінів: *клітина, клітинна мембрана, цитоплазма, ядро, клітинна оболонка, органели, хлоропласти, мітохондрії, вакуоля, хромосоми*. У другій темі («Одноклітинні організми. Перехід до багатоклітинності») учитель розпочинає роботу з формування знань про типи живлення (автоτροφний, гетеротрофний), способи розмноження (статеве й нестатеве), еукаріотичні й прокаріотичні клітини; продовжує формувати знання про одно- та багатоклітинні організми, перші уявлення про які учні тримали в курсі природознавства.

Другий компонент змісту біологічної освіти – це оволодіння досвідом здійснення відомих способів діяльності. Біологічні знання мають стати основою для формування в учнів загальнонавчальних та спеціальних умінь, зокрема таких важливих, як уміння вести спостереження та описувати їх, виконувати експеримент та оформляти результати біологічних досліджень, самостійно отримувати й переробляти інформацію, аналізувати факти, процеси, явища, аналізувати текст, що містить протиріччя, неоднозначні ідеї або зайву інформацію.

Досвід творчої діяльності має реалізуватись через проблемний характер вивчення матеріалу, виконання творчих завдань, де є проблема, що потребує самостійного розв'язування.

Четвертий компонент – це ставлення учнів до дійсності. Зміст

цього досвіду становлять система норм ставлення до природи, до самого себе, до діяльності, уміння приймати самостійне рішення, давати критичну оцінку на основі особистого досвіду і загальнолюдських цінностей, робити вибір тощо.

Учитель може застосовувати різні підходи до реалізації змісту навчальної програми, але переважати мають такі, що створять умови для навчальної діяльності учнів (учіння) та формування здатності здобувати знання, вчитися, що є важливим за компетентнісного підходу до навчання.

Вивчення навчальної теми доцільно розпочинати не з повідомлення готової інформації про об'єкти та процеси живої природи, а з організації сприймання учнями самих матеріальних або матеріалізованих об'єктів і процесів живої природи. Учні повинні їх спостерігати та відкривати для себе, включаючись у діяльність, що має на меті дослідження структури, властивостей, взаємозв'язків, сутнісного значення цих компонентів. У результаті учіння школярі здобувають власні емпіричні знання, які далі збагачуватимуться теоретичними знаннями про ці самі об'єкти та процеси природи (засобами підручника, додаткової літератури, слів учителя). Такий підхід до вивчення навчального матеріалу розвиває пізнавальний інтерес, збагачує індивідуальний досвід учня й забезпечує діяльнісний підхід до навчання.

Можливості для самостійного вивчення учнями об'єктів живої природи створюються під час лабораторних досліджень та дослідницького практикуму, передбачених програмою.

Лабораторні дослідження забезпечують процесуальну складову навчання біології. Учні виконують їх на етапі вивчення нового матеріалу за завданнями, які пропонує учитель, з використанням натуральних об'єктів, гербарних зразків, колекцій, моделей, муляжів, зображень, відеоматеріалів. Мета такої діяльності – розвиток в учнів уміння спостерігати, описувати біологічні об'єкти та власні спостереження, виділяти істотні ознаки біологічних об'єктів, виконувати малюнки біологічних об'єктів; формування навичок користування мікроскопом, розв'язування пізнавальних завдань тощо. Прийоми виконання лабораторних досліджень та оформлення їх результатів визначаються учителем з урахуванням вимог програми, вікових особливостей та рівня сформованості навчальних умінь в учнів 6 класу.

Наприклад, результатом спостережень за допомогою мікроскопа за інфузоріями можуть бути усна розповідь, письмовий опис, відповіді на запитання. Виконання лабораторних досліджень фіксується в класному журналі на сторінці «Зміст уроку». Приклад запису: «Амеба, інфузорія – одноклітинні твариноподібні організми. Лабораторне

дослідження: спостереження інфузорій». Програмою не передбачено оцінювання лабораторних досліджень, оскільки їх мета – здобуття нових знань у процесі діяльності та формування спеціальних умінь.

Практичні роботи виконуються з метою формування практичних умінь і навичок. На виконання практичної роботи виділяється окремий урок, який передбачає такі орієнтовні етапи: визначення мети і завдань уроку, пояснення вчителя (теоретичні аспекти теми практичної роботи), демонстрування учителем операції у цілому і окремих дій, пробне виконання операцій окремими учнями, спостереження іншими, виконання роботи всіма учнями, допомога вчителя тим, хто має проблеми, аналіз помилок, проговорювання вголос прийомів виконання операцій та їх послідовності, тренувальні вправи із закріплення навичок й умінь. Виконавши практичну роботу, учні в зошитах оформляють звіт про роботу або підсумки. Виконання практичних робіт оцінюється в усіх учнів, при цьому оцінюванню підлягають перш за все практичні уміння, визначені метою роботи: уміння налаштувати мікроскоп, виготовляти мікропрепарат, порівнювати, тобто знаходити спільні та відмінні ознаки біологічних об'єктів, уміння розрізняти отруйні гриби, визначати, які кімнатні рослини можна вирощувати в приміщенні з певними характеристиками середовища.

З метою стимулювання пізнавальної діяльності учнів у програмі запропоновано орієнтовні теми *проектів*, мета яких – формування уміння знаходити необхідну інформацію про живі організми в різних джерелах (у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій). Проекти розробляють окремі учні або групи учнів у процесі вивчення навчальної теми. Форма представлення результатів проекту може бути різною: у вигляді повідомлень, презентації, виготовлення буклетів, планшетів, альбомів тощо. Проект може бути колективним і виконуватись на уроці. Для захисту проектів може бути виділено окремий урок або частину відповідного за змістом уроку.

Розподіл годин у програмі є орієнтовним. Вчитель може аргументовано вносити зміни до розподілу годин, відведених програмою на вивчення окремих тем, змінювати послідовність вивчення питань у межах теми, пропонувати власну тематику проектів та дослідницького практикуму.

Інформатика

У 2014/2015 навчальному році учні 6 класів загальноосвітніх навчальних закладів продовжать вивчення інформатики за програмою «Інформатика. Навчальна програма для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів» із розрахунку 1 година на тиждень (ознайомитись з програмою можна на сайті МОН: www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/)

Саме у 6 класі будуть вивчатись наступні розділи:

Назва розділу	Кількість годин
Алгоритми та їх виконавці	7
Поняття операційної системи	6
Мультимедіа	4
Текстовий процесор	8
Комп'ютерні мережі	8
Резерв	2
Всього	35

Відповідно до програми, розподіл змісту і навчального часу є орієнтовним. Учителю надається право коригувати послідовність вивчення тем залежно від методичної концепції та конкретних навчальних ситуацій, від рівня підготовки учнів і сформованості у них предметної ІКТ-компетентності, вибудовуючи найбільш доречну для конкретного навчального закладу або класу траєкторію навчання. Водночас, у 6 класі не можна змінювати логічну послідовність теми «Поняття операційної системи» відносно всіх інших, оскільки для вивчення тем «Мультимедіа», «Текстовий процесор» та «Комп'ютерні мережі» необхідні сформовані поняття учнів про файлову систему та навички виконання операцій з файлами та папками.

Так само, як і у 5 класі, навчальний час, який відводиться на вивчення курсу інформатики, рекомендується розподіляти таким чином:

- 30% навчального часу відводиться на засвоєння теоретичних знань,
- 70% навчального часу відводиться на формування практичних навичок роботи з сучасною комп'ютерною технікою та ІКТ.

Під час вивчення курсу обов'язковим є проведення десяти практичних робіт. Практичні роботи, вказані в програмі, є обов'язковими для оцінювання всіх учнів класу. Учитель може самостійно визначати форму проведення цих робіт (лабораторні роботи, практикуми, навчальні проекти, колективна робота в Інтернеті тощо). Зміст таких завдань треба добирати так, щоб тривалість їх виконання не переви-

щувала 20 хвилин (санітарні норми щодо тривалості безперервної роботи за комп'ютером учнів цієї вікової категорії).

В основу побудови змісту навчання й вимог до загальноосвітньої підготовки учнів з інформатики за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти покладено компетентнісний підхід, відповідно до якого кінцевим результатом навчання інформатики є сформовані (на основі здобутих знань, вмінь і навичок, досвіду навчальної та життєвої діяльності, вироблених ціннісних орієнтацій, позитивної мотивації) предметна ІКТ-компетентність та ключові компетентності, зокрема: інформаційно-комунікаційна, навчальна, комунікативна, математична, соціальна, громадянська, здоров'язбережувальна. Нагадуємо, що для вчителя компетентнісний підхід – це перехід від передачі знань до створення умов для активного пізнання та отримання дітьми практичного досвіду. Для учнів – перехід від пасивного засвоєння відомостей до її активного пошуку, освоєння, критичного осмислення та використання на практиці.

До найтипівіших методів формування компетентностей учнів, відносяться:

- звернення до досвіду учнів;
- відкрите обговорення нових знань;
- розв'язування проблемних задач і обговорення проблемних ситуацій;
- організація дискусій;
- ігрова діяльність;
- проектна діяльність.

Учитель, який здійснює компетентнісний підхід у навчанні повинен уміти:

- виявляти повагу до учнів, до їхніх суджень та питань;
- відчувати проблемність ситуацій, що вивчаються;
- пов'язувати матеріал, що вивчається з повсякденним життям та інтересами учнів, враховуючи їхні вікові особливості;
- закріплювати знання та вміння на практиці;
- планувати уроки використовуючи різноманітні методи та форми навчання;
- ставити мету та оцінювати її ступінь досягнення разом із учнями;
- оцінювати досягнення учнів не тільки балами, а й змістовною характеристикою.

Під час вивчення теми «Алгоритми та їх виконавці» в учнів повинно сформуватись уявлення про об'єкти, події, команди, виконавців, систему команд виконавців, алгоритми, використання алгоритмів у

повсякденному житті та навчальній діяльності учнів, форми подання алгоритмів, середовище виконання алгоритмів, базові алгоритмічні структури, сформувався вміння складати алгоритми та подавати їх у різних формах, формально виконувати алгоритми з навчальної діяльності та побуту; складати і виконувати алгоритми у визначеному навчальному середовищі виконання алгоритму. Сформовані у 6 класі поняття та вміння будуть використані як базові при подальшому вивченні цієї теми у 7-9 класах.

Враховуючи вікові особливості учнів 6 класу, для формування практичних навичок, доцільним буде обрати навчальне середовище виконання алгоритмів Scratch, що його можна завантажити за посиланням: http://info.scratch.mit.edu/uk/Scratch_1.4_Download. Середовище Scratch є крос-платформним програмним забезпеченням, що підтримує україномовний інтерфейс та поширюється безкоштовно, а також взяте авторськими колективами за основу для висвітлення цієї теми у підручниках для учнів 6 класу. Вибір програмного середовища залишається на розсуд вчителя з врахуванням наявної комп'ютерної техніки та доречної для конкретного навчального закладу або класу траєкторії навчання.

При викладанні теми «Алгоритми та їх виконавці», окрім підручника, доцільно використати навчальні посібники, наведені у Переліку навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах, у яких більш детально надано відомості з теми «Алгоритмізація і програмування», а також висвітлено особливості навчального середовища Scratch.

Вивчення теми «Поняття операційної системи» повинно сформувати в учнів поняття про призначення операційних систем, об'єкти операційної системи, призначення файлової системи, об'єкти файлової системи та їх властивості, про шлях до об'єкта файлової системи, повне ім'я об'єкта файлової системи, тип файлу, сформувані навички виконання операцій над об'єктами файлової системи: створення, виділення, копіювання, перейменування, переміщення та вилучення об'єктів, виконання пошуку об'єктів файлової системи.

Сьогодні у розпорядженні сучасної людини досить великий вибір комп'ютерної техніки, різних операційних систем та програмного забезпечення. Найпопулярнішими з них є операційні системи сімейства Windows, Linux, Mac OS, а для мобільних пристроїв це операційні системи Android та OS. У зв'язку з цим, рекомендується при викладанні цієї теми акцентувати увагу учнів на спільні властивості об'єктно-зорієнтованих сучасних операційних систем, тобто на наяв-

не поняття об'єкта, над яким можна виконувати певні дії та який має певні властивості.

Внесено деякі зміни та доповнення до програми «Інформатика. Навчальна програма для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів».

При вивченні теми «Поняття операційної системи» термін «інформаційний об'єкт» можна замінити на термін «інформаційна модель об'єкта» та навести приклади.

У зв'язку з тим, що необхідно розвести поняття «об'єкти операційної системи» та «об'єкти файлової системи», до змісту теми внесено перелік об'єктів файлової системи, такі, як файли і папки, операції з якими вивчаються (наприклад, не вивчаються операції з дисками (із пристроями для зберігання даних, а точніше з їх носіями)), оскільки об'єкти файлової системи, як складової операційної системи, є і об'єктами операційної системи. При цьому слід пам'ятати, що не всі об'єкти операційної системи є об'єктами файлової системи, наприклад, вікно.

До властивостей об'єктів файлової системи додано розмір файлів та ємність носіїв даних. Це обґрунтовано тим, що з цією інформацією учні будуть зустрічатися при роботі з файлами.

Під час вивчення теми «Мультимедіа в учнів 6 класу повинно сформуватися поняття про мультимедіа, об'єкти мультимедіа, га-лузі використання мультимедіа, мультимедійні пристрої та мультимедійне програмне забезпечення, а також сформуватися навички копіювання об'єктів мультимедіа з фотокамер, мобільних пристроїв на комп'ютер, вміння переглядати та прослуховувати об'єкти мультимедіа на комп'ютері за допомогою програмних середовищ, вміння переглядати, змінювати значення властивостей графічних зображень та вміння виконувати основні операції над ними.

Програма з інформатики побудована за лінійно-концентричним принципом, то знання учнів з цього розділу будуть розширені у 8 класі під час вивчення теми «Опрацювання об'єктів мультимедіа».

Вивчення теми «Текстовий процесор» у 6 класі у вирішенні більшості завдань спирається на сформовані знання і навички учнів, що були отримані під час вивчення теми «Редактор презентацій» у 5 класі, а саме формує поняття учнів про текстовий документ та його об'єкти, текстовий процесор та його призначення, формує навички учнів створювати, відкривати, редагувати та зберігати документи в середовищі текстового процесора, формувати текст, виділяти та вилучати, копіювати й переміщувати фрагменти тексту з використанням комбінацій клавіш, меню, вставляти графічні об'єкти в текстовий документ, знаходити й замінювати фрагменти тексту в автоматично-

му режимі, перевіряти правопис текстових документів та виправляти помилки в автоматичному режимі, роздруковувати текстовий документ. У підручниках для учнів 6 класу даний розділ описаний у двох варіантах, при висвітленні особливостей роботи з текстовим процесором Microsoft Word та текстовим процесором LibreOffice.

У цьому розділі до програми вносяться такі зміни: додано до змісту та до вимог «Перегляд текстового документа», додано до змісту: «Створення текстового документа», додано до вимог: «Описує правила введення тексту, описує властивості абзаців та символів», «Описує поняття ключового слова», «Вміє форматувати документ», «Описує властивості графічного зображення в текстовому документі». Введено поняття «форматування за зразком». Замінено поняття «організаційні діаграми» на «схеми/діаграми», оскільки у MO Word 2007 і більш пізніх версіях, та в LibreOffice відсутнє поняття «організаційні діаграми».

Під час вивчення теми «Комп'ютерні мережі» в учнів повинно сформувався уявлення про комп'ютерні мережі та їх призначення, типи комп'ютерних мереж, глобальну мережу Інтернет, основні служби Інтернету, веб-сайт, веб-сторінку та її адресу, гіперпосилання, авторське право та Інтернет, вміння відкривати файли та папки на інших комп'ютерах локальної мережі, копіювати та переміщувати дані між різними комп'ютерами мережі, відкривати у вікні браузера веб-сторінку із заданою адресою, створювати та редагувати список сайтів, обраних для швидкого перегляду, використовувати гіперпосилання для навігації веб-сторінками, зберігати зображення, веб-сторінки та їх фрагменти, використовувати пошукові системи для пошуку інформаційних матеріалів в Інтернеті, дотримуватися правил безпечної роботи в Інтернеті при пошуку інформаційних матеріалів, використовувати енциклопедії, словники та перекладачі, розміщені в Інтернеті, у своїй навчальній діяльності.

У цьому розділі у зміст програми додано поняття пошукової системи. У результаті додано до вимог: «описує призначення комп'ютерних мереж, поняття мережної взаємодії», «описує поняття гіперпосилання, авторське право».

Наводимо особливості підручників з інформатики для 6 класів загальноосвітніх навчальних закладів.

«Інформатика. 6 клас» (автори Н.В. Морзе, О.В.Барна, В.П. Вембер, О.Г. Кузьмінська, Н.А. Саражинська), видавничий дім «Освіта»

Навчальний матеріал підручника структуровано згідно базової навчальної програми. Загальна кількість тем підручника відповідає кількості годин, передбачених програмою на вивчення курсу протягом року, теми згруповані відповідно до розділів чинної навчальної

програми. В межах кожної теми (уроку) передбачені різні види діяльності учнів, для кожного з яких виділена окрема рубрика.

Рубрика **Обговорюємо** містить запитання на перевірку та самоконтроль навичок мислення базових рівнів: знання та розуміння. Рубрики **Обговорюємо** та **Працюємо в парах** передбачають формування у дітей вміння спілкуватися та аргументувати свою думку на базі отриманих знань. Робота в парах передбачає обговорення запитань, які не носять репродуктивний характер, а демонструють вміння учнів застосовувати нові поняття, використовуючи в усному мовленні нові терміни, знаходити та доводити причинно-наслідкові зв'язки, встановлювати відповідності з міжпредметними, вербальними, схематичними і символічними моделями, дозволяють мати різні погляди на одне явище, об'єкт, процес, приклад тощо. Для реалізації особистісно зорієнтованого навчання зміст навчальних завдань диференційовано за рівнем складності з відповідними позначками. Деякі завдання передбачають використання вчителем різних прийомів та форм організації діяльності дітей для здійснення диференціації за рівнем креативності та за об'ємом, коли зміст завдання для всіх учнів є однаковим, а робота диференціюється за ступенем самостійності учнів, за характером навчальних дій, за об'ємом пропонованого матеріалу відповідно до часових меж.

У рубриці **Діємо** містяться інструкції щодо виконання завдань при роботі з файлами, зокрема в середовищі виконання алгоритмів Scratch, програм для перегляду мультимедійних файлів та текстового процесора, які дозволяють кожній дитині в індивідуальному темпі опанувати основні вміння та навички. Навички дослідницької діяльності формуються завданнями рубрики **Досліджуємо**.

На матеріалі підручника в учнів поступово формується вміння виявляти рівень обізнаності з теми вивчення та власні навчальні потреби, ставити пізнавальні задачі на початку уроку чи вивчення теми, реалізовувати заплановане та здійснювати саморефлексію. На початку кожної теми пропонується карта знань **Ти дізнаєшся**, а для узагальнення та рефлексії наприкінці теми передбачена рубрика **Повторюємо**, в якій наочно подано основний матеріал теми. Рубрика **Словничок** містить перелік нових термінів, які вводились в цій темі; в рубриці **Оціни свої знання та вміння** учням пропонуються твердження про знання і вміння, яких вони мали набути протягом вивчення теми та пропонується оцінити свої знання та вміння. Твердження повністю відповідають вимогам навчальної програми. Узагальнення матеріалу здійснюється за допомогою узагальнюючої оцінки знань та вмінь по матеріалу розділу та навчальних проектів у рубриці **Узагальнюємо**.

Особливістю уроків-практичних робіт (згідно програми їх де-сять) є наявність двох частин: теоретичної та практичної, які за-безпечують дотримання санітарно-гігієнічних умов використання комп'ютерів для учнів 6-го класу. У теоретичній частині пропону-ються завдання, кожне з яких має два варіанти. Кількість балів, що відповідає конкретному завданню, є індикатором його рівня склад-ності. Різнорівневі завдання містить і практична складова такого типу уроків.

У підручнику наведено **Алфавітний покажчик** та **Глосарій** основ-них термінів і понять.

Підручник «Інформатика. 6 клас» (авт. Ривкінд Й.Я., Лисенко Т.І., Чернікова Л.А., Шакоцько В.В.) Видавництво «Генеза»

Структура підручника цього авторського колективу для 6 класу аналогічна структурі відповідного підручника для 5 класу.

В основу викладення навчального матеріалу в підручнику покла-дено об'єктний і алгоритмічний підходи.

У 6 класі до понять об'єктів, властивостей об'єктів та їх значень додається вивчення поняття події. Саме в результаті настання певних подій змінюються значення тих чи інших властивостей об'єктів.

Важливим є те, щоб при вивченні всіх тем курсу 6 класу вчителі та учні визначали об'єкти, що вивчаються, їх властивості та події, які змінюють значення властивостей об'єктів.

Об'єктний і алгоритмічний підходи роблять можливим викорис-тання підручника у навчальних закладах з різними типами апаратних та програмних засобів. Платформонезалежний огляд об'єктів та їх властивостей формує цілісне уявлення про предмет вивчення. Струк-тура алгоритмів діяльності залишається схожою для різних версій програмного забезпечення, відрізняється лише у незначних деталях, і це дає можливість сформуванню певну логіку у підходах до опанування різними версіями програмних засобів.

Викладення практичного матеріалу базується на використанні операційної системи **Windows XP** та програм пакету **Microsoft Office 2007**. Вивчення практичної частини розділу «Алгоритмізація» базу-ється на вільно розповсюджваному пакеті **Scratch**. Для забезпечен-ня можливостей роботи з підручником у навчальних закладах з різ-ною матеріальною базою та для надання можливостей самостійного виконання завдань на домашніх комп'ютерах введено рубрику «Для тих, хто працює з **Windows 7**».

Для надання можливості використання підручника у школах, де вже використовують або планують використовувати вільно розпо-всюджені програмні продукти, до підручника включено окремі

розділ, присвячений вивченню теми «Текстовий процесор» з використанням пакету програм **LibreOffice**.

Важливими на думку авторів є використання запитань для актуалізації знань, наведених на початку кожного пункту. Учитель може обговорити з учнями відповіді на ці запитання на уроці безпосередньо перед вивченням нового матеріалу, а може задати на попередньому уроці як домашнє завдання на повторення.

Наприкінці кожного пункту розміщено рубрику «Найважливіше у цьому пункті» з узагальненням навчального матеріалу, наведені запитання для самоконтролю, які розподілені за рівнями навчальних досягнень, тренувальні вправи та практичні завдання для формування основних складових предметної ІКТ-компетентності. Учитель може використати їх безпосередньо на уроці або як домашнє завдання.

Завдання, наведені після кожного пункту, диференційовані за рівнем складності. Їх кількість дещо перевищує потрібну для використання на уроках та вдома. Це дає змогу вчителю реалізувати індивідуальний підхід та диференціацію в навчанні, добирати для виконання ті завдання, які найкраще сприятимуть досягненню навчальних цілей уроку. Окремо виділені завдання, які автори рекомендують для роботи вдома, завдання, що відносяться до додаткового матеріалу або передбачені для опрацювання у парах або великих групах.

Підручник традиційно, крім основного матеріалу, містить рубрики: «Для тих, хто хоче знати більше», «Це цікаво знати».

Для методичної підтримки викладення навчання інформатики заданим підручником авторами створено веб-сайт «Інформатика для всіх», розміщений за адресою <http://allinf.at.ua>, на якому розміщено різноманітні методичні та дидактичні матеріали: календарне планування курсу, файли-заготовки для виконання тренувальних вправ і практичних робіт, корисні посилання, інші матеріали.

Зазначаємо, що навчальні заклади, які обрали програму «Інформатика. 5-9 класи загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу» (2012 рік), продовжують у 6 класі навчання за цією програмою.

Варіативну складову навчального плану у 6 класі можна реалізувати обравши навчальну програму курсу за вибором «Сліпий метод друку» (лист ПТЗО від 21.10.2003 № 14.1/12-Г-604).

Для учнів 5 класу залишаються чинними інструктивно-методичні рекомендації, що містяться у листі Міністерства від 24.05.2013 № 1/9-368 «Про організацію навчально-виховного процесу у 5 класах загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення базових дисци-

плін в основній школі» ознайомитись з якими можна на сайті МОН за адресою <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/methodical-recommendations/>, а для учнів 7-11 класів чинними залишаються рекомендації, що містяться у листі Міністерства від 01.06.2012 № 1/9-426 «Щодо інструктивно-методичних рекомендацій із базових дисциплін» (Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 17-22, 2012).

Окрему увагу звертаємо на те, що чинність навчальних програм слід перевіряти у переліку навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах у 2014/2015 навчальному році.

Перед початком навчального року вчитель інформатики повинен обов'язково ознайомитись та використовувати у своїй діяльності Інструктивно-методичні матеріали «Безпечне проведення навчальних занять у кабінетах інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій загальноосвітніх навчальних закладів», що містяться у листі МОН № 1/9-497 від 17.07.2013 «Про використання Інструктивно-методичних матеріалів з питань створення безпечних умов для роботи у кабінетах інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій загальноосвітніх навчальних закладів».

Значну увагу слід приділити патріотичному вихованню. Для цього, наприклад, слід обирати відповідні тексти для роботи з текстовим редактором, відповідні сайти для роботи у мережі Інтернет тощо.

Наводимо також перелік вільно поширюваного програмного забезпечення та орієнтовні посилання для завантаження.

Офісний пакет «OOo4kids», містить необхідний мінімум засобів для роботи в школі, україномовний та зрозумілий дітям інтерфейс. Офіційний сайт <http://educoo.org/TelechargerOOo4Kids.php> містить версії різними мовами та для різних операційних систем.

Ширші можливості може забезпечити офісний пакет LibreOffice. Офіційний сайт <http://www.libreoffice.org/>.

Операційну систему Лінукс можна завантажити на офіційних сайтах Убунту (<http://www.ubuntu.com/>), Мінт (<http://linuxmint.com/>) та інших.

Звертаємо увагу, що у гімназіях, ліцеях, колегіумах змістове наповнення технологічної освіти в 8-11 класах може спрямовуватись на вивчення інформаційних технологій (веб-дизайн, комп'ютерне моделювання, комп'ютерна графіка тощо).

Фізична культура

Типовими навчальними планами для загальноосвітніх навчальних закладів у 2014/2015 навчальному році на вивчення предмету «Фізична культура» в інваріантній складовій передбачено:

- 1 – 4 класи – 3 години на тиждень;
- 5 – 6 класи – 3 години на тиждень;
- 7 класи – 2,5 години на тиждень (у загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання, з вивченням російської чи іншої мови національних меншин та в загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання, з вивченням двох іноземних мов – 2 год.);
- 8 – 9 класах – 3 години на тиждень;
- 10 – 11 класах – 2 години на тиждень;
- 10 – 11 класах спортивного та військово-спортивного профілів – 5 годин на тиждень.

Години з фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

При складанні розкладу занять на навчальний рік слід враховувати місцеві кліматичні умови, матеріальну базу навчального закладу освіти, кадрове забезпечення вчителями фізичної культури тощо.

Вивчення навчального предмета «Фізична культура» у 2014/2015 навчальному році здійснюватиметься за навчальними програмами, які рекомендовані Міністерством:

- 1–3 класи – «Фізична культура для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи»;
- 4 класи – «Фізична культура для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи»;
- 5–6 класи – «Фізична культура. 5–9 класи»;
- 7–11 класи – «Фізична культура для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–11 класи»;
- «Фізична культура для спеціальної медичної групи. 1–4 класи»;
- «Фізична культура для спеціальної медичної групи. 5–9 класи»;
- «Фізична культура для загальноосвітніх навчальних закладів. Спортивний профіль. 10–11 класи».

Предметом навчання у початковій школі в галузі фізичного виховання є рухова активність із загальноосвітньою спрямованістю.

Навчальний матеріал у програмі для 1–4 класів розподілений не за видами спорту, а за «школами», до яких увійшли вправи, об'єднані за способами рухової діяльності. Програма робить акцент на розвитку навичок мислення, міжособистісних відносин, творчої співпраці всіх учасників навчально-виховного процесу і покликана сприяти

системним реформам національної освіти, процесам її інтеграції до європейського та всесвітнього освітнього простору.

Оцінювання учнів початкової школи здійснюється вербально.

Програми з фізичної культури для 5–11 класів характеризуються спрямованістю на реалізацію принципу варіативності, який передбачає планування навчального матеріалу відповідно до віково-гендерних особливостей учнів, їхніх інтересів, матеріально-технічного забезпечення навчального процесу (спортивний зал, спортивні пришкольні майданчики, стадіон, басейн тощо), кадрового забезпечення. Матеріал програм з фізичної культури спрямований на вирішення виховних, освітніх та оздоровчих завдань на уроках фізичної культури.

Змістове наповнення предмета «Фізична культура» у 5–11 класах загальноосвітній навчальний заклад формує самостійно з варіативних модулів. При цьому обов'язковим є включення засобів теоретичної і загальнофізичної підготовки, передбачених програмою для цього класу до кожного варіативного модуля.

На заняттях з фізичної культури рекомендуємо здійснювати особистісно орієнтований підхід до навчання учнів за статевими та індивідуальними особливостями фізичного розвитку, а також з урахуванням їхніх потреб і нахилів, навчити учнів «слухати» й «оцінювати» свій фізичний стан, добирати і використовувати різноманітні засоби свого фізичного вдосконалення, а вчителям відійти від надто узагальнених, «розмитих» завдань навчання.

Оцінювання і перевірка знань, рухових умінь і навичок, техніки виконання фізичних вправ, навчальних нормативів і вимог навчальної програми є важливою складовою частиною навчально-виховного процесу. При оцінюванні вчитель фізичної культури має враховувати рівень досягнень учня, зважаючи на те, що основними функціями оцінювання є контролююча, навчальна, діагностична і виховна.

Під час оцінювання рекомендуємо:

- здійснювати індивідуальний підхід, тобто створювати для учня такі умови, які відповідають особливостям його розвитку, рівню фізичної підготовленості, стану здоров'я;
- конкретизувати завдання, визначене змістом даного уроку, за яке учня буде оцінено;
- застосовувати гласність оцінки (своєчасно інформувати учня про оцінку з коротким аналізом виконання ним рухової дії);
- враховувати: особисті досягнення учнів протягом навчального року; ступінь активності учнів на уроках; залучення учнів до занять фізичною культурою в позаурочний час; участь у спортивних змаганнях усіх рівнів.

Відповідно до Інструкції про розподіл учнів на групи для занять на уроках фізичної культури, затвердженої наказом МОЗ та МОН від 20.07.2009 №518/674 учні розподіляються на *основну, підготовчу та спеціальну медичні групи*.

Для учнів *основної медичної групи* фізична підготовка проводиться в повному обсязі згідно з навчальними програмами з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дитини.

Учні, які за станом здоров'я віднесені до *підготовчої медичної групи*, відвідують обов'язкові уроки фізичної культури. Заняття проводяться за загальною програмою фізичної культури, але з можливою затримкою складання відповідних нормативів. Оцінювання учнів – за теоретико-методичні знання та техніку виконання вправ. На заняттях у фізкультурно-оздоровчих групах загальної фізичної підготовки рекомендовані прогулянки, ігри й спортивні розваги. Участь у змаганнях – за додатковим дозволом лікаря.

Учні, які за станом здоров'я віднесені до *спеціальної медичної групи*, відвідують обов'язкові уроки фізичної культури, але виконують корегувальні вправи і вправи для загального фізичного розвитку, які їм не протипоказані.

Учні, незалежно від рівня фізичного розвитку та медичної групи, а також тимчасово звільнені, повинні бути обов'язково присутніми на уроках фізичної культури. Допустимі навантаження для тих учнів, які за станом здоров'я належать до підготовчої та спеціальної медичних груп, встановлює вчитель фізичної культури.

Залікові навчальні нормативи складають тільки учні основної медичної групи, які на момент прийняття нормативу не скаржаться на погане самопочуття та стан здоров'я.

Оцінка за виконання нормативу не є домінуючою під час здійснення тематичного, семестрового чи річного оцінювання.

Медичне обстеження учнів проводиться щорічно в установленому законодавством порядку.

В розкладі навчальних занять не рекомендується здвоювати уроки фізичної культури або проводити їх два дні поспіль. Рішення про неможливість проведення занять з фізичної культури на відкритому повітрі у зв'язку з несприятливими погодними умовами виносять учителі фізичної культури (наказ МОН від 01.06.2010 № 521).

Більшість уроків фізичної культури доцільно проводити на відкритому повітрі, за умови, якщо температура повітря не нижча:

- 8°C для 1–2 класів;
- 8°C – 11°C для 3–4 класів;
- 12°C для 5–7 класів;

– 12°С – 15°С для 8–11 класів.

При проведенні занять з фізичної культури слід дотримуватись «Правил безпеки життєдіяльності під час проведення занять з фізичної культури і спорту в загальноосвітніх навчальних закладах» (Наказ МОН України від 01.06.2010 № 521, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 9 серпня 2010 № 651/17946).

Вивчення предмета у 10 – 11 класах загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється окремо для дівчат і юнаків. Класи поділяються на групи згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2002р. № 128 (додаток 2). При наявності можливостей уроки фізичної культури в 5 – 9 класах також варто проводити для хлопців та дівчат окремо.

При забезпеченні належного організаційно-методичного проведення уроку, особистісно зорієнтованого навчання, індивідуально-дозованого навантаження, дотримання дисципліни, стану спортивного обладнання та інвентарю переважна кількість травм може бути попереджена. На уроках фізичної культури, спортивно-масових заходах необхідно систематично здійснювати візуальний контроль за самопочуттям учнів, технічним станом спортивного обладнання та інвентарю.

Навчально-методичне забезпечення, рекомендоване Міністерством до використання в навчальних закладах, зазначено у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційних веб-сайтах Міністерства (www.mon.gov.ua) та Інституту інноваційних технологій і змісту освіти (www.iitzo.gov.ua).

Захист Вітчизни

Одним із обов'язкових елементів державності країни, атрибутом її самостійності, суверенітету є Збройні Сили. Вони виконують одну з найголовніших функцій держави – захисну.

Готовність Збройних Сил України до виконання своїх функцій значною мірою залежить від їх особового складу, зокрема підготовленості юнаків і молоді до проходження строкової військової служби. Як зазначається у Конституції та законі України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», – строкова військова служба є почесним обов'язком кожного громадянина України чоловічої статі. Ефективне та якісне виконання молоддю цього громадянського обов'язку можливе лише за наявності в неї початкових знань, умінь та навичок із загальновійськових дисциплін. Така вимога зумовлена суттєвою специфікою військової служби – граничною напруженістю усіх систем організму молодої людини, максимальним проявом пси-

хофізіологічних і фізичних якостей та здібностей, суворою регламентацією життєдіяльності військовослужбовця, специфічністю його взаємовідносин з колегами та військовим колективом.

Ці та інші вимоги продиктовані Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти та розкриті в навчальній програмі «Захист Вітчизни» (http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542/), за якою у 2014/2015 навчальному році у навчальних закладах системи загальної середньої освіти учні 10 – 11 класів вивчатимуть предмет.

Головною метою вивчення предмета «Захист Вітчизни» є розвиток особистості учнів, формування їхньої готовності до захисту Вітчизни та дій в умовах надзвичайних ситуацій.

Відповідно до мети сформувано завдання предмета:

- підготовка молоді до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу;

- підготовка молоді до служби у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, виконання військового обов'язку в запасі.

На основі визначених головної мети і завдань та відповідно Державного стандарту предмет вивчається за трьома змістовими лініями:

- основи військової справи та військово-патріотичне виховання;
- основи попередження і захисту у надзвичайних ситуаціях;
- основи медичних знань, надання першої допомоги.

Особливої актуальності набувають ці завдання саме сьогодні. Армія потребує підготовленого резерву, і сучасна школа може забезпечити виконання цього завдання, адже на заняттях з даного навчального предмета сто відсотків допризовної молоді отримують початкову військову підготовку, формують почуття патріотичної свідомості та національної гідності.

Відповідно до Типових навчальних планів для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки від 27.08.2010 № 834, зі змінами, що внесені наказом Міністерства освіти і науки від 29.05.2014 № 657, на вивчення предмета у 2014/2015 навчальному році передбачено:

- у класах з військово-спортивним профільним навчанням – 2 год на тиждень;

- у класах всіх інших напрямів – 1,5 год на тиждень.

Кількість годин може бути збільшена за рахунок варіативної складової навчального плану.

Навчальний предмет «Захист Вітчизни» є обов'язковим і включається до інваріантної частини навчального плану та викладається

протягом трьох періодів – у 10–11 класах та під час навчально-польових зборів (занять у лікувально-оздоровчому закладі). З метою практичного закріплення рівня знань, умінь та навичок учнів наприкінці навчального року проводяться навчально-польові заняття (збори), у тому числі, з використанням навчально-методичної бази військових частин, відповідних кафедр вищих навчальних закладів, військових комісаріатів, оборонно-спортивних, військово-оздоровчих таборів, базових навчальних закладів, центрів допризовної підготовки тощо. Їх організація і проведення планується керівником навчального закладу відповідно до діючих вимог. Навчально-польові заняття можна проводити поетапно (в міру вивчення тем або розділів), у кінці першого семестру та навчального року, за рахунок літньої практики. Програма для проведення навчально-польових зборів не залежить від потижневого навантаження і розрахована на 18 навчальних годин.

З метою більш ефективної організації навчально-польових зборів, пропонуємо визначити школи, на базі яких проводитимуться заняття, залучивши до них учнів з інших шкіл, об'єднавши їх у навчальні взводи й відділення.

Практичне закріплення теоретичного матеріалу з розділу «Основи цивільного захисту» також передбачається під час проведення Дня цивільної оборони (цивільного захисту) в загальноосвітніх навчальних закладах.

Стрільба з автомата та малокаліберної гвинтівки проводиться на відповідно обладнаних стрільбищах і в тирах за планами військових комісаріатів на підставі наказів, погоджених з начальником гарнізону (командиром військової частини, начальником вищого навчального закладу), органом управління освітою і керівником навчального закладу.

Вивчення предмета «Захист Вітчизни» проводиться окремо для юнаків та дівчат (відповідно до листа-роз'яснення Міністерства освіти і науки України від 09.10.2002 № 1/9-444). Поділ класу на групи здійснюють згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Нормативів наповнюваності груп дошкільних навчальних закладів (ясел, садків) компенсуючого типу, класів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), груп подовженого дня і виховних груп загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах» від 20.02.2002 № 128 (додаток 2).

Як виняток, дівчата можуть навчатися за програмою для групи юнаків за умови їх бажання, згоди батьків та відповідно до рішення педагогічної ради навчального закладу. Юнаки, які за станом здоров'я

або релігійними переконаннями не можуть вивчати основи військової справи, рішенням педагогічної ради навчального закладу вивчають предмет за програмою для групи дівчат. Навчальний предмет при цьому в обох випадках носить назву «Захист Вітчизни».

Урок, як основна організаційна форма предмета «Захист Вітчизни», в усіх загальноосвітніх навчальних закладах починається з шиккування, виконання гімну України, перевірки готовності класу до уроку і тренування за тематикою уроку протягом 3–5 хв.

Зміст програмового матеріалу залежно від матеріальної бази, регіональних особливостей тощо може бути змінений на 20 відсотків. Послідовність вивчення тем, вчитель може коригувати самостійно.

При оцінюванні навчальних досягнень з предмета «Захист Вітчизни» вчителем оцінюються: якість знань, умінь та навичок учнів; нормативні показники, контрольні вправи (нормативні показники та вправи подано у навчальній програмі). Якість виконання нормативів визначає рівень індивідуальної підготовки учнів. Протягом навчального року відпрацьовуються всі індивідуальні нормативи.

Під час складання контрольних вправ з прикладної фізичної підготовки потрібно врахувати деякі особливості, спрямовані на забезпечення учнів від нещасних випадків, а саме:

1) контрольні вправи складають тільки учні основної медичної групи, які на момент прийняття нормативу не скажуться на погане самопочуття та стан здоров'я;

2) перевіряється безпечність місця занять та справність інвентарю;

3) обов'язково забезпечується присутність медичного працівника;

4) проводяться розминки.

При здачі заліків та нормативів також мають враховуватися фізіологічні особливості та релігійні погляди учнів.

Важливими умовами успішності занять з предмета є висока дисципліна, організованість, відповідальність учнів. На заняттях стосунки між учнями та вчителем, а також учнів між собою підтримуються на зразок взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України.

Для активізації військово-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах рекомендується вести гурткову роботу відповідного напрямку. При проведенні такої роботи необхідно керуватися Концепцією допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді, навчальною програмою «Захист Вітчизни», угодою про співробітництво між обласним департаментом (управлінням) освіти і науки та обласним військовим комісаріатом про спільну діяльність з питань військово-патріотичного виховання учнівської молоді.

Навчально-методичне забезпечення, рекомендоване Міністерством

до використання в навчальних закладах, зазначено у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційних веб-сайтах Міністерства (www.mon.gov.ua) та Інституту інноваційних технологій і змісту освіти (www.iitzo.gov.ua). Також, для підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні видання такі, як наприклад, журнали «Основи Захисту Вітчизни», «Оборонний вісник», «Фізичне виховання в рідній школі» та інші.

Трудове навчання (технологія). Креслення

Характерною особливістю сучасного трудового навчання є формування таких загальнолюдських цінностей, які сприяють розвитку гармонійної особистості та допоможуть стати успішним при виборі свого життєвого шляху, а не лише навчання учнів конкретних трудових операцій.

Типовими навчальними планами для загальноосвітніх навчальних закладів на вивчення трудового навчання цього року передбачено:

- у 5 – 8 класах – 2 год на тиждень;
- у 7 – 8 класах – 2 год на тиждень;
- у 9 класах – 1 год на тиждень;
- у 10 – 11 класах (незалежно від профілю) – 1 год на тиждень;
- у 10 – 11 класах технологічного профілю – 6 год на тиждень.

Окрім цього, кількість годин на вивчення навчального предмета «Трудове навчання» в усіх класах може збільшуватись за рахунок часу варіативної складової навчальних планів, передбаченої на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації.

У 2014/2015 навчальному році трудове навчання у 5 – 9 класах буде вивчатися за двома навчальними програмами:

- у 5 – 6 класах продовжується впровадження «Програми з трудового навчання для загальноосвітніх навчальних закладів. 5 – 9 класи»;
- учні 7 – 9 класів продовжать працювати за програмою «Трудове навчання. 5 – 9 класи (нова редакція)»).

Нова навчальна програма з трудового навчання, яка впроваджується в 5 – 6 класах, спрямована на досягнення головної мети трудового навчання в середній школі, а саме: формування технологічно освіченої особистості, підготовленої до самостійного життя і активної перетворювальної діяльності в умовах сучасного високотехнологічного, інформаційного суспільства.

Зміст предмета має чітко виражену прикладну спрямованість і реалізується переважно шляхом застосування практичних методів і форм організації занять.

Сучасне трудове навчання базується на практичній діяльності учнів. **Кожен урок повинен мати практичну спрямованість.** Зміст

практичних робіт визначається вчителем самостійно залежно від теми уроку та виду робіт, що виконуватимуться під час уроку. Засвоєння теоретичного матеріалу доцільно проводити під час практичних робіт, не витрачаючи на це окремого навчального часу. Однак, не виключається можливість проведення уроків засвоєння нових знань, під час яких учитель може розкрити навчальний матеріал усього модуля, або його окремої частини. Такі уроки в навчальному процесі можуть бути поодинокими.

Завдяки своїй спрямованості на реалізацію принципу варіативності, програма дає можливість планувати навчальний матеріал відповідно до матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчального процесу, віково-статевих особливостей учнів та їхніх інтересів. Вона містить обов'язкову для вивчення складову та варіативну складову.

Обов'язкова для вивчення складова обирається школою із запропонованих блоків залежно від умов поділу на групи хлопців і дівчат, кадрового забезпечення та інтересів учнів.

Для 5 класу пропонується на вибір два блоки:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із фанери та ДВП.

Блок 2. Технологія виготовлення виробів з аплікацією.

Для 6 класу пропонуються такі блоки:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із тонколистового металу та дроту.

Блок 2. Технологія виготовлення вишитих виробів.

Обидва блоки містять чотири розділи:

- Основи матеріалознавства.
- Технологія виготовлення виробів.
- Основи техніки, технологій і проектування.
- Технологія побутової діяльності.

Під час вивчення розділу «Основи матеріалознавства» учні ознайомляться з тими матеріалами та їх властивостями, які будуть використовувати в роботі під час освоєння обраного блоку.

Розділ «Технологія виготовлення виробів» є основним у кожному блоці. Під час його вивчення учні ознайомлюються з послідовністю виготовлення виробу, операціями, інструментами, пристосуваннями, які при цьому застосовуються, виготовляють виріб.

Розділ «Основи техніки, технологій і проектування» ознайомлює учнів із технікою, механізмами, машинами, сучасними технологіями та процесами. У цьому розділі також передбачено вивчення основ проектної діяльності, яка буде впроваджуватися при вивченні варіативних модулів. Вивчення теми «Основи проектної діяльності» можливе за двома варіантами:

1) останньою темою обов'язкової для вивчення складової, після якої одразу планується вивчення варіативних модулів;

2) під час освоєння варіативних модулів.

Для набуття учнями корисних навичок під час навчального процесу програмою передбачено розділ «Технологія побутової діяльності». Особливість цього розділу полягає в тому, що кожна його тема може вивчатися в будь-який час, не порушуючи при цьому календарний план. Це може бути після закінчення розділу, блоку чи модуля; перед закінченням чи на початку четверті, семестру, навчального року; у випадках, коли учні з тих чи інших причин не можуть виконати заплановану роботу.

Порядок вивчення розділів і тем обов'язкової для вивчення складової визначено навчальною програмою.

Освоєння варіативних модулів здійснюється на основі проектно-технологічної діяльності. Варіативні модулі обираються залежно від матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчального процесу, бажання учнів, регіональних традицій. Варіативні модулі, які пропонуються для вивчення у 5 – 6 класах:

1. Технологія виготовлення народної ляльки.
2. Технологія виготовлення м'якої іграшки.
3. Технологія виготовлення виробів, оздоблених об'ємною аплікацією.
4. Технологія виготовлення вишитих виробів.
5. Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом).
6. Технологія приготування страв.
7. Технологія плетіння з бісеру.
8. Технологія виготовлення виробів із бісеру на дротяній основі.
9. Технологія писанкарства.
10. Технологія виконання електротехнічних робіт.
11. Технологія оздоблення виробів художнім випалюванням.
12. Технологія виготовлення виробів із тонкого листового металу.
13. Технологія виготовлення виробів із дроту.
14. Технологія виконання аплікації із природних матеріалів.
15. Технологія виготовлення дерев'яної іграшки.
16. Технологія виготовлення виробів із деревини та деревних матеріалів (способом ажурного випилювання).
17. Технологія виготовлення сувенірів із деревних матеріалів.
18. Технологія виготовлення виробів способом металопластики.
19. Технологія виготовлення макетів споруд із деревини та деревних матеріалів.
20. Технологія вирощування рослин (квітів) та догляд за ними.
21. Технологія догляду за тваринами.

22. Технологія оздоблення виробу елементами геометричного різьблення.

Із зазначеного переліку для кожного класу треба обрати по 2 варіативні модулі, на освоєння яких відводиться по 20 годин навчального часу. Освоєння варіативних модулів відбувається за окремо розробленими програмами до них. Будь-який варіативний модуль для 5 – 6 класів можна обрати лише один раз у 5 чи в 6 класі.

Вся проектна документація (зображення виробу, розрахунок матеріалів, послідовність виготовлення тощо) учнями 5 – 6 класів виконується в робочих зошитах.

Резерв часу, передбачений програмою, учитель може використати на підсилення окремих складових навчальної програми на свій вибір.

Результатом діяльності учнів при вивченні кожного блоку обов'язкової для вивчення складової програми має бути виріб, а будь-якого варіативного модуля – проект.

Під час роботи у навчальній майстерні на кожному уроці треба звертати увагу на дотримання учнями правил безпечної роботи, виробничої санітарії й особистої гігієни, навчати їх тільки безпечних прийомів роботи, ознайомлювати із заходами попередження травматизму.

Реалізація змісту трудового навчання в 7 – 9 класах забезпечується навчальною програмою «Трудове навчання. 5 – 9 класи» (нова редакція) за загальною редакцією В. М. Мадзігона, яка має гриф «Затверджено Міністерством освіти і науки» (від 27.08.2010 р. № 1/11-8205). Програма з варіативними модулями розміщена на офіційному сайті Міністерства www.mon.gov.ua.

Зміст навчального предмета реалізується за трьома варіантами програми:

- для хлопців;
- для дівчат;
- для класів, що не поділяються на групи хлопців і дівчат.

Навчальна програма, за якою навчатимуться учні 7 – 9 класів, побудована за модульною системою. Вона складається з інваріантних (обов'язкових), варіативних (на вибір) та базового (для класів, що не поділяються на групи хлопців і дівчат) модулів.

Інваріантний зміст трудового навчання розрахований на засвоєння окремими групами хлопців і дівчат. Він займає приблизно половину навчального часу. Інваріантний модуль вивчається у 7 – 8 класах у першому півріччі.

Варіативні модулі обирає вчитель відповідно до матеріально-технічної бази, фахової підготовленості, регіональних традицій наповнюваності класів та бажання учнів. Розроблено перелік варіативних модулів для 7 – 9 класів. Варіативні модулі розраховані на 16 годин

кожен. Їх вивчення відбувається за окремо розробленими програмами.

Зміст трудового навчання для класів, що не поділяються на групи хлопців і дівчат складається лише з варіативних модулів. При цьому, учні мають освоїти базовий модуль. Наскрізними лініями, що закладені у зміст базового модуля є:

- проектування виробів;
- конструкційні матеріали;
- основи техніки і технологій.

На засвоєння навчального матеріалу, передбаченого базовим модулем, не відводиться окремих годин. Він вивчається інтегровано з вивченням варіативних модулів. Учителеві на початку навчального року варто спланувати перелік та послідовність вивчення варіативних модулів, а також розподілити навчальний матеріал, передбачений базовим модулем.

Навчання хлопців і дівчат на уроках трудового навчання має відбуватися окремо. Поділ класів на групи здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 20.02.02 р. № 128, і відбувається за наявності в класі більше 27 учнів для міських шкіл та більше 25 для сільських. Якщо кількість учнів у класі не дає змоги здійснити поділ на групи на гендерній основі, можна скористатись іншими варіантами формування груп: з паралельних класів; формування змішаної групи хлопців і дівчат; поділ на групи за рахунок варіативної частини навчального плану.

З метою свідомого вибору учнями профілю навчання з 8 класу впроваджується допрофільне навчання. У 8 – 9 класах учні повинні глибше ознайомитися з різними профілями та напрямками навчання. Таке ознайомлення може здійснюватися за рахунок упровадження курсів за вибором та профорієнтаційних курсів.

Курси за вибором дають змогу учням не тільки оволодіти технологією вибору, а й апробувати різний зміст з метою самовизначення.

Іншою складовою допрофільного навчання є профорієнтаційні курси. Міністерством освіти і науки України надано гриф навчальним програмам курсів «Людина і світ професій» для учнів 8 – 9 класів та «Побудова кар'єри» для учнів 10 – 11 класів. Зазначені курси за вибором можуть бути розраховані на 9, 18, 35 і навіть 70 год. Програми курсів надруковано на сторінках фахового журналу «Трудова підготовка в закладах освіти» та фахової газети «Трудове навчання».

Головна мета курсу «Людина і світ професій» — підготовка учнів 8 – 9 класів до вибору профілю навчання у старшій школі. Мета курсу реалізується у процесі виконання комплексу навчальних і виховних завдань.

Методичні рекомендації щодо вивчення трудового навчання

(технологія) у 2012/2013 та 2013/2014 навчальних роках у частині старшої школи є чинними і в цьому навчальному році. Окрім того, змістове наповнення технологічного профілю може здійснюватися за рахунок курсів за вибором «Професійні проби». Таких курсів може бути декілька і вони освоюються учнями послідовно. Програми таких курсів повинні мати гриф МОН України.

Важливою складовою технологічної підготовки школярів є знання ними основ графічної грамоти. Вивчення курсу креслення передбачено в 11 класах технологічного напрямку в обсязі 2 год на тиждень за навчальною програмою «Креслення. 11 клас» для загальноосвітніх навчальних закладів (лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 р. № 1/11-17681).

У 8 - 11 класах креслення може вивчатися як курс за вибором за навчальною програмою «Креслення» для загальноосвітніх навчальних закладів (лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 р. № 1/11-17679).

Навчальні програми з креслення розміщено на офіційному сайті МОН.

У тих класах, де вивчення креслення розпочалося у минулому навчальному році продовження його вивчення здійснюється за тими ж навчальними програмами.

Учителі також можуть скористатися матеріалами, які висвітлюють питання організації навчальної діяльності з технологій, розміщеними на сторінках періодичних видань та спеціалізованих сайтів.

Художньо-естетичний цикл

Сьогодні мистецтво у системі сучасної освіти розглядається як суттєвий компонент загальної освіти школяра. Його могутній пізнавальний і виховний потенціал пов'язаний з естетичною природою, завдяки якій досягаються потаємні найскладніші процеси духовного життя людини, її внутрішнього світу.

Сучасне навчання, і мистецьке зокрема, ґрунтується на засадах особистісно-зорієнтованого і компетентнісного підходів, визначених в основних нормативних документах освіти – державних стандартах, навчальних планах, програмах.

Навчальні предмети художньо-естетичного циклу, до яких належать, насамперед, музичне, образотворче мистецтво, мистецтво, художня культура та естетика, є предметами так званого культуротворчого циклу, їх об'єднує загальний принцип «культуро творення», проте кожен з них має власні специфічні риси та завдання.

Основна і старша школа

В основній школі навчання мистецьких дисциплін у 5-6-х класах здійснюватиметься за новою програмою «Мистецтво» (авт. Масол Л. та ін.), створеною відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392, та навчальними програмами «Мистецтво» (авт. Масол Л. та ін.), «Музичне мистецтво. 5-8 класи» (авт. Фільц Б. та ін.) та «Образотворче мистецтво. 5-7 класи» (авт. Белкіна Е. та ін.) (вид. «Перун», 2005 р.).

У 9 класі навчальним предметом художньо-естетичного циклу є художня культура, яка вивчається за програмою «Художня культура» авт. Масол Л., Миропольська Н. (вид. «Перун», 2005 р.). Її зміст є логічним узагальненням вивченого учнями на уроках мистецьких дисциплін у 1-8 класах та пропедевтикою подальшого вивчення художньої культури у старшій профільній школі.

Звертаємо увагу, що відповідно до рекомендацій Міністерства (лист МОН від 27.01.2009 № 1/9-55), зважаючи на мистецьке наповнення змісту предмета, місцевим керівним органам освіти **рекомендовано** під час комплектації педагогічних працівників передбачити годинне навантаження з художньої культури насамперед учителів музичного чи образотворчого мистецтва.

У 2014/2015 н.р. відповідно до наказу МОНмолодьспорту від 03.04.2012 № 409 за новими навчальними планами та програмами починають навчатися учні 6-х класів. Якщо у 5 класі було зроблено акцент на вивчення особливостей мови та видів різних мистецтв, то у шостому класі, згідно з програмою «Мистецтво» (авт. Масол Л. та ін.), в учнів є можливість усебічно ознайомитися з усіма основними жанрами музичного та образотворчого мистецтва (тема року – «Жанри мистецтва»). На цій ґрунтовній основі учням буде легше опановувати особливості художніх стилів, що вивчатимуться у майбутньому – у 8-9-х класах.

У царині музичного мистецтва шестикласники знайомитимуться з характерними ознаками жанрів камерно-вокальної та хорової музики (пісня, гімн, романс, кантата, ораторія, меса, літургія та ін.) відповідно до їх призначення (I семестр) та жанрів камерно-інструментальної (прелюдія, скерцо, ноктюрн, етюд, варіації, рондо, соната, квартет та ін.) і симфонічної музики (увертюра, концерт, симфонія, симфонічна поема, сюїта та ін.) (II семестр); вчитимуться інтерпретувати образний зміст музичних творів та визначати їхню композиційну будову (форму), а також типи розвитку музики. Одним із основних видів діяльності на уроках музичного мистецтва є формування та розвиток вокально-хорових навичок учнів, тому у 6 класі велику увагу слід приділити вокально-хоровій роботі: виконанню одноголосних та багатоголосних (зокрема, двоголосних) творів, формуванню навичок співу в ансамблі, хорі.

З образотворчого мистецтва шестикласники познайомляться з характерними ознаками й різновидами жанрів цього виду мистецтва: анімалістичний, пейзаж, портрет (I семестр), історичний, міфологічний, релігійний, батальний, побутовий жанри, натюрморт (II семестр), удосконалюватимуть вміння щодо інтерпретації образного змісту творів різних жанрів. У процесі художньо-практичної діяльності на уроках образотворчого мистецтва учні, використовуючи різноманітні художні техніки і матеріали, опановуватимуть закони лінійної і повітряної перспективи, композиції та кольорознавства; прийоми компоновання елементів зображення у певному форматі; створюватимуть образи тварин, людей (площинні, об'ємні, у статиці та динаміці); вчитимуться передавати міміку, емоційні стани, жести людини; створюватимуть сюжетно-тематичні і декоративні композиції.

Зміст інтегрованого курсу «Мистецтво» побудовано за моделлю поліцентричної інтеграції мистецьких знань, що передбачає інтегрування домінантних змістових ліній – музичного та образотворчого мистецтва, які органічно поєднуються в єдиний тематичний цикл і збагачуються елементами хореографії, театру, кіно, які входять до культурологічної лінії державного освітнього стандарту. Таким чином зміст інтегрованого курсу реалізує усі змістові лінії освітньої галузі «Мистецтво» державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Жанрова палітра різних видів мистецтва у змісті інтегрованого курсу розкривається у контексті загальних світоглядних тем: «Образ людини у мистецьких жанрах» (I семестр), «Образи природи у мистецьких жанрах» (II семестр).

У I семестрі учні опануватимуть характерні ознаки камерно-вокальних і хорових жанрів (пісня, гімн, романс, кантата, ораторія, літургія та ін.) та жанрів образотворчого мистецтва (портрет, побутовий, історичний, міфологічний, релігійний, батальний). У II семестрі шестикласники знайомитимуться з музичними жанрами камерно-інструментальної і симфонічної музики (прелюдія, ноктюрн, рондо, варіації, етюд-картина, соната, увертюра, концерт, симфонія, симфонічна поема, симфонічна сюїта тощо) та особливостями жанрів образотворчого мистецтва – пейзажем, натюрмортом, анімалістичним. На уроках мистецтва учні вчитимуться використовувати набуті знання про жанри мистецтва у процесі інтерпретації художніх творів; розвиватимуть вокально-хорові навички (на уроках музичного мистецтва) та вдосконалюватимуть практичні навички у галузі образотворчого мистецтва (згідно з програмою).

Упродовж навчання на уроках мистецьких дисциплін учні мають набувати досвід висловлювати оцінні судження щодо творів різних жанрів мистецтва, виявляти естетичне ставлення до мистецької діяльності, брати участь у дискусіях, порівнювати власну думку щодо творів мистецтва з думками інших і толерантно ставитися до них, виявляти ініціативу та взаємодопомогу у груповій роботі; проявляти активність у процесі пізнання мистецтва, використовувати медіаресурси (радіо, телебачення тощо) у пошуковій діяльності.

Для реалізації нової навчальної програми для учнів 6 класів створено і рекомендовано МОН такі підручники з мистецьких дисциплін:

«Мистецтво» авт. Масол Л., вид-во «Світоч»;

«Музичне мистецтво» авт. Аристова Л., Масол Л., вид-во «Сиция»;

«Музичне мистецтво» авт. Кондратова Л., вид-во «Навчальна книга – Богдан»;

«Образотворче мистецтво» авт. Калініченко О., Масол Л., вид-во «Сиция»;

«Образотворче мистецтво» авт. Железняк С., Ламонова О., вид-во «Генеза».

Відповідно до програми підручник «**Мистецтво. 6 клас**» (авт. **Масол Л.**) складається з двох частин «Образ людини у мистецьких жанрах» (I семестр) і «Образи природи в мистецьких жанрах» (II семестр). У ньому детально висвітлено основні жанри музичного мистецтва (камерно-вокальні, хорові, камерно-інструментальні, симфонічні, музично-театральні) і основні жанри образотворчого мистецтва: портрет, історичний жанр і його різновиди (міфологічний, релігійний, батальний), побутовий жанр, пейзаж і його різновиди (сільський, міський, ландшафтний, марина тощо), натюрморт. Усі теоретичні теми проілюстровано відповідними творами для сприймання і аналізу-інтерпретації. У блоці «Музичне мистецтво» представлено пісні для співу, а у блоці «Образотворче мистецтво» – художньо-практичні завдання, які супроводжуються методичними малюнками (поетапне виконання композицій, варіанти-зразки або схеми побудови композицій) і порадами. Основний текст доповнюють рубрики «Портрет митця», «Це цікаво: з історії жанру», «Секрети майстерності», «Мистецька скарбничка» (словник термінів, зокрема спільних для різних видів мистецтва понять). Система запитань і завдань для закріплення знань і вмінь передбачає розвиток ключових, предметних, міжпредметних і компетентностей особистості, вона передбачає включення учнів у різні види діяльності: репродуктивно-узагальнюючу і художньо-творчу, ігрову і проєкту, індивідуальну, групову і колективну. Частина завдань варіативні і передбачають особистісний вибір учнів (теми проєктів, художньої техніки тощо), самостійну пошукову роботу, зокрема й з використанням можливостей інтернету.

У підручнику «**Образотворче мистецтво. 6 клас**» (авт. **Калініченко О., Масол Л.**) відповідно до програми детально висвітлено жанри образотворчого мистецтва та їх різновиди. Теоретичний матеріал широко доповнюється візуальним рядом: репродукціями художніх творів сучасності й давнини, шедеврів світового мистецтва вітчизняних і зарубіжних авторів, а також відповідними схемами до ілюстрацій. У текст введено рубрики, спрямовані на систематизацію знань та набуття компетентностей в образотворчій діяльності: «Секрети художніх технік», «Шедеври жанру», «Портрет митця», «Це цікаво». Для акцентування уваги, кращого закріплення навчального матеріалу, до кожної теми включено та виділено у тексті словник нових понять і термінів. Творче зростання школярів, їхню самореалізацію має забезпечити виконання «Практичного завдання», варіативного як за змістом, так часто і за вибором художніх матеріалів та технік. «Поради» щодо виконання завдання сформульовані лаконічно, адже вони супроводжуються методичними малюнками (поетапне виконання, композиційні замальовки, схеми побудови тощо). Крім індивідуальних завдань, запропоновано роботу у парах, групах та колективну. Для узагальнення навчального матеріалу в кінці кожного уроку наведено запитання і завдання. Творчому саморозвитку та самореалізації сприяє проведення «Тематичних виставок», а також виконання «Самостійної роботи для допитливих», професійній художній орієнтації – підготовка «Художнього проєкту». Систематизованому сприйняттю змісту підручника допомагає також його художнє оформлення.

За підручником «**Образотворче мистецтво. 6 клас**» (авт. **Железняк С., Ламонова О.**) учні продовжать знайомство з образотворчим мистецтвом і його жанрами; поглиблюватимуть знання про деякі художні техніки, секрети перспективи і колориту, про прийоми композиції, дізнаються про творчість нових славетних українських і світових митців.

Згідно з навчальною програмою підручник «**Музичне мистецтво. 6 клас**» (авт. **Масол Л., Аристова Л.**) присвячений розкриттю особливостей музичних жанрів і складається з 4 розділів: «Жанри камерно-вокальної

музики» і «Жанри хорової музики» у I семестрі та «Жанри камерно-інструментальної музики» і «Жанри симфонічної музики» у II семестрі. Зміст підручника передбачає розвиток ключових, предметних, міжпредметних компетентностей учнів. Темі уроків, вміщені в підручнику, мають єдину структуру, яка дає змогу вчителю організувати основні види діяльності учнів: «Я у світі музики: співаю, інтерпретую», «Я у світі музики: сприймаю, розумію», «Я у світі музики: досліджую, дію». Основний матеріал включає інформацію про певне музичне явище, нове поняття і нерідко супроводжується запитаннями і завданнями на повторення («Пригадайте...»), а також відповідними ілюстраціями й визначеннями понять. Додатковий матеріал, що створює загальний культурологічний контекст, сприяє розвитку пізнавальних інтересів, розширенню і поглибленню знань учнів (рубрики «Портрет композитора», «Музичний калейдоскоп», «Музична скринька казок і легенд»). Усі теоретичні теми супроводжуються музичними творами для сприймання і аналізу-інтерпретації (для керівництва сприйманням пропонуються запитання, які стимулюють учнів до висловлювання своїх вражень, суджень, оцінок). Відповідно до усталеної методики вокально-хорової роботи в школі пісні для співу, які подано з нотами, пропонується вивчати протягом 2-х уроків (на першому – поетапне розучування, на другому – повторення, вивчення всіх куплетів, за потребою – виконання з ігровими або театралізованими елементами. Для зручності вчителів усі теми згруповано по дві навчальні години. Наприкінці кожної теми пропонуються узагальнюючі запитання і завдання для перевірки й самооцінки набутих знань і компетентностей, виконання самостійної пошукової роботи у позаурочний час, зокрема проєктів, «завдань за бажанням» тощо. Дизайн підручника, який гарно ілюстрований, допомагає школярам орієнтуватись у його розділах і рубриках, типах завдань.

Підручник «Музичне мистецтво. 6 клас» (авт. Кондратова Л.) побудований за діалогічним принципом: його основу складають спілкування головних персонажів та збереження характерних структурних компонентів і традиційних рубрик, започаткованих у підручнику для 5 класу. Зміст підручника для 6 класу охоплює широкий спектр вокальних та інструментальних жанрів музичного мистецтва: від історії їх становлення й розвитку, особливостей музичної мови та образів, характерних ознак і рис — до історії створення конкретного твору, поданого для музичного сприймання і порівняння його з творами композиторів-сучасників або музичними обробками, аранжуваннями, стилізаціями, реміксами цього твору тощо. Саме аналіз запропонованого музичного твору дає можливість учням відчутти й зрозуміти його жанрові особливості, а фрагменти додаткових творів сучасників або стилістичних обробок, поданих на вибір учителя, органічно доповняють відомості про розвиток жанру і допоможуть шестикласникам набути практичного досвіду порівняння, зіставлення минулого й сучасного. Пізнання жанрових особливостей творів на уроках поєднується з ознайомленням школярів із творчістю вітчизняних і зарубіжних композиторів. Репертуар творів, запропонованих для виконання, теж вирізняється різноманітністю: від пісень композиторів-класиків та народних пісень — до сучасних естрадних композицій. Важливими елементами змісту підручника для 6-го класу є творчі завдання та ігри. Звертаємо увагу на те, що виконання творчих проєктів, хоча й не є обов'язковим, допоможе учням набути конкретних дослідницьких навичок і вмінь, а саме: застосовувати музичні знання для самореалізації, створювати домашню фонотеку, складати програми шкільних і позашкільних концертів, інтерпретувати музичні твори різних жанрів, усвідомлюючи єдність змісту і форми, та багато іншого, що може впроваджуватися вчителем не тільки на уроках, а й у позаурочному виховному середовищі.

Ретельний відбір у підручниках художньо-дидактичного матеріалу з опорою на шедеври українських і зарубіжних митців, приклади творчості народних майстрів; спрямування їхнього змісту на розвиток спеціальних художніх здібностей реалізують інформаційну і розвивальну функції підручника, як навчального видання. Важливою є виховна функція підручників, на реалізацію якої слід звертати безпосередню і систематичну увагу. Вона закладена у самому змісті творів мистецтва, завдяки чому потрібно здійснювати виховання гуманістичних цінностей і пріоритетів, важливих моральних якостей особистості – доброта, дружба, любов, повага до родини тощо. Використання у підручниках творів та характеристики творчості українських митців сприяє формуванню основ патріотичного виховання особистості. Адже місія мистецтва є дуже важливою у справі виховання патріотизму, гордості за землю, країну, в якій ми живемо, талановитих людей, які виходили з нашого народу або таланти яких розквітали на теренах нашої землі. І тому саме з цієї позиції вчителів потрібно розкривати зміст творів українського мистецтва, адже нам є чим пишатися: мистецькі шедеври з'являлися не фрагментарно, а впродовж усього історичного і культурного розвитку. На теренах сучасної України була і велична трипільська культура, і відлуння античної цивілізації. Згадаймо, що саме Київ був матір'ю міст руських, а унікальні мистецькі явища – українське козацьке бароко, жанр хорового концерту, писанка, петриківський розпис є родом саме з України. І цей перелік можна продовжувати досить довго, адже в усіх видах мистецтва були в нашій культурі значні досягнення від найдавніших часів до сьогодення.

Учні 10-11 класів відповідно до обраного профілю навчання опануватимуть художню культуру за програмами рівня стандарт, академічного та профільного рівня авт. Масол Л., Миропольська Н., що міститься в Збірнику програм з художньо-естетичного циклу для 5-11 класів (вид. «Перун», 2005 р.), Збірнику програм для профільного навчання (вид. «Оберіг», 2009 р.) та розміщена на сайті МОН (www.mon.gov.ua).

Навчально-методичне забезпечення, рекомендоване Міністерством для використання в загальноосвітніх навчальних закладах, щорічно зазначається в Переліку програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в загальноосвітніх навчальних закладах, що друкується на початку кожного навчального року в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України» та розміщується на сайтах МОН (www.mon.gov.ua) та Інституту інноваційних технологій і змісту освіти (www.iitzo.gov.ua).

Уроки предметів художньо-естетичного циклу – це уроки мистецтва, і тому найдоцільніше більшість із них будувати за методом емоційної (художньо-педагогічної) драматургії, який спрямований на активізацію

емоційного відношення школярів до мистецтва. Цей метод сприяє створенню атмосфери зацікавленості, живого інтересу до уроку. Його основна функція полягає, насамперед, у тому, щоб допомогти учням зрозуміти, пережити досвід емоційно-естетичного ставлення до навколишнього світу, втілений в образній структурі твору мистецтва, окрім того цей метод покликаний робити процес пізнання мистецтва цікавим і захоплюючим.

Наголошуємо на тому, що навчальна діяльність учнів з предметів художньо-естетичного циклу у 1-8 класах може проводитись у різних формах окрім письмових (запис учнями будь-якої інформації зі слів учителя чи з дошки, контрольних, самостійних робіт, написання рефератів), які спричиняють додаткове недоцільне навантаження учнів. Примусове ведення учнями зошитів, виконання письмових домашніх завдань є недоцільним і несприятливим для організації творчої мистецької діяльності.

Навчання художньої культури має базуватися на положенні: «Головне – не кількість інформації і набутих знань, а накопичення особистісного художньо-естетичного досвіду».

Саме тому рекомендуємо педагогам художньої культури перейти із площини монологічного викладу навчального матеріалу у площину конструювання діалогу між учнями. Цьому сприятиме використання різноманітних форм роботи на уроці, зокрема, інноваційних художньо-педагогічних технологій – інтегративних, проблемних, інтерактивних (дискусії, диспути), проектних (індивідуальні, групові та колективні проектні завдання), переважно замінюючи монологічну форму подачі матеріалу на діалогічну. Звертаємо увагу, що проектна діяльність має організовуватися на добровільних засадах: це стосується як вибору теми й обсягу пошукової роботи, так і форм презентації. В умовах особистісно-орієнтованого навчання головним завданням вчителя стає зацікавити учнів предметом, віднайти завдання, які відповідатимуть і здібностям, і можливостям кожного школяра. Проектну діяльність учнів треба ретельно планувати, поетапно відстежувати й оцінювати результати. Вчителеві доцільно стежити за виконанням проектів, допомагати учням організувати свою роботу, вчасно коректувати її, консультувати в разі виникнення труднощів.

Крім того, у старшій профільній школі важливим постає завдання *професійної орієнтації учнів*. Для цього слід зокрема у профільних класах посилити практичну спрямованість курсу через систему спеціальних творчих завдань з урахуванням інтересів учнів, які водночас виконують функцію «професійних випробувань» з метою реалізувати й перевірити здібності учнів.

Основними і обов'язковими видами діяльності на уроках, як уже зазначалося, має бути сприймання і аналіз-інтерпретація творів мистецтва та мистецька діяльність учнів (вокально-хорова, художньо-практична, творча). Тому оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється за основними видами діяльності на уроках відповідно до орієнтовних Вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти (наказ МОН від 21.08.2013 № 1222).

Звертаємо увагу на те, що письмові тематичні перевірки (*контрольні, самостійні роботи*) з музичного мистецтва, образотворчого мистецтва та інтегрованого курсу «Мистецтво» не проводяться. Тематична атестація проводиться один раз або двічі на семестр та виставляється в журналі в окрему колонку без дати. Деякі теми програм з музики (музичного мистецтва) розраховані на вивчення впродовж семестру. У цих випадках з метою узагальнення вивченого доцільно здійснювати проміжне оцінювання навчальних досягнень учнів. Тематичні оцінки з художньої культури у 10 – 11 класах виставляються після вивчення відповідного розділу програми. При виставленні тематичної оцінки враховуються **всі види** навчальної діяльності учнів, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми. Тематична оцінка не підлягає коригуванню. Семестрове оцінювання здійснюється на підставі тематичних оцінок. При цьому мають враховуватися динаміка особистих навчальних досягнень учня (учениці) з предмета протягом семестру, важливість теми, тривалість її вивчення, складність змісту тощо. Семестрова оцінка може підлягати коригуванню.

Основним видом домашніх завдань в основній школі з предмета «Музичне мистецтво» мають бути завдання на слухання та інтерпретацію музики в навколишньому середовищі, а також завдання творчого спрямування. З предмета «Образотворче мистецтво» домашніми завданнями можуть бути спостереження та замальовки ескізного характеру з натури, з пам'яті предметів, краєвидів тощо. Домашні завдання з художньої культури можуть бути практично-творчого чи дослідницько-пошукового характеру (зокрема, виконання проектів, створення композицій у різних мистецьких стилях тощо).

Директор департаменту

Ю. Г. Кононенко